

HET EERSTE DEEL, *De geest van de Friese Wouden*, speelt zich af onder de zwijgende oppervlakte van het Zuidfriese plattelandsmilieu, op het ritme van ploegen en kerkgang.

Jeltske Nijeholt ontsnapt uit het keurslijf van haar familieverhaal en Rintske Teakes is haar steun en toeverlaat, samen delen ze lief en leed.

HET TWEEDE DEEL, *De roos van Jericho*, toont de hiaten van de balling. Rebecca Zavrany gaat op zoek naar de ontbrekende puzzelstukjes van haar verhaal dat ogenschijnlijk begint in de sloppenwijken van Marseille.

IN HET DERDE DEEL, *Welkom in de wereld*, kruisen hun wegen elkaar, de stille grond van Jeltske vertoont barsten en Rebecca maakt een emotioneel geladen reis door Zuid-Frankrijk en Noord-Afrika.

Hun ontmoeting is zowel een feest van herkenning als een ontluisterend demasqué.

En Rintske? Die haalt haar HAVO-diploma!

‘Wie je bent, moet je geheim houden, vooral voor je naasten. Wees hoffelijk, maar geef niemand meer dan strikt noodzakelijke informatie over uzelf. Mocht u de behoefte hebben uw hart te luchten, doe dat tegenover vreemden, zonder uw naam te noemen, bij voorkeur in een taal die de aanwezigen niet kunnen verstaan.’

השאי

Jultsje Lycklama

De geest van de Friese Wouden

DE ROOS VAN JERICH
&
WELKOM IN DE WERELD

Een Fries-Jiddisch tafereel in drie versmeltende bedrijven

UITGEVERIJ ZUIDER-AMSTEL 2014

De personages, gebeurtenissen en andere data in deze *Fryske plattelâns-dramatyk* zijn fictief. De auteur begriipt dat smoesjes & toeval vaak in één huis wonen. Het is niet anders *en toch is het allemaal echt* gebeurd.

© 2014 Jultsje Lycklama *et alteri*, Stellingwerven

en Uitgeverij Abraxas Zuider-Amstel

NUR 301, 344

ISBN 978-9-079133-10-9

JELTSKE, DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

1	<i>Preludium</i>	1996-2003	10
2	Pake wordt ziek	2003-2008	24
3	1 ^e klas Naar de grote stad	2008-2009	42
4	3 ^e klas Pake gaat dood	2009-2010	48
5	4 ^e klas Overgevoelig	2010-2011	54
6	5 ^e klas Tromgeroffel	2011-2012	62
	Ik ben religieus.		68
	Ik ben verkleumd.		72
7	6 ^e klas Teruggekeerd visioen	2012-2013	86
8	Lukas		91
	Horror vacui		98
9	Op weg		103
10	De markt van welzijn & geluk		106
11	<i>Interludium</i>		112
12	Dromen & demonen		117
13	Dwarrelwind		125
	De val		137
	Na de val		140
14	Bijzondere mensen		147
15	<i>Judicium</i>	2013-2014	160
16	HBO		170
	Zo kan het dus ook!		176
17	Het evangelie volgens Lukas		181

REBECCA, DE ROOS VAN JERICHO

18	Welkom in de wereld	192
19	Uit het schrijfboek van Rebecca	199
20	De boekhandelaar	204
	De brief	213
	Uit het dossier van Rebecca	219
	De intake	223
	Mijn identiteit is een schijnconstructie	225
	De donkere nacht	229

JELTSKE & REBECCA, WELKOM IN DE WERELD

21	Herwonnen visioen	236
22	Rebecca	242
	Ontmoeting op Gods akker	248
	Boshuis	254
23	Achttien, de ommekeer	
	257	
24	Attenoje!	279
	De geliefden	282
	Het mooiste lied	303
25	‘Postludium’	304
	Personages / Vreemde woorden en uitdrukkingen	311

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

Jeltske

LIEVER LÍEVER

*'k Schrijf achteraf dit op
Ik schrijf wat op papier
En liever dan de fantasie
Had ik jou levend hier*

Opa, je stierf vroeg en waardig. Mama, je kon niet anders.
Oma, je bent zoveel meer dan mijn stervensvoorbeeld.

Opgedragen aan en gestut door

Diegene

wier hartstocht ik niet kan weerstaan en Rintske zonder wie...
Aan M.R. die mij de weg wees en juf Janne die mij de ruimte gaf.

En ter nagedachtenis aan

Hiltsje

die het daglicht niet kon verdragen

&

Himke

die het daglicht nooit heeft gezien.

1996-2003

De boerderij ligt in een natuurgebied. We wonen er met z'n achten. Er moet een keuze gemaakt worden: het erfgoed verkopen of omschakelen naar een kleinschalig, biologisch gemengd bedrijf. Dat betekende gesubsidieerd landschapsbeheer in samenwerking met Staatsbosbeheer.

De opbrengst zou dan minder via de corporaties en meer uit rechtstreekse verkoop komen. *De hannen út 'e mouwe stekke sa.*

HOOFDSTUK 1 VERANDERINGEN OP GODS AKKER

TWAALF JAAR GELEDEN, JELTSKE IS DAN ZES JAAR en verkoopt samen met Rintske in de zomer frambozen en aardbeien langs de kant van de de weg. Rintskes boerderij ligt 500 meter verder, vlakbij de verharde weg. *Dêr geane praatsjes oer.*

Ze spelen in de bossen, springen over slootjes en snoepen van de vruchten – het zijn warme herinneringen, getooid met intense kleuren en vanzelfsprekendheid.

Het laten uitkopen van de boerderij zou zekerheid brengen. Opa en oma konden dan met pensioen gaan en vader en moeder zouden een huisje krijgen en worden geholpen met een nieuw bestaan. Er is drukte, de ruzies en driftbuien maken haar gespannen. Veel familieberaad en instanties over de vloer. De flarden die haar zijn bijgebleven bestaan vooral uit de weinige en stugge woorden van pake. Ze staan in haar geheugen gebeiteld, gegraveerd in zijn boerse Stellingwarver dialect. Opa spreekt geen Nederlands, of hij het verstaat? – Hij doet er in elk geval geen moeite voor. Twee keer per week gaan ze samen naar de dorpsbibliotheek. Zij zoekt boekjes met leuke plaatjes uit en opa leest daaruit voor. Later gaat ze meer haar eigen gang. Op woensdag gaan Rintske en Jeltske er vanuit school naartoe. Zelf leest hij streekbladen, Friese literatuur, eigenlijk alles wat Fries of Stellingwerfs is. Jeltske is meer bij oma en opa dan bij haar vader en moeder.

‘Us Jeltske, kom’, zei hij. *‘Ik moat nedich ris mei dy prate’.*

Ze lopen naar de achterdeur, pake stapt in zijn klompen en zij in de hare. Hij zei altijd: ‘Kom mijn Jeltske’ en dan ging hij aan het werk op het land of in de stallen. Hij vertelde wat hij deed, beantwoordde haar vragen en liet haar klusjes doen.

Wat is heerlijker dan pakes stoere meid te zijn! Nu is het anders. Ze lopen over het erf naar het paadje tussen de bosrand en het veld. Hij pakt haar hand, dat doet hij anders nooit. Ze voelt zijn ongemak. Hij laat haar hand los en legt zijn armen over haar schouders, ook dat doet hij nooit.

‘Jeltske, jij bent mijn allerliefste zo klein als je bent. Behalve ús beppe en Bente zijn ze hier niet goed bij hun hoofd. Ik heb met beppe en dominee gesproken, gebeden en nagedacht.’

Hij haalt zijn armen van haar schouders en recht zijn rug:

‘Het is lastig famke, maar ik kan niet anders. De boerderij verkopen? Tijden veranderen en er is vaak gedoe met de melkco-operatie en de bank. Verkopen is toegeven, maar aan wat, mijn famke? De grond onder onze klompen is toch van ons?’

Hij slaat zijn armen weer om haar heen, zij ruikt de vertrouwde lucht van zijn overal. De geur van de stallen.

‘Je bent een slimme meid Jeltske, wist je dat? Amke is net zijn vader. Als ik vertel wat ze moeten doen, dan doen ze dat. Als ik niks zeg, doen ze niets. Ja, ze maken drukte, jij beste famke bent anders, net als Bente. Ik wil rust, meisje. Je vader en moeder maken me gek. Ze willen ús wáldspultje verkopen. En dan? Wat moeten oma en ik dan doen? In een flatje wachten tot er bezoek komt of de dood? Dy’t gjin wurk hat, jout de dâvel wurk. Onze lieve Heer zoekt ons daar niet. We horen hier en jij toch ook?’

Ja, haar boerderijtje in de Friese Wouden is ook haar thuis.

Ze lopen het rondje, langs de vruchtbomen en terug langs het korenveld. Het meisje plukt bloemen voor het keukentafelboekje. Terug op het erf houdt pake stil, zakt door zijn knieën en kijkt haar aan: ‘Begrijp je wat ik bedoel, wáldfamke?’

Nee, ik begreep het niet. Djurre is driftig, heit en Amke hebben boze ogen en pake is de baas, dát wist ik wel.

De volgende ochtend hoorde ik pake tegen heit zeggen:

‘By de tafel sitte’.

Zijn toon duldde geen tegenstand. Er ging iets gebeuren, ik wist niet wat maar ik hoopte en bad dat pake zijn zin kreeg. Ik had behoefte aan rust en regelmaat. Ook ik wilde zonder geruzie met pake en beppe op de boerderij wonen, en met Rintske kunnen blijven spelen.

‘It sit my oan ‘e kiel ta’ zei beppe en sindsdien zorg ik voor de bloemen op de tafel, zij kon het niet meer opbrengen.

Hoe dan ook, mem, heit, Amke, Bente en Djurre vertrokken uit de boerderij. Waarnaar toe? Ik wist het niet, het ging zoals het ging en het boeide niet.

Ik was blij met de herstelde orde. Nou, ja... niet alleen blij, een onbestemd verdriet begeleidde me. Blij was ik omdat de spanning wegebde. De emotionele uitbarstingen maakten me van streek.

‘Do moattst dy net sa oanstelle’, zei oma en sy stiet boppe ús. Pake gaat niet over één nacht ijs, hij heeft gebeden, met beppe en de dominee gesproken en besloten. Gelukkig woont Rintske vijfhonderd meter verderop.

Later hoorde ik van tante Aukje dat de rest van het gezin in de buurt van Skerpenseel was gaan wonen en heit en Amke de kost verdienden bij een loonbedrijf dat veel werk had in de Noord-oostpolder. Van binnen wist ik heus wel dat ik geen afscheid ging nemen van beppe, pake en Rintske. Dat was een onleefbaar visioen en godsonmogelijk. – Dat kin net.

De vertrekkende familie verdween uit mijn zicht in een luidruchtige chaos en zonder ceremonieel vertoon. Gesjouw met spullen, heen en weer gerij – ik stond erbij en ik keer ernaar en als ik mijn naam boven het geruzie uit hoorde gillen kromp ik ineen. De vooruitziende blik van pake was zijn sterkste wapen in het strijdgewoel. Met eeltige hand voerde hij strak en kortaf de regie over de operatie die ruim een week duurde.

Ik was de kop van Jut, de zondebok die de klappen opving die voor anderen bedoeld waren: ‘Die bemoeials van Bosbeheet, die strontogenwijze pake...’.

Terwijl de mens bezig is zichzelf op te hangen, ontdekt hij dat het makkelijker is anderen op te hangen. Het geweten van de wereld is vernietigd door hen die altijd anderen de schuld gaven.

‘Dyn pake is wol in fúterkont mar gjin kweadogger’, zei oma. Ja, opa is wel een mopperkont maar doet niemand kwaad, hij is gewoon eerlijk en niet al te subtiel.

Rintske werd mijn kameraadje. Dat was ze al, maar nu voelde het ook zo. Rintske was toen ruim drie jaar, ik was bijna vijf.

Ik kan het zelf bijna niet bevatten dat ik toen zo onbevangen en met het hart in mijn keel in m’n pyjamaatje en op mijn klompen in weer en wind door de achterdeur van haar boerderij naar binnensloop over de krakende trap naar boven om naast haar te gaan liggen. Vertrouwd en veilig. Weg van geruzie, rustend in iets begrijpelijks, bij iemand van vlees en bloed die gewoon doorslaapt als ik naast haar kruip.

Ook op haar boerderij was het niet altijd even gezellig.

Wy wiene elkoars kammeraatskes yn tiden fan ûnrêst en roerje.

Een betere tijd brak aan. Ik moest naar school, dat was eng en spannend tegelijk. Het is de school waar Hiltse, Amke en Bente ook op hadden gezeten. De eerste dag ging Rintske als vanzelf mee. 'Jij komt de volgende keer aan de beurt famke' zei de juf. Ik hoor het Rintske nog zeggen: 'Jeltske en ik hearre byinoar'. Ik zie haar blik en het gezicht van de juf. Pake was ook meegegaan. Was het zijn blik die de doorslag gaf waardoor ik vanaf toen elke schooldag eerst naar Rintskes boerderij holde om samen met haar naar school te gaan? Rintske en pake zijn geen praters, is het daardoor dat áls ze wat zeggen het als vanzelfsprekend wordt ervaren, of komt het door hoe ze het zeggen?

Wij waren de enigen die op klompen kwamen. Bij de voordeur deden we ze uit en liepen op onze sokjes met de klompen in de hand naar het lokaal waar we ze naast de deur zetten.

Het is pas later dat we werden uitgelachen als de boerefamkes en ze met onze klompen gingen voetballen.

'Do bist seker in wâldpyk ohnet? Dat jher ik wol oan dyn geëamel'.

Dat wie my pestlik yn 'e wei. Ja, het zat me hoog en nog steeds let ik erop dat mijn uitspraak zo zuiver mogelijk klinkt.

Rintske begon in groep 1 en ik in groep 2, na de Kerst werd ik in groep 3 geplaatst. Ik vond school geweldig. Tussen de middag bleven we over en aten roggebrood met kaas, bakbrogge of houtsnip noemden we dat, en een appel. Rintske maakte dat klaar.

In de zomer is er rondom de boerderij veel te doen. In ús wâldgrûn groeit het, we spoelen de radijsjes en worteltjes af zodat ze mooi glimmen en verkopen ze aan plezierreizgers.

De opbrengst splitsen we in drieën: beppes jildkistke, Rintske en ik, ieder zijn deel. De foantsjes waren voor ons.

Van het geld uit ons groente- en fruitstalletje hebben Rintske en ik gymschoentjes gekocht. Het eerste jaar gymden we op blote voeten, maar dat was niet de bedoeling. Pake had geen schoenen, hij bond zijn doorlopers om zijn sokken. Heit en mem en beppe hadden wel zondagse schoenen. Ja, ús pake was alvestêderider. Zijn twee krúskes liggen in een doosje op mijn kamer. Zou ik ooit De Tocht der Tochten uitrijden en mijn kruisje naast de zijne kunnen leggen?

Het klinkt als De Tsjien fan Martens Afke honderd jaar later, minder arm maar in ús wâldspultsje is het ook geen vetpot. 't Is mijn lievelingsboek en pake las het in de bibliotheek voor. Dan zat ik met de Nederlandse vertaling op mijn schoot, bekeek de plaatjes en zag het armoedige, dappere en liefdevolle gezin helemaal voor me. Toen ik later zelf boeken ging lenen zat Afke's tiental er meestal weer bij. Ik krijg er geen genoeg van en ken hele passages uit mijn hoofd. Pake las ook elke dag zes hoofdstukken voor uit de Fryske Bibel, bij elke maaltijd twee. God en Nienke van Hichtum stonden aan de wieg van mijn taalbewustzijn.

Na de verhuizing was oma erg van streek en raakte steeds meer in verwarring. Pake kwam tot rust en zijn eenduidigheid was een rustpunt tussen de verwarrende berichtenstromen die mijn hoofd bestookten.

Net als heit had hij alleen lagere school. Pake heeft een aangeboren eenvoudige slimheid. Hij is recht door zee en eerlijk, zijn sociale vaardigheden zijn wat minder. Hij is niet altijd aandachtig naar anderen toe en heeft het eerder door als een van zijn dieren wat gammel was dan als een naaste iets had. Niet klagen, maar dragen en bidden om kracht was zijn devies.

Opa was hard tegen zijn zoon maar het was geen hardvochtigheid, hij kon blijkbaar niet anders:

‘Het is moeilijk meiske, begrijp dat toch, it kin net oars.’

Hij sprak tegen me als een volwassene en ik begin pake steeds meer te begrijpen. Hij laat zich niet wegtwijfelen. Hij vertrouwt op God en doet wat hij doen moet. En dat is op op âldfaars grûn: want de grond waarop je staat is heilig. Ja, waar pake heilig ontzag voor had werd niet verkwanseld. Zo simpel was het. Pake deinsde er niet voor terug om zijn beoogde opvolger de boerderij uit te werken als een wild zwijn dat probeert de wijngaard des Heren te verwoesten. Heiligschennis werd in zijn boerderij niet getolereerd. Pake ontstak in woede en ik kroop angstig de trap op met mijn handen tegen mijn oren.

‘En myn beskermeling bliuwt hjirre!’ Toen wist ik nog niet hoe profetisch zijn woorden waren. Ik kan niet in pakes hoofd kijken, ik weet niet wat hij voorvoelde. Hoe het met mij zou zijn afgelopen als ik met de rest van het gezin vertrokken zou zijn? Wat ik wel weet, is dat ik veel aan mijn grootvader te danken heb.

Het volkslied was voor hem als een psalm:

Nooit werd die vaste, taaie band verbroken die Friezen aan hun land verbond	
<i>Throchloftich folk fan dizze âlde namme.</i>	Roemrijk volk van deze oude naam.
<i>Waes jimmer op dy âlders great.</i>	Wees altijd trots op die ouderdom.
<i>Bljou twich fan dy grize heage stamme</i>	Blijf eeuwig van die grijze hoge
<i>ien grien en kreftich doerjend leat.</i>	stam een groene en krachtig bloei-
<i>Klink den, ind dawerje fier yn 't roun</i>	ende loot.
<i>Dyn âlde eare, o Frysce groun. –</i>	Klink dan en daver ver in het rond
<i>Nea waard dy fêste, taaie bân ferbrutsen</i>	Jouw oude eer, o Friese grond.
<i>dy't Friezen oan har lân ferbûn.</i>	

Er is weinig inloop op de boerderij, één keer per jaar komt de dominee langs. In de kerk luister ik graag naar zijn preken. Hij vertelt de bijbelverhalen uit zijn hoofd en na het gezang en 't kerkenzakje knoopt hij de bijbelse boodschap aan het alledaagse. Hij gaat er stevig in en is zuinig met richtlijnen en morele opvattingen want zijn kerkvolk is nieuwtestamenteisch op oude wijze: het hoogste woord komt niet uit de mond van de dominee maar uit de Bijbel.

Van dit werk: ...We zijn allemaal in God's hand - en God is groot en goed... Hij is bevolgen, welbespraakt, belezen en zeker niet te kwader trouw. Als pastor respecteert hij dat opa zijn eigen boontjes dopte en opa accepteert hem als vertrouwenspersoon voor bijbelse kwesties.

Zijn huisbezoek begon met: 'Zijn er nog vragen, in welke sfeer dan ook?'

Het steevaste antwoord van pake luidde:

'Ik vertrouw op mijn God, lees zijn woord in de Bijbel en als ik bid dan is hij er, onverzoenlijk en barmhartig. Hij zet mij aan het denken. Met Aukje bespreek ik de familie zaken.'

Deze keer voegde hij er aan toe: 'En mijn kleindochter is de uitverkorene want mijn zoon is niet de voornaamste en Amke en Djurre groeien op voor galg en rad. Ik wil niet weten waarover zij praten. Vervloekt zijn ze om hun woede en wrede razernij. Bente is een hinde in het vrije veld en ik had hem graag hier gehouden. Jeltske is een vruchtbare wijnstok, zij is trouw aan haar bron. Jeltske heeft mijn zegen want zij heeft een menselijk gevoel voor het religieuze en mysterieuze. Zij zal rusten bij mijn vaders. Us wâldfamke is mijn swietert en heeft toekomst'.

Dominee was ook tekstvast: ‘God jout elk kjeld nei’t er klean hat en aan Gods zegen is’t al gelegen, lit ús tankje’.¹

Hun gezichten verrieden niets, hun woorden waren gesloten en als feiten gepresenteerd. Al gaven ze er hun redenen niet bij, er was wel over nagedacht. Ze waren strikt in de leer, maar hun ondergrond was niet kil.

Muoike Aukje kwam elk jaar op de trouwdag van oma en opa langs. Het was een plechtige en sobere feestdag met als enige frivoliteit de koekjes die oma ’s ochtends bakte. Eén keer per jaar kwamen er lekkere geuren uit de keuken.

Van tante Aukje hoorde ik later dat er in 1999 bij mijn ouders een jonkje was geboren en in 2002 een famke. Ik had dus een een kleiner broertje en zusje erbij: Eefke en Feike. Ik heb ze voor het eerst gezien toen ze elf en acht waren. Dat was in 2010. Het eerste wat me opviel was dat ze bang waren. Toen ik een keer mijn arm ophief doken ze weg alsof ze een klap verwachtten. Het waren reflexen die ik ook van Rintske kende en mij met machteloze woede vervulden. Rintske had mij tenminste nog. Waar konden Eefke en Feike heen met hun verdrietige eenzaamheid?

Feike was schuchter, ze gedroeg zich meer als een kleuter dan als een meid van acht en klampte zich vaak aan Eefke vast die haar met een geïrriteerd gebaar wegduwde.

‘Begrijp je wat ik bedoel, wâldfamke?’ vroeg pake. Ja, wat ik toen aanvoelde begrijp ik nu steeds beter: ‘Hete hoofden, koude harten’. Hoe graag zou ik het allemaal weer goed willen maken.

¹ Vgl. *It earste boek fan Mozes neamd Genesis* 47 en 49.

DE KOOPMAN EN DE DOMINEE

VIER KEER PER JAAR KOMT DE BEESTENKOOPMAN LANGS. Hij draagt een pet, loopt op klompen en spreekt Drents met de boeren in Drenthe en Gronings met boeren uit Groningen en kent ook de typisch Friese terminologie. Omgekeerd was niet de bedoeling: ‘Een goj die Jiddisch schmust daar rust geen broche op.’ Hij nam ruim de tijd voor zijn bezoek én, heel apart, pake luis-terde naar hem en antwoordde in het Fries dat de veehandelaar verstond. Het zakendoen gebeurde, al of niet, op het laatste moment. Hij was een man van de wereld, een boodschapper die wist welk vlees hij in de kuip had. Hij heette Ljocht welle en was een rasverteller, vooral over vroeger. Pake heeft zijn vader nog gekend en vaag herinner ik mij nog dat hij langskwam met zijn halfblinde zoon. Het zijn relaties die generaties verbinden. De handelaar kwam nooit alleen, hij had een chauffeur. Niet omdat hij zich als een rijke koopman liet vervoeren, zo’n vetpot was zijn handel nou ook weer niet, maar met die ogen zat er geen rijbewijs in. Hij had een bril met dikke glazen en daarachter kleine toegeknepen varkensoogjes. Hij liep tastend en meestal ging dat goed. Eén keer sneuvelde de ruit van de achterdeur toen hij binnenkwam. Hij was royaal in zijn spijtbe-tuigingen en heeft er voor gezorgd dat alles weer in orde werd gemaakt. Ik vond het tof als hij er was. Hij stopte me stiekem een snoepje of centje toe en drukte dan mijn vuistje dicht. Ik verheug mij op zijn komst. Hij vertelt over vroeger toen de veemarkten niet doorgingen als ze in de hoogtijdagen vielen. Ik heb hem gevraagd of ik een keertje met hem mee mocht. Bij de boeren die hij bezocht introduceerde hij me met een verhaal dat niet helemaal klopte en waarmee hij verbaasde en amu-

seerde. Zijn vertelkunst was maatwerk. Het onderhouden van langdurige relaties van vader op zoon was de basis van zijn handel. Hij was op de hoogte van de marktprijzen en kon de gezondheid en het gewicht van een koe of vaars inschatten. Hij was niet te beroerd om zijn mouwen op te stropen en zijn arm in het rectum van de koe te duwen om de zwangerschap te voelen.

De handelaar luisterde in alle vroegte naar de radio en las de marktberichten in de krant met een leesloep. Internet lukte niet met zijn ogen.

Hij ging maar zelden naar de Ljouwerter veemarkt, één keer heeft hij me in het duister van de nanacht opgehaald. Ik zat op de achterbank van zijn auto, ingeklemd tussen twee boeren die de vroege dag begonnen met erwtensoep en roggebrood en de ochtendmarkt afsloten met een beerenburg.

Als handelaar had Ljochtwelle een pokerface, maar achter zijn brillenglazen scholen pretoogjes, en als hij zag dat ik hem aankeek dan wisselde hij haast onmerkbaar een blik van verstandhouding. Mijn handelsgeest is door hem gevormd:

‘Ja Jeltske, in de handel moet je eerlijk en goochem zijn’.

De lessen van deze broodetende profeet zijn me bijgebleven. Het brood van de dominee was andere koek. Pake laat zich niet makkelijk de les lezen maar deze mannen gedoogde hij en ik begrijp wel waarom. De een staat voor het aardse, de ander voor het hoger doel en ze zijn niet blind voor elkaar. Elke vraag past bij de een of de ander en ze gunnen ús pake het laatste woord. Het zijn geen onverstandige lieden.

Toen Rintske en ik voor het eerst samen op avontuur gingen in het wâld kwamen we daar de dominee in het wild tegen. Hij oefende zijn preken, sprak tot de Here, gebaarde en was diep in zichzelf verzonken. Rintske klampte zich aan mij vast, in het begin was het eng en spannend tegelijk zoals alles in het bos. Geritsel in de struiken, de diereengeluiden en de soms wonderlijke lichtval tussen de bomen en in de open plekken werden steeds vertrouwd en de dominee was er onderdeel van. Onopgemerkt volgden we hem. Soms wierp hij zich ter aarde en hoorden wij zijn klaagzangen en dankgebeden. Het maakte diepe indruk net zoals zijn preken waar hij ruim de tijd voor nam. Er waren vaak pauzes en daarna, alsof hij zijn woorden uit een onpeilbare diepte omhoog viste, volgde een beklemmende verzuchting. Het waren fluisterende donderpreken, langzaam en soms mompelend uitgesproken met een dreigend aanzwellende rollende R. Ik kon er ademloos naar luisteren. Rintske viel meestal na de eerste woorden al in slaap.

Maakte haar rustig ademende lichaam veilig tegen mij aan me extra ontvankelijk voor zijn hypnotiserende woorden?

Hij verhief zijn stem als hij sprak over het 'kleine geloof', daarmee bedoelde hij de uiterlijkheden en de regels:

'Geloof is geen zaak van het verstand en als u dat denkt – ach ik bid u, houdt het er toch niet voor – dan moet ik u deze illusie benemen. Gij bedriegt uzelf.' Na een pauze herhaalde hij die laatste zin. Inwendige roeping, daar ging het om en hij straalde dat ook uit op een indrukwekkende wijze. Zijn worsteling was ongepolijst, schaamteloos eerlijk en authentiek. Zijn kleine gemeente bestond vooral uit bevindelijke boeren.

Na ongeveer een jaar hebben we ons kenbaar gemaakt door hem zogenaamd in het wâld tegen het lijf te lopen. Het bespieden begon te knagen en ik vertelde hem dat we hem al eerder gezien en gehoord hadden. Hij keek er niet van op, trok er zich niet veel van aan en de aanspraak leek hem te amuseren. We wezen hem op dassenburchten en verscholen nesten, moeite-loos en terloops nam hij dat op in zijn doorlopende betoog:

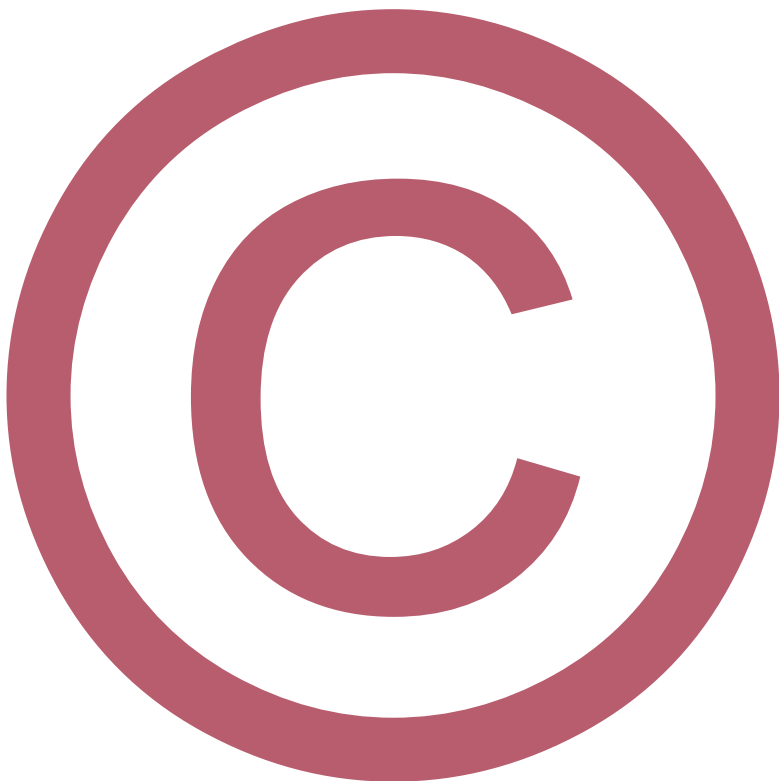
‘De vossen hebben hun holen, en de vogels hun nesten, maar de mensenzoon heeft geen plaats om zijn hoofd neer te leggen en te rusten. Wil je mij volgen? Besef dan dat ik geen schuilplaats te bieden heb waarin je jezelf kunt verbergen, waarin je kunt vluchten voor jezelf, waarin je kunt ontsnappen aan je eigen verantwoordelijkheid, aan het gebod van de liefde in jezelf. Wij mensen dienen te beseffen dat we niet als de vossen en de vogels een schuilplaats moeten zoeken, maar juist de moed kunnen verzamelen om te voorschijn te komen in onze ware gedaante, met ons oorspronkelijk gelaat, in onze unieke eigenheid.’

Het was dat ‘wij’ dat mij aansprak, hij wees niet met een priemende vinger naar de ander, nou ja, over de kleingelovigen ‘die zaken misten die voor ieder mens onmisbaar zijn’ was hij duidelijk. Met ‘zaken’ bedoelde hij het geloof dat in de Christus de Zalige is en buiten hem zwarte duisternis:

‘Wereldse mensen, gij zult het eenmaal verstaan dat er buiten hem geen leven is. Geloof is geen weten maar geloof en dáár is de Heiligmaker en daar zijn vele andere zegeningen en deze zegeningen zijn de vruchten van het geloof’.

Mijn godsdienstleraar zei later: ‘Hij schuurt tegen de godsdienstwaanzin aan maar het is huiveringwekkend oprecht’.

2003-2008

En boven dat alles het grote onverschillige zwijgen van het firmament.

Erik Menkveld † 2014

HOOFDSTUK 2 PAKE WORDT ZIEK

LEZEN, SCHRIJVEN EN REKENEN, ik kon het al toen ik voor het eerst naar school ging. Woorden onthouden is makkelijk en toen ik de tafels de eerste keer hoorde, zag ik het rijtje voor me en kon ze meteen opdreunen. Pas later viel me op dat andere kinderen en Rintske moesten leren wat mij kwam aanwaaien. Ik herinnerde mij wat pake had gezegd: 'Jij bent een slim en handig meiske dat zich niet snel van de wijs laat brengen'.

Ik las veel en de schoolbibliotheek had ik snel uit. Op woensdag- en zaterdagmiddag ging ik met pake mee naar de dorpsbibliotheek. Ik las Nederlands en Fries, zocht allerlei dingen op met de computer en nam steeds drie boeken mee naar huis.

Pake begon ook weer voor en na het eten uit de Bijbel te lezen. Ik luisterde goed en zag ook dat zijn handen vaak trilden en soms klonk zijn stem onzeker. Dat was niets voor hem.

'Pake, is er iets?'

'Der is neat te rêden, ús famke'.

Maar er was wél wat aan de hand, ik zag zijn moeite. Nee, het ging niet best met pake. Beppe was ook bezorgd en wou dat hij naar de dokter ging.

'Hy lit Gods wyn oer Gods lân waaie', zegt ze berustend en zorgelijk.

'Famke, ik laat alles aan God over' zei pake.

'Kom by de tafel sitten, ús famke', zei hij als er bezoek was.

Ik vertaalde soms woorden en later ook hele zinnen. Eerst deed ik dat letterlijk maar als vanzelf ging ik de zinnen van pake wat vriendelijker verpakken waardoor de gesprekken in betere sfeer verliepen. Pake had dat wel door, geloof ik. Ik leerde het bezoek uit elkaar te houden, de meneer van de bank, de mensen van de gemeente en van Staatsbosbeheer.

Ik begon te begrijpen waarom pake en heit ruzie hadden. Pake was eigenlijk een biologische boer avant la lettre die niets van melktanks en kunstmest moest hebben. De koeien werden vervangen door geiten. Dat was een idee van de boswachter die verantwoordelijk was voor het gebied. De stallen werden anders ingericht en er kwamen vertegenwoordigers van melkrobots. Ook daar moest pake niets van hebben. Ik luisterde wél naar hun verkooppraat. Pake was Ingelsk dôf, wat hij niet wilde horen, hoorde hij niet. Het was hard werken en weinig verdienen.

We molkten de geiten. Beppe leerde geitenkaasjes maken. Ze kon al kaasmaken en luisterde beter dan pake. Er kwamen ook mensen van het Biologisch netwerk om uit te leggen wat er kwam kijken om een keurmerk te verkrijgen. Soms gingen Beppe en ik met de auto van zo'n adviseur een kijkje nemen bij andere boeren. Ik gaf mijn ogen goed de kost. Rintske ging ook vaak mee, haar oma is dood en ze werd meer en meer een zusje van me.

‘Ús Rintske is in leaflyts beruysje, Jeltske’. Ja, ook pake spreekt heel familiaar over ús Rintske.

Het ging niet beter met pake. Hij deed alsof er niets aan de hand was. De groeven in zijn verweerde kop werden dieper en zijn ogen stonden soms dof. De bijbelverhalen rondom het eten werden korter en soms maakte ik het verhaal af.

Rintske zei op school dat ik op de boerderij moest werken. Juf Nynke is langsgelkomen toen ik helemaal wegbleef. Ze maakte zich geen zorgen over school, ze had wat boekjes meegenomen. ‘Geef ze samen met de taken maar aan Rintske mee als je klaar bent’, zei ze.

‘Ik zal Rintske ook andere boekjes meegeven waarvan ik denk dat je ze je interessant vindt.’

Juf maakte zich zorgen over mij. Ze vroeg hoe ik me voelde.

‘Het gaat niet best met pake en beppe weet het ook niet meer’.

‘Wat zegt de dokter ervan?’

‘Weennie.’

Ik durfde niet te zeggen dat pake niet in dokters gelooft.

Er moest hulp komen, een allrounder die het werk van pake kon overnemen. Iedereen maakte zich zorgen. Moest heit ook terugkomen? Anderen vonden het een ernstige zaak. Pake sprak steeds zachter.

‘De boswachter en zijn vrouw zijn te vertrouwen, met hun valt te praten’.

Ik ben meteen naar het boswachtershuis gehold. Na een half uurtje was ik er.

‘Jeltske, wat is er liefje’, vroeg de boswachtersvrouw. ‘Kom, huil maar uit, meis’.

Ze sloeg haar armen om mijn schokkende lichaam. Ze schonk thee in. ‘Boswachter komt zo, denkkelijk.’

Ik vertelde dat pake niet meer kon werken en dat ik niet meer naar school ging omdat ik moest voederen, melken en schoonmaken, dat de juf langs was geweest en dat iedereen zich zorgen maakt. En dat de juf een afspraak met de schoolarts ging maken. En dat heit misschien terug zou moeten komen.

‘Ik leg een briefje voor mijn man neer zodat hij weet dat ik over een uurtje weer thuis ben. Dan zal ik het met hem bespreken en nu ga ik je naar huis brengen en even met opa praten, als je het goed vindt’.

We liepen stilletjes door het donker wordende bos naar huis. Op het erf gaf Reina me een knuffel. Ze is lief voor me. De boerderij was donker, beppe en pake waren naar al bed.

‘Boswachter komt morgen bij je langs, dit zijn geen problemen voor een famke, *hâld dy mar goed!*’

Pake had het goed ingeschat. De boswachter nam zijn verantwoordelijkheid. Ons land ligt in zijn domein en tijdens de eerdere keukentafelgesprekken waren er afspraken gemaakt over de bedrijfsvoering. Die afspraken zijn ook op schrift gesteld. Ik heb deze overeenkomst die in het Nederlands was opgesteld vertaald en voorgelezen aan pake. Het klonk alleszins redelijk. De laatste regels van het contract gingen over de procedures voor het geval er onenigheid zou ontstaan. Die heb ik niet voorgelezen, pake is allergisch voor dwingelandij. De hoge heren van Bosbeheer waren geen Friezen. De boswachter, die het beheer uitvoert over het gebied, komt gelukkig wel uit de buurt. Het vragen van een handtekening onder een overeenkomst wordt door Sudetefriezen zoals mijn opa beschouwd als een teken van wantrouwen. *In man in man in wurd in wurd.*

Ik leerde begrippen kennen als ‘bestemmingsplan’ en ‘landschapsbeheer’. Uiteindelijk werd er niets getekend maar gehandeld naar het woord uit de Bergrade: *Laat jullie ja ja zijn en jullie nee nee. Wat je meer zegt, komt van de duivel.*

Zonder de inzet van de boswachter en zijn vrouw zou alles anders zijn verlopen. Ik moet er niet aan denken.

We zaten vaak gedrieën aan de keukentafel, pake, de boswachter en ik, Beppe schonk koffie in met bevende handen. Ik dronk chocolade- of anijsmelk, gekocht van mijn zelfverdiende geld.

De boswachter zou ervoor zorgen dat er een allround boerenknecht kwam die het werk van pake kon overnemen. Zelf werd hij bewindvoerder. Zijn vrouw en hij werden ook mijn voogden. Er kwam zelfs een toeziend voogd, dat was iemand van Jeugdzorg of de Kinderbescherming die wel zo af en toe op de boerderij kwam maar verder alles met de boswachter besprak. Ik kon op de boerderij bij pake en beppe blijven en hoefde niet meer naar school. Rintske bemiddelde tussen school en mij, de taken deed ik aan het begin en eind van de dag.

Wel moest ik naar school komen voor een afspraak met de schoolarts en later voor de Cito-toets.

Stellingwerf is een kleine plattelandsgemeenschap en op een of andere manier zullen er afspraken gemaakt zijn met de leerplichtambtenaar; er was geen leerachterstand en er zal een constructie bedacht zijn met 'thuisonderwijs', of zoiets. De ambtenaar is ook een keer thuis geweest maar de contacten liepen via school en de boswachter. Het ging, net als met Jeugdzorg, allemaal langs me heen. Het waren geen mensen met wie ik iets had. Het voelde niet vertrouwd, hun vragen beantwoordde ik meestal met 'weennie'.

In 2007 werd ik elf. Ik zat in groep 8 en Rintske in 5. Het was mijn laatste jaar op de basisschool en pake had nog twee jaar te leven. – Volgens de schoolarts was ik nerveus, had ondergewicht en een traag verlopende lichamelijke ontwikkeling. De bemoeizucht, zo zeg ik het nu, kwam op gang en vond zijn voleinding bij een jeugdpsychiater en sociaal-psychiatrische zorg. Maar dan zijn we alweer een paar jaar verder. Eerst moest ik met de kinderpsycholoog praten en mijn antwoorden varieerden

van 'weennie' tot wat ze 'sociaal vaardige antwoorden' noemden. 'Waarop ben je trots als je naar jezelf kijkt', dat soort vragen. Er kwam er een officieel moment samen met de boswachtersvrouw. Waar ik bij was verweten ze haar dat haar man niet was meegekomen. Ik vond dat stom want met hem besprak ik de praktische zaken en met zijn vrouw mijn school- en meiden-dingen. Er was iets gediagnosticeerd en er moest beleid op worden gezet. Soks set my op it sin. De moeilijke woorden heb ik later opgezocht op internet. We namen het behandelplan mee en een week later zaten we er weer, nu met de boswachter erbij. Inmiddels noemde ik de boswachtersvrouw tante Reina. Haar naam betekent koningin. En dat was ze. Zij had iets majestueus en vertrouwenwekkends over zich. Een statige tred, rustig prattend, zorgvuldig haar woorden kiezend en voordat ze op een een gestelde vraag antwoordde, dacht ze even na. 'Als Jeltske gespannen is dan krijgt ze geen hap door haar keel, dat houden we in de gaten en ze heeft dan volgens u ondergewicht, maar ze is nooit ziek, heeft uithoudingsvermogen en ze sport graag en fietst veel. Ze is beweeglijk, dus verbruikt veel energie en daar word je niet dik van'.

'Wat vind jij daarvan, Jeltske?' vroegen ze mij.

'Weennie, ik heb gehoord dat meisjes die dat hebben zich te dik vinden, ik vind mezelf niet te dik, dus heb ik het ook niet.'

Haastig voegde ik er aan toe: 'Mevrouw Reina zorgt prima voor me, als ik niet gegeten heb, maakt ze roggebrood met kaas voor me en perst ze sinaasappels uit en soms maakt ze zelfs verse smoothy met banaan en frambozen'.

‘Ja’, zei Reina, ‘ik let erop dat ze voldoende vitaminen, koolhydraten en eiwitten krijgt’.

Er waren best wel toestanden tussen mijn voogd, de bemoeizend voogd en Bureau Jeugdzorg. Terugkijkend zeg ik volmondig dat mijn voogden met hart en ziel mijn belangen hebben verdedigd. Ik zal er nog op terugkomen want zorgverleners zijn vasthoudende types en mijn zg. zorgdossier kwam ook op mijn volgende school terecht. Later noemde ik het gesubsidieerde aandacht en daarmee deed ik geen recht op hun oprechte bedoelingen die op mij een averechts effect hadden.

De boswachter, of zijn vrouw, kwam elke dag langs. De boerenknecht die pake het werk uit handen nam, woonde eerst in bij de boswachter en kwam een paar maanden later bij ons inwonen. Hij sliep in de oude jongenskamer. Hij was in dienst van Staatsbosbeheer en een echte Fries van weinig woorden en de handen uit de mouwen steken. Mijn last werd minder en steeds vaker liep ik 's ochtends weer naar Rintskes boerderij om vandaar samen naar school te gaan. We hadden inmiddels ook fietsen. Onze periferie van ongeveer twintig kilometer rond onze landerijen werd uitgebreid en omvatte nu de hele gemeente Oost-Stellingwerf. We ontdekten 't Hearrenfean, Wolvegea, Drachten en Assen.

Juf Nynke besprak het schooladvies met de boswachter en mij. Ze maakte onderscheid tussen mijn capaciteiten en de mogelijkheden. ‘Jij kunt gymnasium aan en dat kan in Drachten, Heerenveen en de hoofdstad’. Drachten is wel op de fiets te doen en Heerenveen ook, maar het is twee uur fietsen en het is meer vwo met een gymnasiumafdeling.

De hoofdstad heeft een écht gymnasium, daar worden ook andere vakken gegeven zoals archeologie, astronomie, religie, filosofie en Italiaanse en Friese taal- en letterkunde. De grote stad is ruim een uur met de bus; met twintig minuten fietsen en tien minuten lopen erbij komt de reistijd op ongeveer anderhalf uur. In de kleine mediatheek van de basisschool oriënteerde ik me; ik ging naar websites van verschillende scholen en las wat al die verschillende vakken inhielden.

2008 zou je het jaar van de doorbraak kunnen noemen. De landschappelijke omgeving werd voor Rintske en mij steeds ruimer en in mijn geest kwamen allerlei nieuwe mogelijkheden op. De juf van de mediatheek legde me uit hoe ik onderscheid kon maken tussen de betrouwbare en onbetrouwbare informatie die werd aangeboden. Ik oriënteerde me op de vakken die ik later misschien zou krijgen. Wat ik toen allemaal in me op heb genomen heeft mij een voorsprong gegeven die zich ging uitbetalen op het vwo. Ik heb er de tweede klas overgeslagen.

Overdag hield de boswachter een oogje in 't zeil, 's avonds ging ik vaak bij hem en zijn vrouw langs en we spraken over mijn schoolkeuze en over de boerderij. De informatie die ik kreeg bestudeerde ik later via internet op school of in de bieb. De bibliothecaris was vriendelijk en behulpzaam. Ik leerde wat er allemaal komt kijken om een boerderij zo te laten draaien dat je er een boterham mee kon verdienen en er een bijdrage werd geleverd aan duurzaam landschapsbeheer. Ik las De kern van de economie HAVO 1 (minimale inspanning en maximaal resultaat) en snapte dat de schaalgrootte goed moest zijn. Ik leerde over verspilling en herinnerde me dat de school in de grote stad ook het vak

‘duurzaamheid’ kende. ‘Vroegriep wiesneuze’, noemde ús pake me. Ik vind economie leuk en professor Heertje kan het goed uitleggen. Op internet staan colleges van hem en vraaggesprekken. Ik zoog ze op als een spons. De gedachte dat ik volgend jaar Rintske veel minder zou zien, wende langzaam.

Ik kwam erachter dat pake weinig contanten had en dat de boerderij en de landerijen familie-eigendom waren. Met een hypotheek zou de boel grondig kunnen worden opgeknapt met de stallen erbij. Ik leerde dat geitjes een melkrobot prettig vonden en dat de eerste vraag niet moet zijn, zoals pake deed, ‘wat kost het?’, maar ‘wat levert het op?’

Pake’s gezondheid hing als het zwaard van Damocles boven de boerderij. Voor de zondagsdienst werd pake opgehaald met de auto van een ouderling en als de weg te drassig was, werd het stuk tot de verharde weg overbrugd met de tractor van de burens. Nee, pake sloeg geen kerkgang over. Het grote zwijgen ging over zijn zich aankondigende dood en de familiale gevolgen daarvan met name voor de boerderij.

De boswachter werd minder abstract, hij kreeg een naam: Ymke. Master Ymke noemde ik hem. Pake werd vertrouwelijk en sentimenteel. Geen vals sentiment, zo was hij niet. ‘Beppe is een beste vrouw, mijn liefste schat. Weet je, famke, as ’t net kin sa’t it moat, dan moat it mar sa’t it kin.’ ‘Hoe moet het dan, pake?’

‘Ymke is een goede man, famke. Dyn beppe hat de kop yn de goeze.’ Ja, ik weet wel dat mijn oma het niet meer zo precies weet.

‘Vertrouw op ús Jeltske heb ik haar gezegd. Zolang mijn Jeltske haar pake niet vergeet, ben ik er voor haar. Ik zal er altijd voor je zijn. En blijf ik bij je, niet in de tijd maar in de Eeuwigheid.’

Op de boerderij was geen televisie, radio en telefoon. Toen ze allemaal nog thuis woonden, was er een radio en pake ergerde zich daaraan. Dat kon ik me voorstellen want de jongens zetten 'm vaak keihard. Ik hield ook niet van die herrie, en nog steeds niet. We deden niet aan verjaardagen, Sinterklaas en Kerst want daar stond niks van in de Bijbel. – Zijn jullie Jehova's getuigen? is me weleens gevraagd: 'Wit ik it!'

MIJN GELIEFDE! De woorden voor vanavond vinden wij in het boek Job, hoofdstuk 5, vers 6 en 7:

Tsjinslach komt net út it stof op en swierrichheid sprút net samar út 'e grûn. De minske sels komt dêrfoar op 'e wrâld, krektlyk as fjoerpylken net oars kinne as heech opspat tel

De mens is in onmin geraakt met God en iedereen. Overmand door ongeluk en moeite gaat hij ten onder. Elifaz zegt dat wij het niet moeten zoeken op plaatsen waar het niet ligt. Wij moeten verstaan:

Al die ellende heeft een oorzaak, die rampen gebeuren niet toevallig. De ellende komt uit de mens zelf. Het lijden hoort bij hen, zoals vlammen bij 't vuur.

De mens betekent: de mensen, huis voor huis. Iedereen is zoals hij is en wordt tot ongeluk geboren. Het lijkt tegenstrijdig maar ervaring leert dat het zo waar is. Daarom beleef ik geen vreugde aan mijn verjaardag. Wij wensen elkaar geluk en begrijpen niet dat wij elkaar dood en verderf toewensen. Want niemand van ons kan dat geluk dragen omdat iedereen voortleeft zonder God, zonder waarachtige bekering en zonder waar leven.

Waar een mens zeggen kan: Lieve ziel, je hebt overvloed genoeg, je zult je leven lang geen ongeluk zien, – daar vraagt hij naar niets. De mens wordt – begrijp mij goed – geboren om de straf van de zonde te dragen. Niet omdat hij Gods schepsel is, maar omdat hij als erfgenaam van Adam met zonde en straf geboren wordt en daarom heeft God de HEERE Adams zonde en schuld aan alle mensen toegerekend. Dus wordt er niemand geboren dan om te ervaren wat de zonde en ellende van Adam is en wat de straf op zonde is. Zo draagt de mens van wieg tot graf moeite en ongeluk met zich mee. Hij moet de oorzaak daarvan in zichzelf zoeken, in zijn aard, in zijn aangeboren zondige en boze natuur.’

‘Zo komen wij dan tot God met met de wanhopigste dingen en de plaag wordt ons zoet, de straf liefelijk, zodat wij daarin berusten en het verstaan: Hij is mijn Vader, anders zou ik zonder tuchtiging zijn. Voorwaar, gelukzalig is de mens die zich voor God verootmoedigt en zich in alle wegen op God werpt: die zal barmhertigheid, vrede en rust voor zijn ziel vinden. Het kan hem niet slecht vergaan want God is met hem. God de HEERE bestuurt alle verdrietelijkheden zo, dat de mens in alle zorgen Gods hart, de hemel op aarde zal verkrijgen. – Amen.’

Toen dominee Koalbette op huisbezoek was, heb ik hem gevraagd of hij tegen het vieren van verjaardagen was: ‘Nee meiske, mij gaat het er vooral om dat er op zo’n dag zoveel loze wensen geuit worden. Er wordt in deze wensen vaak te weinig rekening gehouden met de diepte van ons *fatum*’.

Met de godgeleerde valt niet te spotten: hij kent zijn klassieken en dreigt niet. Hij meent wat hij zegt.

Van Ymke de boswachter, die echt niet van God los was, heb ik een cadeau gekregen waar ik steeds blijer van werd. Ik luisterde er 's avonds naar, in m'n bed onder de dekens. Net als de computer in de bibliotheek zoog ik alles op. Dat wist ik eerst zelf niet maar ik kan alles onthouden en Ymke vroeg me waar ik al die wijsheden toch vandaan haalde.

'Stond op internet', of 'heb ik van de radio'.

Ik hoorde een gesprek met docenten op de radio met een juf die zei dat een op de vijf leerlingen gedrogeerd in de klas zit. Ze vertelde over het gedrag en de prestaties van twee meiden, de ene slikte medicatie en de ander niet. Een meester zei: 'Excellente leerlingen redden zich zoals ze dat al eeuwen doen, zij leren vooral buiten school'.

Ik begreep het niet allemaal, onbekende termen zocht ik later op. De kiem voor mijn latere belangstelling voor pedagogie en psychofarmaca is toen ontsproten. Vragen over middelen die de hersens chemisch beïnvloeden versus andere mogelijkheden kwamen opzetten.

Bij ziekte werd beppe geraadpleegd. Zij maakte kruidenthee van gedroogde planten en zei: 'Hier, drink maar op dan ben je snel weer beter'. Zoals pake niet naar het weerbericht luisterde maar zijn neus in de wind stak en aandacht schonk aan het gedrag van dieren, zo stelde beppe haar kruidenmengsels samen. Pakes voorspellingen waren net zo betrouwbaar als beppes drankjes.

Ik heb boeken geleend over kruidengeneeskunde en beppes intuïtie kwam niet uit de lucht vallen. Dat zijn wonderbaarlijke ontdekkingen want ze heeft die boeken nooit bestudeerd.

Beppe mopperde dat de *Wilde Galjes* steeds moeilijker is te vinden. Van Ymke hoorde ik dat de *Noardlike Fryske Wâlden*, tussen Dokkum en Drachten, hun natuurlijke biotoop is. Beppe vindt het heel welwillend van ons dat we ze voor haar plukken. Voor haar is het een wondermiddel bij kiespijn en insectenoverlast. De geurige blaadjes bevatten etherische olie en zijn goed voor de huid en het roesje. Ze vertelde dat de gele bloemknoppen vroeger als verf werden gebruikt. Het is leuk om met Rintske en Feike op zoek te gaan en oma is er blij mee.

Toen ik later aan mijn vervolgopleiding begon, ben ik vriendin geworden van Rebecca. Zij gebruikte psychofarmaca om zich te concentreren. We spraken erover en hebben er ook mee geëxperimenteerd. Als ze haar ‘medicatie’ niet innam was ze druk en chaotisch, sprong van de hak op de tak, raakte snel geïrriteerd en had geen geduld. Er was onrust in haar hoofd, ze verloor het overzicht, keek schichtig om zich heen en stuiterde heen en weer als een lammetje in paniek. Wel was ze spontaner, lichtvoetiger zou ik haast zeggen. Ze was een stuk minder strak en haar wild-uitbrekende energie stelde mijn uithoudingsvermogen op de proef. Ik kon me voorstellen dat eerder anderen afhaakten, haar temperament barst soms uit zijn voegen.

Zelf heb ik het ook uitgeprobeerd, ik kreeg er een energieboost van en voelde ook de lichamelijke bijwerkingen zoals die strakheid. Waar ik wel baat bij had, was de bètablokker. Wanneer ik zo’n pilletje innam als ik zenuwachtig was, werd ik rustiger. Logisch, want mijn hart ging er langzamer van kloppen.

Is het voor Djurre een gemis is geweest dat hij geen les van Nynke heeft gehad? Zij had misschien opgemerkt dat hij niet

helemaal spoorde. Rebecca heeft hem zo'n ADHD-pilletje gegeven en dat had een rustgevende uitwerking op hem. Haar idee dat zij in die pillen kon voorzien, omdat ze zelf meestal minder innam dan de hoeveelheid die zij maximaal mocht gebruiken waardoor de periode tussen de herhalingsrecepten langer was, vond ik geen goed voorstel. Djourne is zelf naar de dokter gegaan toen hij zijn hulpvraag kon formuleren.

Worden psychische varianten te snel gemedicaliseerd, zijn het eenzijdige medailles met de diagnose als glimmende voorkant? Het is een complex onderwerp met lastige dilemma's, en iets waarop geen eenduidig antwoord mogelijk is, boeit mij mateloos. De belofte van 'de wetenschap' dat ze ooit een antwoord heeft op alle vragen lijkt me nogal grutsk. Zouden Rebecca's en Djourres schooltijd beter zijn verlopen als hun psychische variant eerder was opgemerkt? Aan de andere kant kan het ook zijn dat als beiden in een omgeving waren opgegroeid die zich meer om hen had bekommerd...

Het is ingewikkeld, gevolgen hebben meestal meerdere oorzaken. En het is gegaan zoals het is gegaan en God geeft ieder mens kou naarmate hij kleren heeft. Misschien moeten we gewoon wat meer accepteren en wat minder problematiseren?

En nu moet ik een keuze maken tussen de verschillende scholen waar ik na de zomervakantie naartoe kan gaan. Mijn nervositeit hiervoor demp ik vooralsnog met beppes vaak bittere kruidenmengsels.

SAMEN MET RINTSKE ben ik op de fiets naar de open dag van de scholen in Heerenveen en Drachten gegaan. Met juf Nynke en Rintske ben ik ook op de school in Ljouwert gaan kijken. Het leek me doodeng, die school. Er werd alleen Nederlands gesproken maar je kon er wel Fries doen. Ik heb aan de docent gevraagd wat dat inhield want ik sprak en schreef al Fries. Hij liet mij een filmpje zien dat ik super vond. Het was Nynke Laverman die haar Friese versie van *Hallelujah* zong. Ik kende Rommy's *Ave Maria*, maar de kracht van het Fries ontdekte ik door *Sieles*!lt.

De meiden daar droegen allemaal mooie kleren en schoenen. Reina zei dat ze begreep waarom ik het eng vond. 'Als je naar die school gaat, zorgen wij ervoor dat je niet uitgelachen wordt om je kleren.' En ze vertelde dat de gemeente deze dingen betaalt als het nodig is. Dat was de bijstand. Ik zou dan mooie kleren krijgen en Rintske niet. We kunnen ook niet elkaars kleren dragen want Rintske is kleiner en minder dun.

Tante Reina kwam erachter dat dit een van mijn weerstanden was tegen de stad: 'Daar verzinnen we wel wat op'. De sociale bijstand zou ook bijspringen voor buitenschoolse activiteiten en andere extra dingen van school. Ze oefende geen druk op me uit, dat werkt ook niet bij mij. Bij pake trouwens ook niet. Beppe zei: 'Us pake is net een bok, als je hem vooruit wilt hebben, moet je niet aan zijn hoorns trekken, maar aan zijn staart'.

Na de vakantie naar het categoriaal gymnasium. Wow!

Het was een warme lente en de zomer was nat. We verkochten allang geen frambozen meer langs de kant van de weg. We gingen nu zelf op pad, langs campings en naar boerenmarkten.

Mijn handigheid om goedkoop in te kopen en duur te verkopen, pakte niet altijd even goed uit. Dan zei Rintske: 'Je moet de ander ook wat gunnen, Jeltske'. Dát had meester Heertje me nog niet geleerd. Als ik te weinig invoelend ben, kan ze onverwacht uit de hoek komen. Daarom irriteert het me als er wordt gezegd dat het goed van me is dat ik Rintske help met haar HAVO. Leren doen we samen en mijn wankel empathisch vermogen kan wel wat steun gebruiken.

Ja, elk jaar werd ik gewiekster en inventiever. Bio+ Biologische roodfruit sap of producten van Cranberryfarm De Hoeve worden met een afgemeten scheutje Framboise Liqueur van Zuidam Distillers herbotteld in een mooi flesje met statiegeld en met een aantrekkelijk etiketje beplakt. Vervoerd in een koelbox presenteren we onze 'verboden vruchten'. We nemen kleine borrelglasjes mee zodat we kunnen laten proeven en het finale verkoopargument is dat de campinggasten of de bezoekers van de boerenmarkt het glaasje erbij cadeau krijgen. Nou ja cadeau... ze kosten zo'n 20 cent per stuk en de verkoopprijs van de flesjes is royaal gecalculeerd want ik begreep dat je eerder failliet gaat door te goedkoop te zijn dan doorda'je te duur bent.

Op de juiste temperatuur en met zichtbaar plezier bieden we onze nectar aan toeristen aan die zittend voor hun tentje of caravan van hun vakantie en de zomer genieten.

Toen Rintske en ik vier jaar later voor het eerst op vakantie waren, ervoeren we zelf dit campinggevoel waarin je jezelf wat gunt en niet op een paar centen kijkt. We zijn inmiddels vertrouwde figuren geworden, zeker voor de vaste gasten, en spelen graag en steeds behendiger in op hun behoeften.

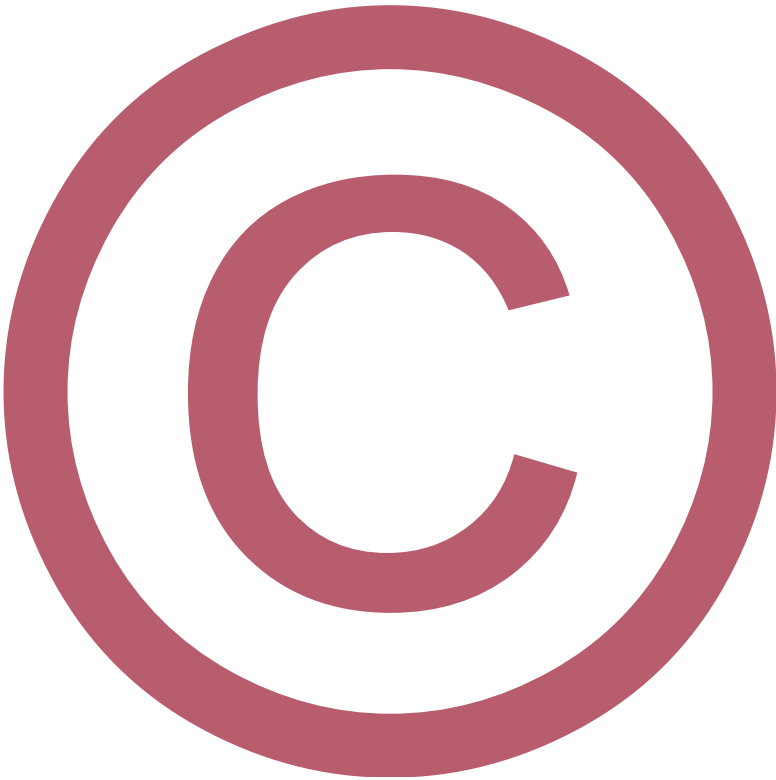
Pake was een beste boer maar hij had weinig gevoel voor kommersje. Via beppe kochten we de alcoholica in. Na de alchemistische veredeling gingen onze mengsels verder door het leven als Orizjinele Fryske Wâlder Goadinnedrank. Voor minder deden we het niet. De kunst der verleiding vraagt om enige overdrijving. Op de boerenmarkten staan ook Grinslanners, en die zeggen: ‘Hier stoan en nijt verkopen, doar ken mien schöstijn nijt van roken’. Groningers zijn listig. Je bent gewiekst famke, had pake gezegd. Ja, ze waren listig als de duivel en wakkerden mijn strijdlust aan! Laat hun schoorsteen maar roken, by ús moat der gewoan brea op ‘e planke komme, hee. – Al die langsgesproken informatie zit redelijk geordend in m’n hoofd. Als ik niet zenuwachtig ben, heb ik ze ter beschikking. Ik die bereikbaarheid uitgewerkt:

Een cirkel die ons brein voorstelt met in het midden een concentratiepunt en daaromheen de ‘bibliotheek’ met zijn onderafdelingen: boeken, gesprekken, ervaring, kortom je geheugen. Het concentratiepunt is een dubbele focus, naar binnen en naar buiten gericht. Bij sommigen is de inhoud een rommeltje, alles is er wel maar gaat verloren in drukte en spanning. Het zijn wisselwerkingen tussen nature-nurture die door velerlei varianten beïnvloed worden. Of van Godswege. Wa wit wat wier is?

Hoe frustrerend, als je niet kunt laten zien wat je in huis hebt? Psycho-medicamenteuze oplossingen liggen bij de ene voor ‘t grijpen, anderen vervallen in machteloze woede en agressie. Een ontspannen sfeer doet wonderen maar ongeduld zegeviert over aandacht en kostbare tijd verliest het schijngevecht tegen snelle goedkope oplossingen. It is sûnde en skande. Eens zal de wal het schip wel keren. Oer it wetter wenje ek minsken, úteinlik.

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

2008-2009

HOOFDSTUK 3 NAAR DE GROTE STAD

IK KREEG EEN TRAJECTKAART VOOR DE BUS NAAR DE STÊD. Rintske en ik hebben proefgereden. School was niet ver van het busstation. En we zijn gaan shoppen. Hadden we eerst op internet gekeken naar mooie kleertjes en jeans. Wow! Voor 200 euro kleren kopen! Echte meiden werden we! Rintske was sprakeloos: 'Fan lytse wâldpikies nei seksy stedske chickies', giechelden we. De nieuwe school was onwennig, ik kende niemand en was stil-tjes, luisterde en lette goed op. Als me iets gevraagd werd dan antwoordde ik zo kort mogelijk.

De schoolcompetitie volleybal en tafeltennis was supergaaf. Volgens de gymleraar ar had ik gevoel voor positie kiezen. Door mijn lengte was de bovenhandse serve mogelijk. Focussen op het moment dat je de bal stilhoudt, een stap naar voren, de bal omhoog... meespringen en dan met de onderkant van je hand de bal hard raken met gestrekte arm en na de slagactie het veld in. In bed maakte mijn geestelijke vermoeidheid plaats voor een niet onprettige spierpijn en lijfelijke moeheid.

Tafeltennis is lekker fel. Ik sloeg hard en steeds zuiverder en leerde dat ik beter hard en met enig risico kon slaan, dan altijd binnen de lijnen te blijven en nooit scoren. Ook hier waren mijn lengte en beweeglijkheid een voordeel. De fysieke inspanning, de wil om de ander tot gort te slaan was zaligmakend. Soms dacht ik aan die psycholoog die ook iets had gezegd over motorische onhandigheden en dan mepte ik extra fel. Ik kon me uitleven, godsheerlijk was dat!

Bij gymnastiek hoorde ook theorie. Niet alleen spelregels, maar ook over hoe het fysiek werkt, wat je lichaam verbruikt aan energie en hoe je dat kon aanvullen.

Nog voor de herfstvakantie gingen alle eerste klassen op kamp. Vanuit school gingen we met de trein naar Harns en vanuit daar met de boot naar Skylge. Het lijkt op Texel en met zo'n bootreis heb je echt het gevoel dat je 't vasteland achter je laat, iets nieuws tegemoet. We zouden er drie dagen in een jeugdherberg bivakkeren.

Meester Ymke had me al eens verteld over de rode bessenstruiken die daar in de duinvalleien van Staatsbosbeheer groeiden. 'Het zijn heide-achtige veenbessen, ook wel cranberries genoemd, en wij verpachten de duinen aan een bedrijfje in Formearum. Die zijn ooit net zo begonnen als jij en Rintske. Je moet er zeker gaan kijken Jeltske.'

Het was een gouden advies. Rondom de Fryske Wâlden worden ook cranberries verbouwd; het biologische sap is lekker, gezond en laat zich prima mengen met frambozenlikeur. Uiteraard drinken Rintske en ik geen alcohol. Dat er net zolang geproefd wordt tot de perfecte verhoudingen bereikt waren, was een illegale, smakelijke en onvermijdelijke bijwerking van onze alchemistische handelwijze die beppe trouwens ook goed deed.

In de tijd van van de eerste Hollandse spoorlijn spoelden er vaten aan op het strand van Terschelling. Jutters dachten dat ze vaten wijn hadden gevonden maar de inhoud bleek uit zure rode bessen te bestaan. De vaten werden in de duinvalleien leeggekieperd en zijn daarna verkocht of opgestookt. Na een paar jaar waren vele duinvalleien op het eiland bedekt met heideachtige struiken: *Vaccinium macrocarpon*, oftewel vossenbessen die hun oorsprong hadden in de noordelijke staten van Amerika.

Indianen in die streken gebruiken het sap voor wondbehandeling, het verven van kleren en tegen blaasontsteking. (In 2011 bevestigden onderzoekers van het AMC de gunstige werking.) Zelfs op schoolreis werkte ik aan mijn netwerk door Cranberry Cultuur Skylge B.V. te bezoeken. Ik kende natuurlijk de boerderijen in onze omgeving en in 2012 zou ik kennismaken met de Novalishoeve, een biologisch-dynamische zorgboerderij van de Raphaëlstichting in de buurt van De Hoarne. Het waren inspirerende ontmoetingen met bijzondere mensen.

Van school kreeg ik een laptop te leen voor thuis.

‘En dan sluit je dit aan op..., hebben jullie wifi of kabel?’

‘Geen van beide’.

Nelis de systeembeheerder keek me wat onbeholpen aan. Hij had ook op onze school gezeten en later als stazjêr meegeholpen om kabels en een draadloos netwerk aan te leggen. Dat is kennelijk bevallen want nu is hij in dienst van school. Het is een vriendelijke rustige man die op een wat wonderlijke manier communiceert. Zijn ‘variant’ ligt vermoedelijk ergens binnen het autistisch spectrum.

Een beetje besmuikt heeft hij me een wonderbaarlijk en obscuur boekje gegeven: *Anastasia* van Vladimir Megre. Het gaat over de zoemende ceders van Rusland en heeft een mysterieuze religiositeit.

‘Allinne tsjin immen dy’t te fertrouwen is, moatstû earlik wêze, famke’.

(Ja, als pake geen *fidúsje* in iemand heeft, kent hij geen scrupules.)

Nelis heeft een betrouwbare oogopslag en denkt zichtbaar na voordat hij iets zegt. Ik heb wel *fiducie* in hem.

De oude telefoonaansluiting was er nog, weliswaar afgesloten maar toch. Van Nelis leerde ik de in en outs van telecommunicatie. Als tegenprestatie nam ik soms boter, kaas en eieren voor hem mee. Hij at gezond en hield van rauwe geitenmelk en dy moat altyd molkefarsk wêze: Jeltske in botter & keze!

Voor een betaalbaar maandbedrag werd de aansluiting gerealiseerd en ik kreeg van hem kabels en contactdoosjes die ik samen met Hylke – geen ‘boerenknecht’ meer, een prettige en rustige huisgenoot in dienst van Staatsbosbeheer – aanlegde. Weer een echt wow-momentje: verbonden met de buitenwereld! Opa vond het best dat de door hem opgezegde aansluiting nieuw leven werd ingeblazen. – Niet leuk was dat ik werd opgegeven voor het zorgteam van school dat het overgedragen dossier had opgefleurd met eigen waarnemingen. Hoe kon ik hun vragen pareren in dit zenuwengedoe? De zorgverleners wakkerden mijn krijgslust aan. Met tafeltennis probeerde ik strijdlustig mijn tegenstander te verpletteren. Bij dwingerige mensen die irritante vragen stelden aangelengd met een dosis begrip hield ik me van de domme. Vragen over mijn gevoelens beantwoordde ik in het Fries. ‘Je hoeft niet te antwoorden op rare vragen famke, zeg gewoon wat je wilt zeggen’. – ‘Ja pake.’ Ik kletste er lustig op los in het Fries, wetende dat ze maar beperkte tijd voor je hebben.

‘Wil je wat je zegt, vertalen voor ons?’ Zeikerds dacht ik.

‘Mijn gevoelens zijn Fries en een vertaling kan nooit tippen aan het origineel, heb ik op deze school geleerd. Ik ben hier om te leren, mijn cijfers zijn goed...’

Word ik onderbroken met: 'Je zit hier niet omdat je cijfers niet in orde zijn, integendeel...' Als zij mij onderbreken, dan mag ik dat ook:

'Ik ben op school om te leren en als dat goed gaat, waarom zit ik hier dan? Ik heb een pake, ja die is ziek maar dat is niet mijn schuld en ik heb een beppe en die is beetje in de war, kan ik er wat aan doen? Ymke en Reina en die zijn officieel voogd en zij zorgen voor mij en ik ben niet achterlijk.'

Ik dacht er vanaf te zijn maar ze kwamen terug. Met Jeugdzorg, met de toeziend voogd (met wie ik niets te maken had). Ze hadden besloten om door te pakken. God, bewaar me – ja voor eventjes, voorlopig gebeurde er niets.

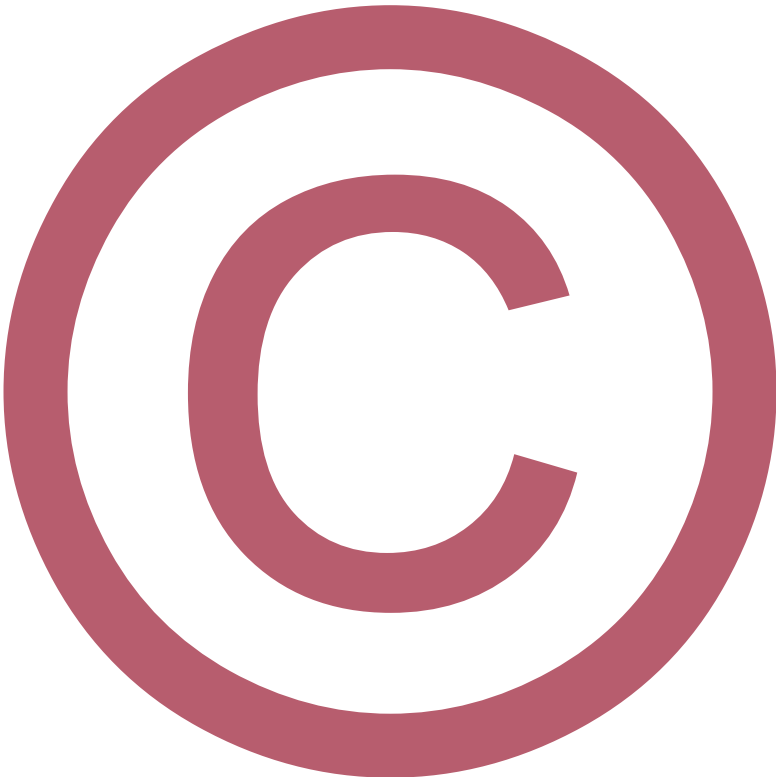
Op de boerderij ging het z'n gangetje. Op de weg er naartoe kom ik eerst langs de boerderij van Rintske die een paar honderd meter noordelijker ligt. Als ik doorfietste belde ik even. Wij zijn de laatste van het rijtje en liggen tegen de bosrand aan. Maar meestal ging ik na school eerst naar Rintske toe. De huiswerkhulp is voor mij meer bijzaak, dus van dat 'wat goed van je dat je haar zo helpt met haar huiswerk' word ik niet goed. Dikke doi. Rintske helpt mij ook, en hoe!

Taalregels leerde ik omdat er op getoetst werd. Van Rintske leerde ik hoe ze uit te leggen en toe te passen. Zij is ook superhandig in dingen waar ik niet goed in ben. Rintske onderhoudt mijn fiets, maar misschien is dat wel het minst belangrijke.

Ik ben zoveel mogelijk bij opa en dan lees ik hem voor – de laatste tijd vooral uit de boeken van Mozes. We beleven dat samen in een berustend gevoel van verdrietige zekerheid. De takomst is in neare ynkyk want ús pake is sa meager as de dea op 't guozzebrief.

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

2009-2010

HOOFDSTUK 4 PAKE GAAT DOOD

OMDAT IK VEEL VOORUIT HAD GEWERKT EN MAKKELIJK EN SNEL KON LEREN, MOCHT IK DE TWEEDE KLAS OVERSLAAN.

Het jaar daarna ging pake dood. Het was de eerste keer dat ik een dokter aan zijn bed zag. Ik zei: 'Pake is dood, dokter'.

'Geloof ik meteen famke, maar de wet zegt dat een arts dat eerst moet constateren'. Hij legde zijn hand op opa's borst en voorhoofd en voelde zijn pols: 'Tiid ta roubeklach' was de uitkomst.

Een levende pake zou zeggen: 'Slúchslimme wráld Jeltske, en met al zijn klatergoud en somberheid is het nog steeds onze wereld.'

'Ja pake', zou ik gezegd hebben. Maar pake was de wjirmen fuorje. Heit en mem kwamen terug en ik zag Eefke en Feike voor het eerst. Hylke vertrok uit de boerderij en de jongens kregen hun oude kamer terug, nu met Eefke erbij. Voor Feike werd er een bed geplaatst in beppes kamer.

Zij begrepen weinig van de boerenstulp. Heit is geen wáldboer. Beppe was nu de baas en die was in de war. 'Doe wat ús Jeltske zegt, zo wil ús pake het', zegt ze tegen iedereen. Ik overlegde alles met Ymke. Hij was geen officiële bewindvoerder meer. Wel was hij door beppe gemachtigd.

Ik was veertien en mijn positie binnen het gezin was ongezegd omstreden. Het werd een crisis die twee jaar zou duren.

Oma is ouderwets. Het woord feministysk kent zij niet, hja is yn betrousumens. Zij sprak niet veel en haar wil was wet. Als ze zei da wol 'k net lije, dan gebeurde het ook niet. Punt uit.

'Jeltske heeft de zegen en dêrmei út! Klagen doe je maar bij Ymke, hier doe je je werk.'

Dat gold voor iedereen en werd geaccepteerd. Nee, oma werd niet tegengesproken. Heit had de strijd met pake verloren.

Er was geen haar op zijn hoofd die eraan dacht de strijd met beppe aan te gaan. Zo liggen de verhoudingen. Pake had heit naar achteren, en zijn kleindochter naar voren verwezen. Het was een hard gelag. Zijn eer was hem was ontnomen, het was niet verheffend en mijn nieuwe positie maakte niet gelukkig.

*Ik wieg mijn ziel in de schoot van Abraham,
Koester mij in zijn reddende genade.
Maar deze keer heb je me bij de kladden.
Zo wreid, want ik besef dat ik overleef.*

Ik werd gedooft. Voor het gezin was ik een vreemde eend in de bijt maar ik kende de boerderij. Fan hjouwer oant grôt. Het was frusterend dat ik mijn vaardigheden niet kon inzetten. In een gespannen sfeer lukt me niks. Er was teveel weerstand. Weerstand tegen de voortzetting van opa's beleid, weerstand tegen de overeenkomst met Staatsbosbeheer. Alsof het een wurgcontract was en geen blauwdruk om in je achterhoofd te houden. Mijn toekomst ligt niet in de boerderij zoals bij de anderen in het gezin. Het beeld, een soort visioen, dat ik voor ogen heb is van een boerderij die meedoet en toch zichzelf blijft. Het zijn de gedachten aan pake en een van binnen diep gevoelde zekerheid dat het allemaal goed zou komen die me op de been hielden. Mijn positie had iets onwezenlijks. Gelukkig was Ymke er. Zelf ervaar ik hem niet als autoritair, mijn vader en mijn broers deden wat hij zei.

Rintske krijgt VMBO/HAVO-advies. 'Als Jeltske je helpt, moet HAVO lukken. Je hebt de capaciteiten en met ondersteuning ga je het zeker redden', had juf Nynke tegen haar gezegd.

Als ik bij Rintske ben, neem ik samen met haar het huiswerk door en maken we een planning. Voor mij allemaal vanzelfsprekendheden, voor Rintske is het lastig om overzicht te houden. Ik ga lezen of ook huiswerk maken en ondertussen hou ik Rintske bij de les en leg uit wat ze niet snapt. Van haar heb ik geleerd om duidelijk uit te leggen, zonder abstracties, ingewikkelde woorden en met voorbeelden. Ik las ook veel voor. *Wat sy by it iene sintúch mist, dat wint sy by it oare.* Lezen kost haar veel moeite. Ik leerde om iets begrijpelijk samen te vatten. Dankzij haar kan ik makkelijk switchen tussen abstracte vwo-taal en het vmbo/havo-taalgebruik en dat is me later goed van pas gekomen.

Van de rector kreeg ik alle ondersteuning. Hij bemiddelde tussen mij en het zorgteam en alleen voor toetsen en onmisbare lessen ging ik naar school toe.

Op de boerderij verdeelde ik nu het werk, zoals pake vroeger deed. Naast het coördinerende en administratieve werk onderhield ik de tuin. Waar nodig sprong ik bij. Heit was chagrijnig en mem verviel in apathie. Slonzig en lusteloos deed zij haar taken.

Mijn oudere broers deden hun werk en in het weekend was het schuurfeesten, zuipen, neuken/klaarkomen, omdraaien en snurken. Rintske is ook een paar keer zo 'uitgegaan'. Huilend is ze, met mijn armen om haar schokkende lijfje, uiteindelijk snikkend in slaap gevallen. Boereknilles.¹

¹ Boerenhufter, boerenkaffer, boerenkinkel, boerenlul, boerenpummel, botterik, een ongelikte beer, heikneuter, hork, hufter, kaffer, kinkel, onbeschofterik, palurk, plebejer, plomperd, proleet, pummel, rouwdouw, woudezel, enz.

Op zondag met z'n allen naar de kerk. Een knarsend bestaan dat slijtsproten achterliet waarover mijn tandarts zei: 'Ja, je agressie moet er op een of andere manier toch uit'.

Als ze nog een keer aan ús Rintske komen dan spies ik ze aan de hooivork. Als bloedende muggen prik ik ze tegen de staldeur. Ze pesten Rintske nu en zeggen: 'Ga maar uithuilen bij je verkering zo plat als een jongen maar zonder pik om je te neuken'. Het is niet verheffend, deze treurige plattelandssoap.

Aan de andere kant hebben ze ook wel respect voor me, maar soms voelt het alsof ze me terug willen pakken via Rintske.

'Rintske, we moeten fier zijn, zij doen de túnbouskoalle en jû gaat straks je HAVO-diploma halen. Juf Nynke zei dat je dat kan en ze heeft daar oog voor. Ik weet dat je best slim bent maar moeite hebt met leren. Ik help je. Straks kun je HBO gaan doen, ook dan zal ik je helpen. Samen gaan we hier uit komen, lieve. Pake vond jou een stoere flinke meid en dat ben je ook. De wereld om ons heen kunnen we niet veranderen, onze kijk erop wel'. – Dat laatste zei ik meer tegen mezelf, Rintske is niet gevoelig voor dit soort filosofietjes.

Sinds enige tijd werken de boeren in de Friese Wouden aan een beter beheer van hun omgeving. We werden lid van de Feriening Súdwestlike Fryske Wâlden en fûndaasje Beried giet foar de died, en werken steeds meer samen met Soarchpleats Flietkrâdhôf. De combinatie van zorg & agrarisch landschapsbeheer is een mooi verbond. De contouren van de richting die de boerderij uitgaat worden duidelijker. Met Eefke en Bente valt te praten, en Feike? Met haar moet ik voorzichtig zijn, zij is net als mijn oudste broers verstandelijk wat beperkt en het is al te makkelijk om haar knollen

voor citroenen te verkopen. Ze is de goedheid zelve. Amke weet zijn potentiële krachten niet te doseren. Hij en Djurre missen een rechtvaardige en strenge vader én een liefdevolle moeder. Kunnen zij er wat aan doen dat beide ontbreken?

Zo ontbreken mij de woorden om mijn gevoelens onder woorden te brengen. De venijnige uithalen ontweek ik. De bliksem werd afgeleid, de donder bleef. *The hardest part is knowing I'll survive.* Ja, ik hoor het. Nee, ik kan het niet opbrengen om het in blinde woede eruit te gooien. Vervloekingen helpen mij niet vooruit en ik schrijf niet om ten onder te gaan. – Ik faal, maar niet in alle opzichten, hoop ik...

Over heit kan ik niet oordelen. Heeft hij het als een openbare vernedering ervaren dat hij door zijn vader het huis uit gezet is? Hoe heeft het zover met Hiltsje kunnen komen? Lag hij overhoop met zijn gevoelens, heeft hij die überhaupt?

Mem, hoe voelt het om je oudste dochter te begraven, je andere achter te laten en op late leeftijd je achtste kind te baren bij een binnenvetter die zijn verantwoordelijkheid niet neemt?

Vae kin him oan in strie stjitte, dat it hiele hûs daveret.

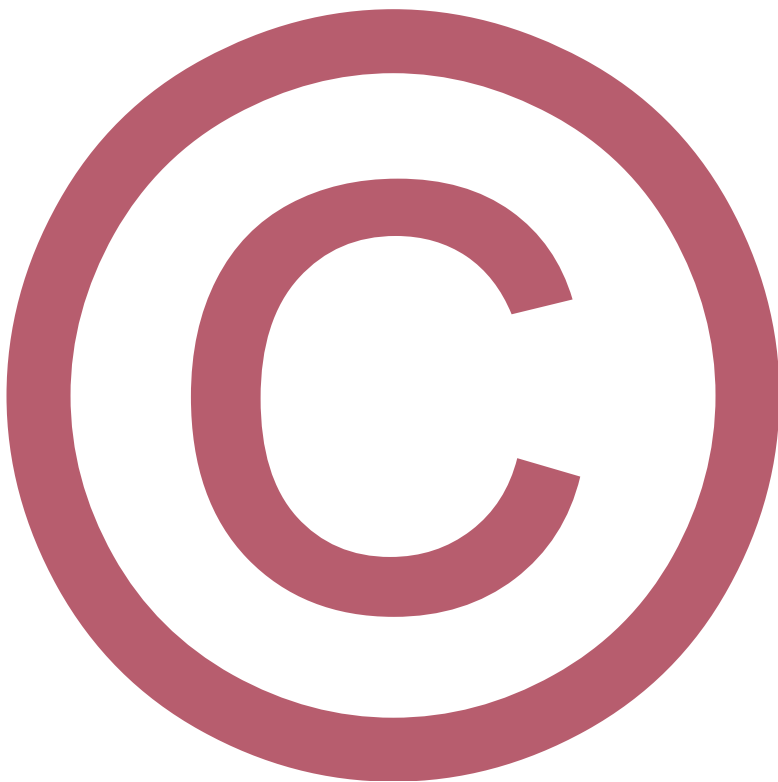
Tante Aukje had het wel in de smiezen, áls zij er al iets over zal zeggen dan zal dat op haar sterfbed zijn. Is het álderwenst dat het hoge woord er pas op het allerlaatste moment uitkomt?

*Mannichien moat dea wêze om libben foar ús te wurden. – Neam gjin minske gelokkich foar syn dea, oan syn bern sil men de man kenne.*¹

¹ Jezus Sirach: *Een mens wordt pas aan zijn einde gekend.*

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

2010-2011

*Er branden vuren en een vreeslijke muziek
weerklinkt, werelden licht ontstaan, vergaan,
alles beweegt en leeft en geeft signalen.*

Vasalis 1966, *Overgevoelig*

HOOFDSTUK 5 OVERGEVOELIG

HET IS BENTE die als eerste het belang van een keurmerk doorziet en beetje bij beetje dringt ook bij de anderen de waarde van de omschakeling door, maar de stemming wordt er niet beter op. Met een keurmerk kun je een hogere prijs krijgen die de kleinere omzet compenseert. Verder valt er weinig leuks te melden dit jaar.

Mijn schoolresultaten blijven onverminderd goed. Ik zit in de vierde klas, de lessen vervelen en de docenten irriteren me. Het is eind januari en ijskoud. Ik heb een pesthekel aan school en een lange lijst met ongeoorloofde absenties en verwijderingen. Het is allemaal even verschrikkelijk en mijn enige lichtbakens zijn Rintske, Nynke en Reina. Verder is er overal gedoe, met het zorgteam op school in combinatie met toestanden rondom het voogdijschap en de schoolarts. Ik ben boos en verbaal agressief. Ik grijp alles aan om ruzie te maken met sommige docenten. Met een welhaast sardonische liefde haal ik het bloed onder hun nagels vandaan. Ik wie as troch de duvel riden.

Het schaamrood stijgt me naar de kaken als ik terugdenk aan mijn treiterige gedrag. Venijnig naar buiten toe en van binnen een onneembare vesting. Niets om trots op te wezen.

Nog steeds hol ik soms in het holst van de nacht met mijn winterjas over mijn pyjama bibberend naar Rintske toe, sluip de trap op en kruip naast haar in bed. Dan kreunde ze even, rilt als ze mijn koude lijf voelt en slaapt rustig door. Zo vanzelfsprekend en vertrouwd, wolsillich. – *Us hiemhûn blaft yn 'e fierte.*

Behalve van oma trek ik me verder van niemand iets aan. Het zijn Rintske en Bente die zich om Feike en Eefke bekommeren. Ik vind mijzelf niet meer leuk en het is stervenskoud.

Hondengeblaf kondigt dood en ongeluk aan. Op de boerderij heerst een broeierige sfeer. Heit is pake niet en mem ligt meestal op bed met een warme theedoek om haar hoofd. Na school ga ik eerst langs Rintske om haar met haar huiswerk te helpen, en om te kletsen natuurlijk. – *Wy hawwe gjin wurden mear fan ús mem hân; zij kan de last van het weerbarstige gezin niet dragen.*

«In het herfstgetij krijgt ze longontsteking en bezwijkt in tien dagen tijds. De gevoelens van de verharde, ontgoochelde vrouw en van het jonge meisje lopen parallel. Famke wil zielsgraag de plaats van de stervende innemen. Zij gaat naar de stervende als naar een kerk ter bedegang. De vermoeide adem blijft langer weg en versterft langzaam tot een zacht en geheimzinnig gerutel diep in de borst. Na een schok ontsnapt een dof gerochel haar lichaam. Een ijzingwekkend, willoos en wegstervend geluid dat niet meer bij het leven hoort. Een huiveringwekkend gevoel van afgrijzen doortrekt sidderend het doodsdriftige famke. Dan wordt zij rustig, kijkt toe, probeert te begrijpen en bidt. De hoeren komen met zware tred van alle kanten, met zwarte dracht en versgewitte klompen en zitten met plechtige gezichten koffie te drinken.»

Voor de tweede keer gaat de voordeur open om een doodkist naar het kerkhof te brengen. De eerste keer liepen boppe en ik gearmd achter de kist. Deze keer ben ik samen met Rintske de hekkensluis achter de familie. Toen begroeven wij haar in een kleine stoet op 't kale kerkhofje waar ook het lijk van pake lag en dat van Hiltse.

*‘De Dood, waarvoor elk mens met goede reden huivert,
is als een vlamvend vuur dat alle zielen zuivert,
dat snel verteert al wat verblindend is en waan,
en tast alleen het schone en werkelijke niet aan.’*

Heit verviel in een apathische toestand, bijt zich vast in lusteloos uitgevoerd werk, laat zich amper meer zien en kijkt diep in het glaasje. Ik ga vaak naar het boswachtershuisje. Er heerst een weldadige rust en Reina schenkt lekkere thee.

Ik sport veel, fiets tientallen kilometers per dag, train mijn zelfdiscipline en probeer geordend te leven.

Lichamelijk ben ik gezond maar twee dingen spelen mij parten, bij spanning verlies ik mijn eetlust en kan ik niet meer uit mijn woorden komen. Bij plotselinge vragen komt er een stotterend en verstikt geluid uit mijn keel.

Godzijdank, en dat meen ik uit de grond van mijn hart, heb ik het op school getroffen met mijn rector. Het moeten spreken in de klas was zo'n kwelling geworden dat ik liever de gevolgen van spijbelen op me nam dan steeds half stikkend en voor aanstelster uitgemaakt het lokaal te moeten verlaten.

In de rustieke en gelambriseerde rectorenkamer kwam ik weer tot rust en mijn rector heeft mij toen een geniaal voorstel gedaan: we hebben samen een complot gesmeed!

Zijn probleem was dat hij nogal wat klachten over mij kreeg – wel praten als het ongewenst was, maar niets kunnen uitbrengen als me iets gevraagd werd. Ik herinner me letterlijk wat hij zei:

‘Jeltske, dit gaat het niet worden, we moeten een list verzinnen voordat alles mislukt. Je zwijgt niet en je spreekt niet en dat werkt niet. Ik ga je een voorstel doen, luister. Ik kan wel verdedigen dat je niet spreken kunt, maar niet dat je je mond niet kunt houden. Het is een van de twee. Van mij mag je zwijgen op school, dan word je beschouwd als iemand die niet kan praten.

We maken er een behapbare handicap van en noemen dat selectief mutisme want het beestje moet een naam hebben.'

Wat een rustgevend idee! Niet meer te hoeven spreken, geen angstzweet vermengd met agressieffmakende adrenaline meer als de leraar me al aankeek. Vanaf dat moment heb ik alle opdrachten waarbij ik spreken moest, tot aan het mondeling examen toe, in de rustige rectorenkamer gedaan. Meestal met de rector erbij en soms ook de vakleerkracht en bij tentamens en examens meerdere. Drie jaar lang heb ik geen woord uitgebracht. In de klas niet, thuis niet en nergens. Behalve in het boswachtershuisje, bij Rintske en in de vertrouwde rectoriskamer onder het toezichtend oog van de rector. Het was een openbaring te merken dat hij om mij gaf, vertrouwen in mij had, mij niet wilde forceren en rekening hield met mijn weerbarstige humeur. Ik werd serieus genomen. Eindelijk rust.

Mijn gevoel herkende ik voor het eerst in het gedicht van Henriëtte Roland Holst:

Verlost van de daad, aan 't gevoel ontkomen,
In Uwe stilte heerlijk opgenomen,
Strekkend in Uw rust de ontspannen leden,
En in de moede hersens uitgestreden
De strijd... Zo zal 't zijn als betreden
Het dal wordt van de eindelijke vrede...

'Jeltske?'

'Ja meneer?'

'Let op je doel én op je weg, anders komen er brokken van.'

'Ja meneer.'

REQUIEM VOOR EEN KINDERZIEL

HILTSJE, over haar heb ik nog niets gezegd. Zij was acht toen ik geboren werd en heeft me dus gekend. Ik herinner me niets en er werd niet over gesproken. De verwantschap met mijn halfzus liep via mem.

Thuis hoefde ik er niet over te beginnen; diskreesje is onderdeel van de Friese volksaard. Als ik Nynke of Reina er naar vroeg, werden er ernstige gezichten getrokken: 'Ik weet er weinig van en het is allemaal erg verdrietig'. Je kon er niet zomaar over beginnen, het was geen toppik.

Rintske en ik waren een keer bij een boerin in de buurt die een dochter had van Hiltsjes leeftijd. We zaten met z'n vieren om de keukentafel. Rintske voelde het goed aan: 'Jeltske kan goed luisteren. U kunt alles tegen haar zeggen en dat lucht op'.

Samengevat zocht en vond zij *de koele meren des doods, waar verlossing is*. Hiltsje was geen ziekelijk wezen van aard en aanleg. Zij was gevoelig en te beïnvloeden. Zij kon de overmachtige en overweldigende invloed van de boze buitenwereld niet aan. Ze is erin gevallen, heeft zich een aantal jaren wankelend staande gehouden en is er bi'j slot van zaeke aan ten onder gegaan.

Ze was een nachtvlinder, dievegge en aan de drugs.

'Je halfzus was zwak van geest en vlees. *Ien fljoch-om-'t-hear* die de verleiding niet weerstond, *hja eat meie as slaad*'.

Een tomeloze woede kwam op maar Rintske was me voor. Ze kneep in mijn bovenarm, stond op en zei: 'We moeten nu echt gaan want we zijn al aan de late kant'.

Op de fiets barstte ik los.

'Het is toch verschrikkelijk dat zij alle schuld krijgt. It is ommers *bûten har skuld, Hiltsje is skjin op 'e húd!*

Witheet was ik, een lichtekooi die de verleiding niet kon weerstaan? Zo mag ús Hiltsje niet voortleven in de herinnering!

Dy't in oar syn lek en brek oplêze wol moat sels skjin op 'e hûd wêze. Wie is zo onschuldig dat hij een steen naar mijn grote zus mag gooien?

Nynke heeft me een schoolfoto laten zien. Ze is dan tien jaar en lijkt sprekend op Feike en op die leeftijd was ik net zo lang, smal en dun. – Ik wil meer woorden aan Hiltsje wijden om haar recht te doen. Friezen hebben de neiging om heikele kwesties af te handelen met een al of niet passend gezegde. Achter de nuchterheid schuilt het drama.

Hiltsje was niet alleen in de baarmoeder, zij was samen met een broertje dat het levenslicht niet of nauwelijks gezien heeft. Voor mem een verlies, was het voor Hiltsje een levenslang gemis? Hij heeft geen naam. Is hij in alle stilte ergens op ons land begraven of ligt hij anoniem op het kerkhof? Ik geef hem nu een naam: Himke. Ik breng hem daarmee niet tot leven, ik haal de himeling uit de vergetelheid. Is hij begraven in een schoenendoos?

Beppe accepteerde de gezagsverhoudingen, mem ging er aan onderdoor en ús Hiltsje? Zij is haar eigen weg gegaan, haar noodlot tegemoet. Wat speelde er allemaal in haar hoofd? Ik zal het nooit weten. Zou het kunnen zijn dat Himke over haar schouder meekiekte? Dat ze het nooit goed kon doen? Wat was Gods bedoeling?

Het gaat erom alles te leven. Als je de vragen leeft, leef je gaandeweg warempel op een onbekende dag het antwoord in zonder het te merken.

De dichter weet het mooi te zeggen, ús Hiltsje heeft eenentwintig levensjaren gekend en Himke één sterfdag.

Dy deis sjong ik foar ivich in rivier fan triennen.

REQUIEM VOOR EEN KINDERZIEL

‘Ten rivier foar harren’

I crossed on the river
There'll be no returning
I crossed all the bridges
I watched them all burning
And now I'm a stranger
To a strange land I'm driven
Where all is forgotten
And nothing's forgiven

But I cried a river
A river for him
That's deeper and wider
Than I'll ever swim
The heart it will harden
The sorrow will dim
But I cried a river
A river for him

I think of him now
On the road I am taking
And wonder how long
His heart will be breaking
But he'll never hear when
The teardrops are falling
Or the sound of my voice
And the name I'm calling

So sweep for the sons
And the dear darling daughters
For the passing of time
And the parting of waters
For all who have passed through
This world long before me
To a far distant shore line
Where no one waits for me

E. Harris, 'Bluebird' 1989

‘Requiem voor een kindertiel’

Welke ceremonie is nu passend voor jou?
Als je vanuit een warme en drukke kamer
hier naartoe was gekomen, dan zouden we
je kennen door een tegenpool. We konden
je ons levendig voorstellen en dan naar de
overkant kijken. Je gemoed uit je getrokken,
de adem verslagen door de volmacht van de
dood. Maar we hebben je nooit met plan-
nen zien rondstappen in de wereld die wij
kennen. Je kon niet komen en toch ga je.
Maar nu is er niets om jouw ongecodeerde
afwijzing van onze wereld te herstellen.
We kunnen je in onze herinneringen geen
vorm geven of je karakter verkeerd voorstel-
len. Dan is onze enige troost dat droefheid
zo zuiver kan zijn als dit.

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

Take me down little Susie, take me down	I know I've dreamed you a sin and a lie
I know you think you're the Queen of the Underground	I have my freedom but I don't have much time
You can send me dead flowers every morning	Faith has been broken tears must be cried
Send me dead flower by the mail	Let's do some living after we die
Send me dead flowers to my wedding	Wild horses, couldn't drag me away
And I won't forget to put roses on your grave	Wild wild horses we'll ride them someday

Zocht Hiltsje haar broer in de roes? Van welke muziek hield zij? Welke boeken vond zij mooi? Hoe kleepte zij zich? Hiltsje was een nachtflieter, haar lichaam was het enige dat ze had en zij gooide het in de strijd. Zeg niet dat zij een tippelsjikke was of een heroïnehoertje, dan krijg je met mij te doen. Ja, haar lichaam was verslaafd. Wat was de pijn die jij niet kon verdragen? Hoe traumatisch was je geboorte? Was de tijd dat men de dubbele vrucht droeg jouw enige gelukzalige periode? Er zijn geen antwoorden en als ik me probeer in te leven breekt het klamme zweet me uit. Volgens Nynke was het een ijverig en gevoelig meisje. Klinkt zij door in It lytse famke mei de swevelstokjes? Voel ik soms haar hand op mijn schouder? Klinkt haar stem door in die van pake?

Ik zou een monument van woorden voor haar willen oprichten als ik er de bouwstenen voor had. Ik zou haar lied willen zingen als ik er de melodie voor had. Ik zou een altaar voor haar willen bouwen. Ik wil haar tengerere gestalte zien met een uitdrukking op het gelaat die alle bekende concepten van schoonheid en verhevenheid overstijgt. Ik beloof Hiltsje en Himke om altijd het mysterie van de menselijke heiligheid te bezingen tegen

REQUIEM VOOR EEN KINDERZIEL

de geest van de tijd die zich spottend en onverschillig afkeert van de heilige waarde van ons leven. Tegen een wereld waarin geweld wordt verheerlijkt en mededogen veracht. Tegen een wereld waarin het visioen van het heilige vrijwel uit de menselijke ziel is verdwenen. Goed en kwaad, eens zo helder als dag en nacht, zijn vervaagd en wazig geworden. Het geweten van de wereld is vernietigd door hen die altijd anderen de schuld gaven. We hielpen mee het licht te doven dat door onze vaders werd aangestoken. We verruilden heiligheid voor gemak, trouw voor succes, liefde voor macht, wijsheid voor informatie, traditie voor trends. – Als ik er aan denk hoe het is om eenentwintig keer je verjaardag te vieren op de sterfdag van diegene met wie je negen maanden je ziel hebt gedeeld in de schoot van je moeder dan wordt het me zwaar te moede.

De zon schijnt, ik lees –

Wat? Boem, ze leeft,

boem, ze gaat dood.

~

Ik zoek de grootste klanken op,

roep steen, want steen blijft steeds zichzelf,

en bloem; een bloem laat zich kennen.

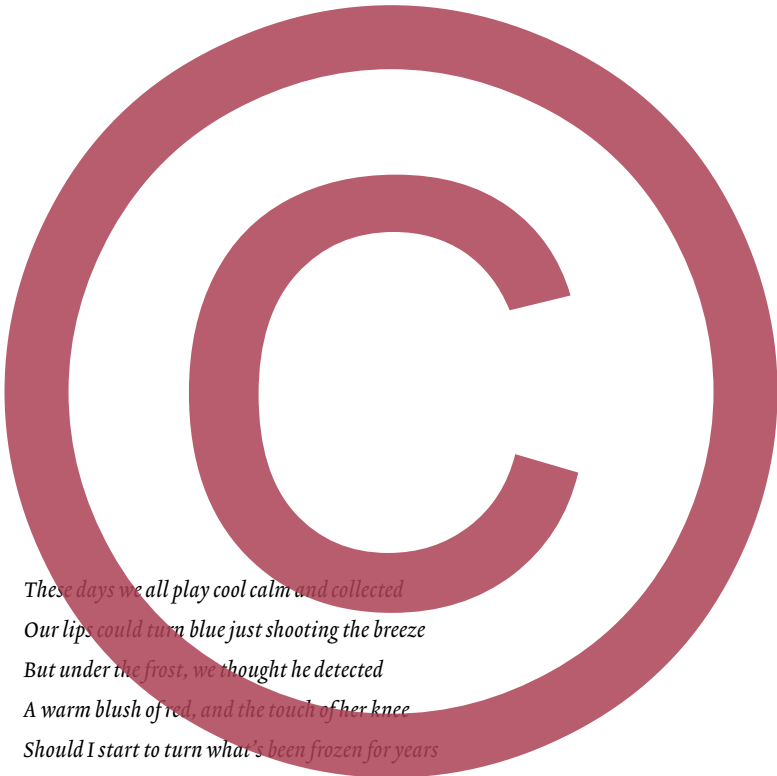

Requiem æternam dona eis, Domine.

ILLUSTRATIE: De *Pietà* van Michelangelo, *PIETÀ*: godsvrucht, kinderliefde.

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

2011-2012

*These days we all play cool calm and collected
Our lips could turn blue just shooting the breeze
But under the frost, we thought he detected
A warm blush of red, and the touch of her knee
Should I start to turn what's been frozen for years
To melt your icy blue heart
Into a river of tears*

John Hiatt: *Slow Turning* 1988

HOOFDSTUK 6 TROMGEROFFEL

IK ZIT NU IN DE VIJFDE EN BEN DE JONGSTE VAN DE KLAS.

Ik heb een pesthekel aan docenten die niet met de groep kunnen omgaan. Geeft een hoop drukte en mijn eigen hoofd is al vol genoeg. – Als ik er al was, dan zat ik die lessen meestal gelaten uit en een keer had ik tijdens zo'n oeverloze heen-en-weer-discussie mijn vinger opgestoken. De docent riep boven het gejoel uit: 'Wat wil je zeggen?' Ik blèrde ik terug: 'Het heeft geen zin om boven al het geklets uit te schreeuwen!'

Het werd stil in de klas en in verwachtingsvolle opgetogenheid keek de klas toe. Hoe minder je zegt des te beter wordt er geluisterd. Ik keek de leraar aan: 'Als u nu eens les gaat geven en u niet steeds laat afleiden dan kunnen we misschien nog wat leren, u geeft namelijk wel een examenvak.'

De stilte werd doorbroken door getrommel op de tafeltjes en het rumoer zwelde weer aan. Ik heb mijn tas ingepakt en ben de klas uitgelopen. In de bibliotheek heb ik *De buitenvrouw* uitgelezen.

Mijn godsdienstdocent bracht me in contact met een kleine uitgeverij in de Randstad waarvoor hij ook weleens wat dingen had gedaan. Ook dat was een echt wow!-moment. We zijn samen naar Amsterdam gereisd waar ik kennis met de uitgever heb gemaakt. Het is een enthousiaste man die met passie en veel woorden over boeken en het boekenvak sprak. Ik ging teksten voor hem corrigeren. Het betaalt niet veel maar het is leerzaam en leuk werk. En... ik kreeg van hem een Mac Pro. Geen nieuwe, maar wel een supercomputer. Er zaten stickers bij met het Apple-logo. Via school kon ik goedkoop grafische software aanschaffen die de uitgever betaalde.

Teksten werden via de mail of de post uitgewisseld en soms chatten we even om snel iets duidelijk te maken. Ik vind dat wel fijn, die fysieke afstandelijkheid. Ik heb hier nu al een aardig rijtje boeken staan waaraan ik iets heb bijgedragen.

Soms stuurde hij ook andere boeken op. Dat liep dan via Boekhannel de Brêge, waar ik het ophaalde. Pakjes voor hem kon ik daar ook afgeven. Ik had speciale olifantenzegels gekregen waarmee je met de zg. Vervoerscentrale goedkoop pakjes tussen uitgevers en boekhandels kunt laten bezorgen.

Hij bevestigde wat ons ook op school wordt ingeprent, namelijk dat je door onzorgvuldige bronvermelding je reputatie op het spel zet. Hij hanteert een methode die iets afwijkt van de zg. APA-norm waardoor het lezersvriendelijker en typografisch mooier wordt. Op het HBO heb ik daar later een stevige ruzie over gekregen.

‘Iedereen moet zich hier aan de regels houden anders krijg je puntaftrek. En deze methode is geautomatiseerd te verwerken.’ De naam is dúdlik wichtiger as de waarde.

De waarschuwende woorden van meester Nijhûs over de voor- en nadelen en de aard van een HBO-studie zaten nog in mijn achterhoofd en heeft verdere escalatie voorkomen.

Nijhûs geeft les vanuit zijn roeping en kent mijn temperament vanaf het moment dat hij zei: ‘Jullie denken dat Christus de achternaam van Jezus is. De profeet Hosea zegt: Mijn volk gaat verloren omdat het geen kennis heeft, en het is mijn opdracht om jullie bij te brengen wie de Here God is en wie Jezus Christus’.

Ik zei toen dat ik heus wel wist dat de achternaam van Jezus ben-Jozef is of Van Nazareth en ‘dat het volk verloren ging

omdat het geen vertrouwen had, en dat is iets anders dan kennis'. En dat Hosea nog geen weet had van Jezus. Nou, toen waren de rapen gaar. Misschien kwam het door deze aanvaring waardoor we later gelouterd met elkaar om konden gaan.

Hoe dan ook, ik was verlost van de steeds trager wordende laptop van school die ik wel mocht houden. Ik heb het Dell-logo op de klep afgeplakt met de sticker van Apple en hem aan Rintske uitgeleend die er heel blij mee was. Door de cosmetische ingreep kon ze er zelfs de sier mee maken!

Twee jaar later heb ik het trage kreng teruggekregen, ik gebruik hem nu voor de boekhouding van de boerderij. Met Texelse software van vertrouwd-gereformeerde huize importeer ik de dagafschriften van wat pake consequent de Boerelienbank noemde. Hij hield niet van veranderingen. Als klein kind begreep ik niet waarom hij de Rabobank zo noemde. Het stond toch duidelijk op de gevel?

Ik boek inkoopfacturen in en hou zo goed en kwaad als ik kan de verkopen bij. Ik leerde van de uitgever dat je skinny jeans als werkkleding moet invoeren en dat er representatie- en vervoerskosten bestonden, dat boeken vakliteratuur zijn en plaksel een kantoorartikel is. Ik werd een verwoede bonnetjesverzamelaar! Via de computer doe ik de BTW-aangifte en één keer per jaar stuur ik het bestand naar onze boekhouder die dan in overleg de jaarrekening opmaakt waarmee Bosbeheer en bank tevreden worden gesteld. Pake bracht altijd een paar dozen weg. Sinds ik de boekhouding doe is de jaarlijkse rekening van de boekhouder lager, en mijn eigen vergoeding hoger geworden.

IK BEN RELIGIEUS en geloof dat er een uiteindelijke rechtvaardigheid bestaat. Omdat het belangrijk voor me is, wil het van enige contouren voorzien. Epigenetica, onderzoek naar de wisselwerking tussen psychische- en omgevingsfactoren en DNA-structuur, vind ik pedagogisch en religieus spannend.

Werpt het licht op het verschil tussen Gods besluit om de een het eeuwige leven te schenken en de ander in verdoemenis te dompelen? India kent de kat- en de aapschool. Het aapje klemmt zich aan de moeder vast als ze van boom tot boom springt. De moederkat pakt haar passieve jong in de nek en brengt het waar ze het hebben wil. De aapschool neemt een samenwerking aan tussen God en mens en de katschool ziet het als de exclusieve werking van Ishvara. Is 't het verschil tussen berusting en vechtlust. Tussen kunnen accepteren of willen winnen?

De Bijbel spreekt over daden en de consequenties daarvan, zelfs op volgende generaties. Is dat omdat op vertrouwde patronen wordt voortgeborduurd? Is het levenskunst om de vicieuze cirkels van gevoelsarmoede en valse verwachtingen te doorbreken zodat de emotionele verwaarlozing niet doorgegeven wordt?

De sociaal-psychiatrie heeft me op weg geholpen, Rintske ook en later Rebecca. Anderen houden me de spiegels voor, en ik moet ermee aan de slag.

Meester Nijhûs heeft me op het spoor van de uitgever gezet en de richting van pedagogiek & religie aangewezen. Was het profetisch, was het toeval? Ik heb veel van het correctiewerk geleerd en de uitgever heeft mij met een boekje over pedagogiek de kans gegeven om redactioneel aan de slag te gaan. Binnen het raamwerk van de auteur heb ik voorbeeldsituaties aan-

gepast aan de Nederlandse mores. Dat was geen sinecure en ik heb me moeten verdiepen in de bronnen. Ik stootte op een verwarrend fenomeen: de literatuurlijst verwees naar Risikofaktor Mutterleib uit 2006, een boek over traumatische ervaringen in de moederschoot van een GZ-psycholoog die zich heeft moeten verantwoorden wegens kindermisbruik. Deze titel is vervangen door Das Drama Im Mutterleib, Die Verlorene Zwilling uit 2008. De grote gemene deler in de voorgeboortelijke ervaringen is het gevoel van eenzaamheid, onverklaarbare schuldgevoelens en een onervulbaar verlangen naar eenheid.

Psychologisch inzicht, pedagogisch handelen, het zijn competenties in de juiste zin van 't woord. Religiositeit is een intrinsieke waarde, en waar aanwezig een van de allerhoogste orde. Van huis uit is God vertrouwd, geen abstract fabricaat maar de Levende die met mysterieuze hand de kosmische orde bestuurt. Ik kan alleen zeggen dat hij aanwezig is en mijn adem is. Voor God heb ik geen geheimen. Ik kan hem in de steek laten, mar hy bliuwt myn boarne om't yn it oanbegjin de Libbene ek my skoep neffens syn byld.

*In our darkest hour
In my deepest despair
Will you still care?
Will you be there?
In my trials
And my tribulations
Through our doubts
And frustrations
In my violence*

*In my turbulence
Through my fear
And my confessions
In my anguish and my pain
Through my joy and my sorrow
In the promise of another tomorrow
I'll never let you part
For you're always in my heart.*

M. J. 1993

IK KOM NOG STEEDS GRAAG BIJ YMKE EN REINA en in de zomer help ik mee met groepsexcursies door de bossen. In mijn vertrouwde biotoop kan ik een verhaal vertellen. Soms wordt Ymke weggeroepen en doe ik de excursie alleen.

Samen met andere organisaties heeft Staatsbosbeheer ook een poëzieroute uitgezet vanuit Wijnjeterper Schar. Er is een tweetalig boekje met de gedichten en een MP3-bestand beschikbaar. Het gedicht dat ik na de wandeling in het Nederlands met aangezette Friese intonatie voordraag komt mijn fooi ten goede. Ja, verhalen vertellen over het woud, uitleggen en dingen laten zien doet me goed en de wisselwerking wordt door de deelnemers gewaardeerd.

Rintske staat gemiddeld een zeven en kan door naar de HAVO. In de brugklas bleek dat ze zo dyslectisch was als een deur.

Met de rector was afgesproken dat ik als het even kon thuis mocht werken. Dan haalde ik Rintske op van school en fietsten we naar haar boerderij. Het was een koude winter en we sliepen veel bij elkaar. Soms ging ik langs mijn oude basisschool en stapte heel vertrouwd de klas in. Nu pas snap ik de volle omvang van juf Nynke's pedagogische kwaliteiten.

Ik was een keer in de klas, het zal het laatste uurtje geweest zijn, liep wat rond, praatte wat hier en daar en was hulpvaardig. Nynke ging voor de klas staan en klapte even in haar handen en toen alle ogen op haar gericht waren zei ze: 'Jongens en meiden, ik ben even weg en juf Jeltske is nu even de baas, oké?' En weg was ze. Het was een superwow! Ze laat het me ervaren en schenkt me het vertrouwen dat ik geduldig en aandachtig om kan gaan met kinderen. En zo kon het gebeuren dat ik een uur-

tje in de week, terwijl Nynke ergens in een hoekje achter haar laptop zat of even de klas uitging, het jongste juffie van Fryslân mocht spelen. Het was spannend, leerzaam en vooral erg gezellig tussen het gekwetter en enthousiasme.

Ik was bijna zestien en het lijkt een wonder dat er überhaupt nog een 'later' zou bestaan.

Het was fijn bij Nynke en bij Rintske. De rest was een zwart gat waar ik me zo goed en zo kwaad als het ging doorheen sloeg. Bijna met fatale afloop. Februari was koud en kil in vele opzichten. – De rayonhoofden werden door de koudegolf uit hun winterslaap gewekt en bespraken de kans voor een elfsteden-tocht. – Ik zal proberen om de flarden uit mijn geheugen tot een chronologisch geheel aaneen te rijgen.

Aan het begin van de middag ben ik naar school gegaan want het 9^e uur hadden we een proefwerk. Om halfvier leverde ik de toets als eerste in en liep zachtjes de klas uit. De bibliotheek was nog een kwartiertje open en ik verwisselde mijn boeken en een DVD.

Ik liep richting station, er stond een ijzige wind. Mensen liepen ineen gedoken dicht langs de huizen en versnelden hun pas wanneer de huizenrij werd onderbroken en de wind vrij spel had. Troostelozer en onaangenamer kunnen busstations niet zijn in deze winderige en kille schemering. Ik checkte in.

De bus reed langzaam, juf Nynke kwam op, het was mijn laatste kerstviering op de basisschool. Ademloos luisterde ik naar het verhaal. De beelden die ik toen voor me zag, staan helder in mijn geest. Ik hoor haar vertrouwde stem ontspannen vertellend in contact met de klas die met ingehouden adem luistert.

IT LYTSE FAMKE MEI DE SWEVELSTOKJES

HET WAS IJZINGWEKKEND KOUD, HET SNEEUWDE EN HET BEGON DONKER TE WORDEN. HET WAS DE LAATSTE AVOND VAN HET JAAR, OUDEJAARSVOND.

In die kou en in dat donker liep er op straat een arm, klein meisje, zonder muts en op blote voeten. *Ze had wel pantoffels aangehad toen ze van huis ging, maar dat hielp niet veel. Ze waren veels te groot, haar moeder had ze het laatst gedragen, zó groot waren ze, en het meisje had ze bij het oversteken verloren, toen er twee rijtuigen vreselijk hard voorbijylogen en ze hard moest weghollen. Het ene slofje was niet meer te vinden en een jongen ging er met de andere vandoor. Hij zei dat hij hem als wieg kon gebruiken als hij later kinderen kreeg.*

Daar liep het meisje nu op haar blote voetjes die rood en blauw zagen van de kou. In een oud schort droeg ze een heleboel zwavelstokjes en één bosje hield ze in haar hand. Niemand had nog iets van haar gekocht, de hele dag niet. Niemand had haar ook maar een stuivertje gegeven.

Hongerig en verkleumd was ze. En ze zag er zo teneergeslagen uit, de arme stakker! De sneeuwvlokken vielen in haar lange blonde haar, dat zo mooi in haar hals krulde. Uit alle ramen scheen licht naar buiten en het rook overal zo lekker naar warm eten. Het was tenslotte oudejaarsavond, ze kon aan niets anders denken.

In een hoekje tussen twee huizen, waarvan het ene wat vooruitstak, ging ze in elkaar gedoken zitten. Haar voetjes had ze onder zich getrokken, en ze kreeg het steeds kouder maar durfde niet naar huis. – Ze had geen zwavelstokjes verkocht, nog geen enkel stuivertje gekregen.

Haar vader zou haar slaan omdat ze niets verdiend had. Thuis was het trouwens ook koud. De wind gierde door het dak en het tochtte overal, al waren de ergste kieren met stro en oude lappen dichtgestopt.

Ze had bijna geen gevoel meer in haar handjes van de kou.

O, wat zou een zwavelstokje nu lekker warm zijn! Zou ze er eentje uit het bosje durven te trekken en het tegen de muur afstrijken om haar handen te warmen? Ze trok er een uit. Ritsss... Wat vlamde dat, wat brandde dat! Het gaf een warme heldere gloed, net een kaarsje, toen ze haar handen eromheen hield – zo gek! Een wonderlijk licht gaf het. Ze zou haast denken dat ze voor een grote, ijzeren kachel zat met een glimmende koperen deksel. Het vuur brandde heerlijk, het was zo lekker warm. Het kleine meisje strekte haar voetjes al uit om die ook te verwarmen... Maar wat was dat? Het vlammetje ging uit. De kachel verdween. Zij zat met het stompje van het afgebrande zwavelstokje in haar hand.

Ze stak er nog een aan. Het brandde, het gaf licht en waar het schijnsel op de muur viel, werd die doorzichtig als glas. Ze keek zo de kamer in, waar de tafel gedekt was met een stralend wit tafelkleed en prachtig servies. Het warme lekkere eten stond heerlijk te dampen. En wat nog mooier was, als in een droom kwamen de geuren recht op het arme meisje af.

Toen ging het zwavelstokje uit en was alleen de dikke, koude muur er nog. Opnieuw stak ze een stokje aan. Meteen zat ze onder een prachtige kerstboom, nog groter en nog rijker versierd dan de boom die ze door de glazen deur bij de rijke koopman had gezien, vorig jaar met Kerstmis.

Er brandden wel duizend kaarsjes aan de groene takken, en gekleurde prentjes, zoals je die in etalages ziet, keken op haar neer. Het meisje strekte beide handjes uit...

Toen doofde ook dat zwavelstokje. De vele kerstkaarsjes stegen op. Ze zag nu dat het heldere sterren waren. Een van die sterren viel en liet aan de hemel een lange vuurstreep achter.

‘Nu sterft er iemand’.

Dat had ze van haar opa geleerd.

‘Als een ster naar beneden valt, stijgt er een zieltje omhoog.’

Ze streek weer een zwavelstokje af tegen de muur, het gaf licht en in het schijnsel stond grovaeder, zo helder, zo stralend, zo zacht en lief. ‘Grovaeder!’ riep het meisje. ‘O, neem me mee! Ik weet dat je weg bent, als het zwavelstokje is opgebrand, net als de warme kachel, het geurende eten en de grote kerstboom!’ *Haastig streek ze de hele bundel zwavelstokjes af. De zwavelstokjes gaven zoveel licht, zo’n glans dat het helderder werd dan op klaarlichte dag. Grovaeder was nog nooit zo stoer geweest, zo groot. Hij tilde het kleine meisje op haar arm en vloog met hem weg, hoger en hoger... Er was geen kou, geen honger, geen angst meer – ze waren bij God.*

In het hoekje bij het huis zat in de koude wintermorgen het kleine meisje. Ze had rood-bleke wangen en een mysterieuze glimlach om haar mond – dood, doodgevroren op de laatste avond van het oude jaar.

Nieuwjaarsochtend brak aan over het versteende lijfje. Ze had de opgebrande zwavelstokjes nog in haar bevroren handjes. ‘Ach!’, zeiden de mensen. ‘Ze heeft zich nog willen warmen.’

Maar niemand wist wat voor moois ze had gezien: hoe stralend ze met haar opa was binnengetreden in de vreugde van het nieuwe jaar.¹

Toen het verhaal uit was, bleef het stil in de klas. Juf sloot af.

‘En onze gedachten gaan uit naar hen – kinderen soms nog – voor wie het licht vroegtijdig doofde in wanhoop en eenzaamheid.’

De vertrouwde klas, de zekerheid dat juf Nynke aandacht had, ik droomde weg. – *De vaste chauffeurs kennen mij.* Als ik in gedachten verzonken of in slaap gevallen was, hadden ze er plezier in om door de microfoon te loeien: ‘Famke Jeltske, wordt het geen tijd om uit te stappen?’ ‘Tige tank’. ‘Neat te tankjen’.

1 Vrij naar: *Het kleine meisje met de zwavelstokjes* in ‘Sprookjes van Andersen’, Houten 2000.

Ik ontwaakte uit mijn roes toen we langs de Feart reden. Ik drukte op het knopje en liep naar voren. De chauffeur zette de bus voorzichtig stil: 'Sorry Jeltske, ik had al mijn aandacht nodig, het zicht is slecht en er zijn gladde stukken. Het is de laatste rit, de bussen moeten naar de garage, de strooiwagens rijden uit.'

Ik stamelde wat: 'Ik loop wel terug, 't is half uurtje of zo'.

'Hâld dy mar goed, Jeltske!'

Ik stapte uit. Bevroren sneeuwvlokjes striemden in felle vlagen tegen mijn gezicht. De gelukzalige uitdrukking op het gelaat van het tengere versteende meisje verflauwde, Nynke's stem stierf langzaam weg en maakte door het geluid van de ijskoude wind heen plaats voor grovaeders vertrouwde trage stem:

'Ear't de silveren koarde trochsnien	Straks wordt je leven afgebroken.
wirdt, de gouden lampe stikken rekket,	Zoals een zilveren ketting breekt, of een
de krûk by de welle oan diggels brekt,	gouden lamp. Zoals een waterkrui
de wine tomôge yn 'e saed falt.	in stukken valt, of het touw breekt
Dan as it stof weromkeart ta ierde,	waaraan een emmer hangt.
lyk as it west hat, en de geast werom-	Je lichaam vergaat tot stof, keert terug
giet nei God, dy't him jown hat.	in de aarde, waaruit het kwam. Dan
Lucht en leegte, famke, alles is leegte.	gaat je levensadem terug naar God die
Alles gaat voorbij, er is niets dat blijft. ¹	je het leven gegeven heeft.

Beelden trekken voorbij. Ik zie mezelf weer lopen op die warme zomerdag toen alles plotseling goed was en ik met wat geld voor een krentenbol naar het dorp ging – ik had me nog nooit zo tevreden en geborgen gevoeld als toen.

¹ *Neat mei neat, seit 'e Preker, neat mei neat, it is allegearre neat.*

Ik hoorde de geluiden van de dieren en het geritsel in de bloeiende bermen. De warme zomergeuren waren intens, de kleuren van de bloemen in de berm waren dieper en krachtiger dan ooit. Ik herhaalde steeds achter elkaar: 'No, no, no...', bij elke stap, bij elke keer als ik nú zei, liep ik door het voortvliedende moment, door de verstilde tijd en voelde me met resonerende opgetogenheid opgenomen in de warmte van het bestaan.

Het was een ervaring waarvan de impact me toen ontging. Het heeft zich traag ontplooid tot een levensbepalend moment. Mijn onrust verminderde en mijn vertrouwen groeide, alsof angst verbleekt in het licht van vertrouwen. Had ik door het visioen van mijn origine gelopen? Mocht ik er nu zijn?

De tijd begon te bevriezen, mijn stappen werden kleiner.

'Wanneer heb je voor het laatst gegeten, Jeltske?' Een beschuldigende stem kneep in mijn keel. Mijn benen voelden zwaar en futloos, ik werd duizelig. – 'Zorg er voor dat je altijd een rolletje Dextro bij je hebt als je lang onderweg bent.' 'Flean yn 'e loft!'

Door de kakofonie van stemmen hoorde ik pake:

'Je wilt zo graag een engel zijn mijn liefste, maar je bent een mensenkind. Vertrouw op Rintske, laat mij los en denk aan haar, jouw beschermengel vertrouwt ook op jou, Jeltske'.

Je hoeft geen beproeving te doorstaan die niet te dragen is. Ik laat je niet in de steek. God zal ervoor zorgen dat je het kunt volhouden, en dat je geen verkeerde keuzes maakt.¹

Mijn benen wankelden, ik gaf me over.

¹ 1e eearste Brief oan de Korinthiërs 10:13.

Alles gaat voorbij. Er is niets dat blijft. Het is allemaal zinloos.

*Getild uit de benauwing van de tijd, In de eeuwigheid...O zekerheid van ge-
Van onze verenkeling te genezen luk, haast te groot...*

Geen kou, geen honger, geen angst. Het werd lichter, een glans helderder dan op klaarlichte dag. Opa was weg. Hij tilde zijn famke niet op, ik vloog niet met hem weg... In de verte hoorde ik Rintske's lokroep. Het licht werd grijzer, donkerder, zwart. Ik kwam bij zinnen; bibberend, trillend en klappertandend. Mijn handen en voeten waren ijskoud. Ik lag onder de dekens in Rintskes bed. Ze verwarmde me met haar lijf. Ze had warme zoete thee in een thermoskan. Ze tilde mijn hoofd op en bracht het glas lauwe thee naar mijn lippen. Ik nam een slokje, nog een slokje. De warmte gleed door mijn keel naar mijn buik. Vaag zag ik Rintske, haar gezicht zo bezorgd, zo ernstig als een foto van 30 jaar later. Het beeld heeft me nooit verlaten. 'Je kwam maar niet, Jeltske – ik ging bidden, ik hoorde de stem van dyn pake: "Dyn kammeraatske sjocht út as de dea fan Ypern Rintske, as de dea op it goezebrief. Ik kan haar niet helpen, Jeltske vertrouwt op haar Rintske, al laat ze dat niet merken".

Het was te glad om te fietsen, hoe was het godsmeugelik dat ik je op die godferlitten hoeke ooit heb kunnen vinden?'

'Maar jij gelooft niet wat ik zeg? Dan zul je niet meer kunnen praten tot de dag dat het gaat gebeuren!' Hoor ik pake weer?

'Vertrouw op God, lees zijn woord en als je bidt dan is hij er, onverzoenlijk en barmhartig'.

Als pake me geholpen had, was ik er nu niet meer geweest. Dan was ik meegezogen in het witte licht, dan was het zilveren koord verbroken en had Rintske mijn ontzielde lichaam gevonden, maar zelf zou ik gevlogen zijn.

Waarom greit ghy, op mijn lijck?	Dertel van veel overvloets.
Boven leef ick, boven zweef ick,	Leer dan reizen met gepeizen
Engeltje van 't hemelryck:	Naar pallaizen, uit het slick
En ick blinck'er, en ick drincker	Dezer werrelt, die zoo d'werrelt.
't Geen des chincker alles goets	Eeuwigh gaat voor oogenblick.
Schenckt de zielen, die daar krielen,	

De alvestêdegoarre zakte, het bleef koud tot na mijn verjaardag. De zachte winter met het koude venijn in de staart was voorbij. Dit boek is als een bijl om de bevroren zee in mijn ziel te breken en ik zit met de brokstukken.

Die verschrikkelijke furie van pake tegenover heit. Niets ergers dan een vader die zijn zoon vervloekt, om doodsbang van te worden. Geen angst gaat verloren, de slang loert roerloos vanuit duistere schuilplaatsen. Zal ik ze vinden? De dood van pake is onbegrijpelijk, de eerste dode om wie ik rouwde. Ik bleef achter met een vroeg gevoel van verantwoordelijkheid die mijn tranen blokkeerde. Niets klopte meer, mijn wereld was een lege huls geworden en mijn verdriet ontnam mij elke eetlust. Verdriet en eenzaamheid waren mijn brood en zout en ik presenteerde mezelf in vermommingen zodat de hatelijkheden van heit, Amke en Djurre mij niet konden bereiken. Als ik mijn kwetsbaarheid zou tonen, zouden zij zegevieren. Het was oorlog en het werd van week tot week erger.

Ik was ontredderd, afgesneden. Triomfalisme pijnigde mijn oren, ik hield ze dicht voor deze glorie. Misplaatste aantijgingen, laag-bij-de-gronds, dreigend, spottend, meelijwekend en bekrompen en bedoeld om mij mores te leren. – Het is waar, net als de eerste mens ben ik pas ontstaan door de verdrijving uit het paradijs.

Hoe zou ik reageren? Ik maak me geen illusies. God geeft kracht naar kruis, provocerende heupbewegingen en jaloerse geïllustreerde blikken, pomp je overtollige sperma in de sloot, wie weet komt er iets moois uit, stelletje opruiers. Blijf van me af!

Rintske heeft het zwaarder en dat is geen troostrijke gedachte. Ik kwam niet meer opdagen bij de gezamenlijke maaltijden en op zondag ging ik samen met Rintske naar de kerk. Het was droevig om te zien hoe Bente, Eefke en Feike zich op hun eigen manier staande probeerden te houden in deze ellende.

Ik hield stand en na een jaar werd het gebeuk minder. Bente, Eefke en Feike konden weer met mij spreken zonder als verraders te worden weggezet. Via Eef en Bente kon ik soms indirect met de anderen communiceren. Ik leerde de les van nederigheid, elke triomf van mijn kant zou het langzame en helende proces verstoren.

Ik hield stand, omdat ik doorging. School bood structuur en toetsen moesten worden gemaakt. Het waren lange dagen. Ik leerde de harde lessen van het incasseren en ik leerde om geen krimp te geven. Pas achteraf voelde ik aan de scherpe kerf in de binnenkant van mijn onderlip dat ik me verbeterd had.

Ik verslonsde niet en hoe kon ik verbitterd raken als ik de deerniswekkende hulpeloosheid die besloten lag achter het jaloerse gedrag in de ogen van mijn familie zag?

HET STERVENDE KIND

Naar H. C. Andersen

Moeder, ik ben moe, nu wil ik slapen,
laat me bij je komen, heel, heel dicht.
En jezelf niet meer aan 't huilen maken,
want die traan is heet op mijn gezicht.
Hier is 't koud, en storm is aan de ramen,
maar in dromen, daar is alles fijn.
'k Zie de lieve engeltjes daar samen.
als mijn ogen maar gesloten zijn.

Moeder, zie je de engel bij me zitten?
Mooi is de muziek ook, hoor je dat?
Kijk, hij heeft twee vleugels, mooie witte,
heeft hij zeker van de Heer gehad.
Groen, rood, geel zie 'k voor mijn ogen zweven:
bloemen. Heeft de engel dat gedaan?
Krijg ik ook al vleugels in mijn leven,
moeder, of moet ik zijn doodgegaan?

Waarom druk je nu zo op mijn handen?
Waarom ligt je wang op die van mij?
Hij is nat, en toch voel ik hem branden.
Moeder, wij zijn samen, ik en jij.
Maar dan moet jij wel je tranen drogen,
als jij huilt, dan huil ik ook gelijk.
O, ik ben zo moe... ga dicht, mijn ogen...
Moeder, de engel gaat me kussen! Kijk!

Willem Wilmink: Visite uit de hemel 1975

DET DØENDE BARN

*Moder, jeg er træt, nu vil jeg sove,
Lad mig ved dit Hjerte slumre ind;
Græd dog ei det maa Du først mig love,
Thi Din Taare brænder paa min Kind.
Her er koldt og ude Stormen truer,
Men i Drømme, der er Alt saa smukt,
Og de søde Englebørn jeg skuer
Naar jeg har det trætte Øie luket.*

*Moder, seer Du Englen ved min Side?
Hører Du den deilige Musik?
See, han har to Vinger smukke hvide,
Dem han sikkert afvor Herre fik;
Grønt og Guult og Rødt for Øiet svæver
Det er Blomster Engelen udstrøer!
Faaer jeg ogsaa Vinger mens jeg lever,
Eller, Moder, faaer jeg naar jeg dør?*

*Hvorfor trykker saa Du mine Hænder?
Hvorfor lægger Du din Kind til min?
Den er vaad, og dog som Ild den brænder,
Moder, jeg vil altid være din!
Men saa maa Du ikke længer sukke,
Græder Du, saa græder jeg med Dig,
O, jeg er saa træt! – maa Øiet lukke –
– Moder – see! nu kysser Englen mig!*

OP 21 MAART WERD HET LENTE, behaaglijker. Er was iets uitgewoed. Wie sterft voordat hij sterft, zal niet sterven als hij sterft. Wordt dit bedoeld met *Stirb und Werde*, *sterre en wêze*, *calcinatio*?

De geitjes lammerden voorspoedig. De fruitbomen en struiken staan er goed bij. De *forsythia* bloeit aan de bladerloze takken en in de bloemenbordessen aan de voor- en zijkant van de boerderij zijn de sneeuwkllokjes afgelost door de krokusjes.

We kochten, voegden toegevoegde waarde toe en verkochten. Eerst spullen van het land, later ook andere zaken. En we hebben twee Gazelle's opgeknapt. Nou ja, Rintske vooral. Ik voerde de regie, zij maakte haar handen vuil.

In de zomer zijn Rintske en ik voor het eerst in ons leven op vakantie gegaan. Samen op de fiets. We mochten niet naar het buitenland en na vier dagen konden we niet verder. Vanuit Zuid-Limburg zijn we wel in even België en Duitsland geweest. Rintske en ik zijn een prima team. Als ik ontspannen ben, grip heb, druk ik mezelf goed uit en kan me inleven in de ander en dingen voor elkaar krijgen.

Rintske, dat heeft ze op mijn allereerste schooldag bewezen ('Jeltske en ik hóren bij elkaar'), kan heel charmant kijken en op het goede moment het juiste zeggen. Een jaar eerder naar school was ook voor haarzelf een belangrijke stap. Rintske's tempo ligt niet hoog. Voor haar talenten geldt het credo: Een traag groeiende boom kan zich uiteindelijk tot de hoogste boom ontwikkelen want kinderen zijn geen plofkippen, maar dit terzijde.

We gingen met goede fietsen op weg. De mijne had 8 versnellingen en die van Rintske een derailleur. We hadden een piepklein tentje en wat kampeerspulletjes bij elkaar gescharreld.

De eerste nacht die we in ons tentje doorbrachten was op de Veluwe. Geen gedoe, geen gezeur – voor het eerst konden we helemaal onze eigen gang gaan. Euphoria.

Limburg is net buitenland. Toen ik voor het eerst Limburgs hoorde, begreep ik er vrijwel niets van. Later vielen me wel overeenkomsten op tussen Frysk en Limburchsk. Rintske ging 's avonds naar de disco in de kantine waar je kon dansen. Mij is dat te druk. Ik bleef bij de tent met een fles Riesling van 8,5% dat ik in het glas aanlengde met onze eigen frambozenlikeur. Ik las en voelde langzaam de duisternis opkomen. Zo af en toe mijn lome benen strekkend over de vriendelijke camping. Ik ervoer het relaxte gevoel dat de gasten, aan wie wij onze plaatselijke specialiteiten sleten, ook hadden. Toen Rintske terugkwam had zij wat biertjes op en liet boertjes.

Het was echt super. Heerlijk weer, tegen elkaar aan in slaap vallen. Op de grond te slapen is heel wat anders dan in onze zolderkamertjes op de boerderij. Het is lekker aards!

Net als Rintske. Zij is zinnelijker dan ik en hoewel zij jonger is, was zij eerder ongesteld dan ik en kreeg ook eerder borstjes. De tweede nacht kroop ze dichtertegen me aan en ik voelde haar strelende handen. – De ochtend na de derde nacht zaten we giechelend in de wasserette want wat er ook gebeurt... we blijven propere meisjes, kreas en kwier.

Op de bar en boze februari-avond in de winter heeft Rintske mijn verkleumde bibberende lijf ontdood. In de zwoele Limburgse zomernachten heeft ze me tot leven gewekt. Gelukzalige rillinkjes, zinderend gevoel en overdag vrolijk en gierend. Heerlijk om los van alle beslommeringen en toestanden te zijn!

Zo'n volstrekt ander landschap en andere sfeer. We zijn voor het eerst naar een katholieke dienst geweest. Hoe verhoudt deze bedwelmende pracht zich tegenover het Koninkrijk dat niet van deze wereld is? Met volle teugen genoten we van onze vrijheid.

In de laatste etappe van de terugweg fietsten we steeds langzamer, alsof er geen seconde verloren mocht gaan. Weer ervoer ik dat moment van het nu. De tastbaarheid van het vervliedende moment, in het dagelijkse rumoer ongrijpbaar tussen verleden en heden, het willen vastgrijpen en behouden en het daardoor verliezend...

Een transparant verleden
laat het heden helder en
de toekomst ongedeed.*

De werkelijkheid tegemoet fietsend, of was het samenzijn met Rinus de echte werkelijkheid?

Kunnen er twee werkelijkheden bestaan? Hoe kan ik het in de modder van het platteland één seconde uithouden als deze werkelijkheid geen uitweg biedt?

We zijn drie weken echt weggeweest. Nu moesten we weer echt aan de slag. Mijn voetstappen waren lichtvoetiger. Grauwsluiers werden eventjes opgelicht en gaven hoop, vertrouwen en liefde. Met mijn zomerse belevenissen beaam ik: van die drie, de laatste het meest... Door mijn lichamelijke ervaringen, zeker, en vooral door aandacht, in de diepste betekenis van het woord. Niets dat zegt: 'Ik moet aandacht schenken'. Het is geen gecentreerde energie maar een vloeiend energieveld. Wat een gevoel!

Het verkopen op campings, boerenmarkten en bij vakantie-woningen gaat steeds beter. We mengen Crème de Framboise van Alain Verdet met Riesling tot Muscadetische godenbalsem en voor de kinderen hebben we frambozenijs. Feike bakt inmiddels lekkere koekjes en verdient zo wat zakgeld. Met Rintske maakt ze ook het boshuisje dat Bosbeheer verhuurt schoon. We hebben er wel geslapen als er geen gasten waren. Er is een ligbad en een houtkachel.

Op initiatief van onze boekhouder zijn Rintske en ik in de herfstvakantie naar Texel gefietst. Zelf reed hij met de auto in één dag op en neer. Wij streken liever een paar dagen neer op Loosterduun. In een verbouwde boerderij bij Skil houdt de marker van onze softwêr een seminar. Rintske valt erbij in slaap en na afloop fietsen we over De Hoore naar het strand waar we een scharretje met patat en sla eten. Limburch is útlân, Teksel is oersichtlik en bewenne, ik foel me hillegaar 't montje; sindsdien verkopen we ook zadeldekes van schapenvacht. Ja, ons assortiment groeit en onze bezoeken aan bedrijven andere boerderijen zijn leerzaam, inspirerend en omzetverhogend.

Er is iets groeiende. Bekijk het hoe je wilt

Hoe lang je ook kijkt...

Nooit kun je het moment benoemen

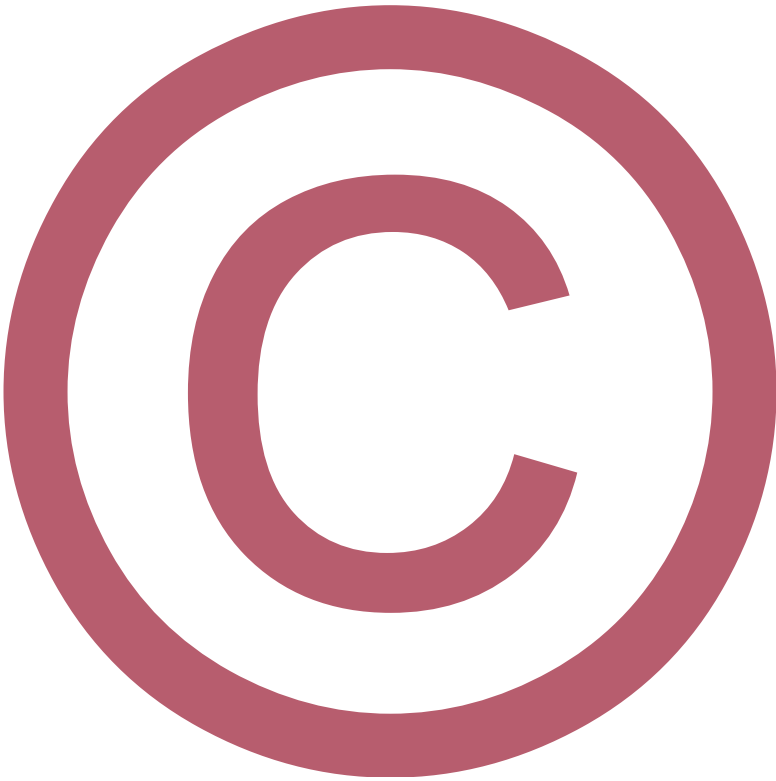
Waar in de bloemkroon zich vrij ontplooit.

* In goede toekomst skept in goed ferline.

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

2012-2013

MATURITAS PRÆCOX

HOOFDSTUK 7 TERUGGEKEERD VISIOEN

IN HET VOORJAAR VAN 2012, nadat ik 16 was geworden, werd mij ‘handlichting’ verleend, dat is een verklaring die handelingsonbekwaamheid opheft. Ik ga steeds meer taken van Ymke overnemen.

Ik zit nu in de zesde en ben de jongste van de klas.

Tijdens de bustochten van en naar school praat ik vaak met opa. Dan ben ik weer bij hem en hoor zijn stem in het vertrouwde Woudfriese dialect waarin de Y vaak wordt uitgesproken als I en ‘jij’ wordt uitgesproken als dū i.p.v. do.

‘Wat is de waarde van geloof, pake?’

‘Het geeft houvast in tijden van verwarring, meisje. Als bij een storm het huis van je dak waait, dan is dat te repareren. Als het fundament bezwijkt, dan helpt er geen moedertjelief meer aan. Ja, horen en doen.

Mijn levensomstandigheden begonnen te stabiliseren. De heftige gebeurtenissen rond mijn onderkoeling en handelingsbekwaamheid verdwenen meer en meer naar de achtergrond.

‘Het meisje is weer teruggekomen in je ogen, Jeltske’.

Veel klasgenoten krijgen op hun zestiende verjaardag een scooter, smartfoon of iPad. Ik heb handlichting en een levensbepalende gebeurtenis gekregen.

‘Je bent weer teruggekomen in jezelf’ zei Rintske.

Iets zwaars was van me afgevallen, ik voelde me lichter.

Verjaardagen werden thuis niet gevierd maar van Rintske kreeg ik op mijn verjaardag een Boeddha-beeldje.

‘Hoe voelt de Boeddha zich?’

‘Hij is tevreden Rintske, dankjewel lieverd’.

Hij staat op mijn kamer tussen twee waxinelichtjes naast het houdertje met wierook, haar cadeau werd een onderdeel van mijn leven. Van Ypke had ik geld gekregen. In een winkel in Ljouwert heb ik een mooi klinkend Fairtrade klankschaaltje gekocht op een kussentje en met een klepeltje.

De tevredenheid van de Boeddha, de vlammetjes, de geuren en de langzaam wegebbende heldere klank van de schaal die steeds ijler vervloeien om uiteindelijk te resoneren met de trillingen der eeuwigheid en mij helpen om bij mezelf te blijven. Het brengt 't gevoel terug van die zomerdag dat zo plotseling was teruggekomen in de hallucinogene fase van mijn onderkoeling. Later las ik een beschrijving zonder weerga van mijn ervaring, mijn ingeboren sensus numinis:

Het gevoel van dit mysterie kan met milde stroom het innerlijk vervullen in de vorm van de verheven stille stemming van verzonken aandacht. Het kan overgaan in een rustig vloeiende gestemdheid van de ziel die lang aanhoudt tot zij uiteindelijk wegsterft en de ziel weer in het alledaagse achterlaat. Het kan ook plotseling uit de ziel naar voren breken. Het ontwikkelt zich tot een teer, gelouterd en opgetogen gevoel. Het kan worden tot het stille en deemoedige huiveren en verstommen van het schepsel voor het – ja waarvoor? Voor wat in onuitsprekelijke geheimenis boven alle schepselen is.

Zo zeggen wij het, om toch iets te zeggen. Het is duidelijk dat wij daarmee eigenlijk niets zeggen. Mysterium is de naam voor het verborgene, het onbekende, niet begrepen en verstande, onalledaagse, niet vertrouwde, zonder dat dit nader kan worden bepaald. Toch is er iets mee bedoeld dat positief is. Dit positieve wordt louter in gevoelens beleefd:

Gefühl ist alles, Name, Schall und Rauch.

Het zijn ervaringen die raken aan die van Elia en waarvoor geen woorden bestaan. Het zijn de dichters die het benaderen.

‘De moerbeitoppen ruisten;’	Hij liet zijn vrede dalen
God ging voorbij;	Op ziel en zin;
Neen, niet voorbij, hij toefde;	’k Voelde in zijn vaderarmen
Hij wist wat ik behoefde,	Mij koestren en beschermen,
En sprak tot mij;	En sluimerde in.

Sprak tot mij in de stille,	De morgen die mij wekte
De stille nacht;	Begroette ik blij.
Gedachten die mij kwelden,	Ik had zo zacht geslapen,
Vervolgden en ontstelden,	En Gij, mijn Schild en Wapen,
Verdreef hij zacht.	Waart nog nabij.

Ja, ook de oeverloze zee van domineespoëzie kent zijn pareltjes. In het gedegen christelijk onderwijs worden ze opgepoetst en getoond, zo krijg je een andere kijk op it sêljen fan in sêfte koelte.¹ Juf Nynke vertelde het zo:

Als het avond geworden is en de mensen en dieren in het tentenkamp slapen, staat Abram voor zijn tent. Hij luistert naar het zachte suizen van de wind door de bladeren van de grote boom. Dan hoort hij weer, net als toen in het land van Babylon, de stem van God die zegt: ‘Ik zal dit land aan jouw nakomelingen geven’.² Nynke heeft de vruchtbare bodem gelegd voor mijn narrativisme.

¹ It earste boek fan 'e Keningen 19:12.

² It earste boek fan Mozes neamd Genesis 12:7.

'SJECHINA', soe ús Riwke efterôfsizze.

'Godlik bywêzen, it nûmenon.'

'Dat laatste begriip ik niet, Sjikse.'

'Sa helder as kofjetsjok, Riwke.'

'Zoals Sjechina dus.'

'Gelokkich *hawwe wy de himeljefte muzyk, tsjustere poëzy & dûns.*'

'Hebben we ook elkaar, Sjikse?'

'God tank wol leave, it is goed te fielen dochs?'

'Een nes mien hasjomajim & niegoenem.'

'Wêr ymen dat mei, mei leppels of mei foarken?'

'Das is e gojsche chein, ús Sjikse.'

'In sittend gat kin in bulte betinke, leave.

Dû bist tsjep, myn freondiane, lyk as Tirza, leaflik as Jeruzalem,
ferskriklik as in wâld fan flagen.'

'Maan mallech Friese geigeltje hot mir angestoussen.'

'Tenei mear myn Roas fan Jericho, sikersonk!'

'Schlepp misch nit, Jélkeje, isch gei gern.'

'Myn snipper fanke.'

'Om gek van te worden, die goocheltaal!'

Kennelijk moet ik de juiste vorm nog vinden.

Ik wil het allemaal goedmaken en kan niet iedereen tevreden stellen, spitigernôch... lou poge welou noge.

NA HET LAATSTE LESUUR loop ik tussen mijn kwetterende klasgenoten de hardstenen trap af naar de kluisjes om mijn jas te pakken. Ik voel een verwachtingsvolle spanning. Het is een gevoel dat het midden houdt tussen de spanning van een echt lastig proefwerk en een verliefdheid. Onbestemd, niet onprettig en wat eng. Ik rilde even, ademde een paar keer diep in en voel bij het uitademen de spanning weer wat wegtrekken. ‘Wat ga jij vanmiddag doen, Jeltske?’

Lukas is een wat timide jongen uit de parallelklas waarmee ik goed kan opschieten. Hij gedraagt zich vrij normaal en zijn onhandigheden kan ik beter verdragen dan die van de andere jongens. Hoe kwam dat? Omdat zijn onhandigheid wel bij hem paste en geen houding was? Ik heb niet het gevoel dat hij iemand anders is of dat hij zich aanstelt.

‘Ik heb een belangrijke afspraak, vanmiddag’. Als iemand anders dat gevraagd zou hebben, zou ik het woord belangrijk hebben weggelaten. Lukas deed niet in dubbelzinnige opmerkingen en klepte ook niet alles door.

‘Oké,’ antwoordt hij en vraagt niet verder terwijl we samen verder lopen. Lukas is ongeveer even groot als ik. Een gemiddelde lengte voor een jongen, Met mijn 1.78 ben ik het langste meisje van de klas. – Tot mijn veertiende was ik een echte spriet maar de laatste tijd zijn mijn heupen ietsjes breder geworden en voel ik me wat meer in proportie. Ik begin steeds meer aan mijn eigen lichaam te wennen en dat is geen onprettige gewaarwording. Sommige meisjes hadden in de laatste klas van de basisschool al borstjes. In de derde klas van de middelbare school

was ik nog zo plat als een scholletje, het maakte mij onzeker tijdens gym en collectief zwemmen deed ik al helemaal niet meer. Bij wedstrijden had ik er gelukkig geen last van.

In de zomervakantie, voordat ik naar de vierde klas ging voelde ik een harde en pijnlijke plek onder mijn borstkas en toen ik naar school ging begon mijn lichaam toch vrouwelijke vormen te krijgen. Bij de Hema kocht ik mijn eerste behaasje.

Lukas' kluisje is vlak bij de mijne, hij pakt zijn jas en kijkt in z'n agenda om te zien welke boeken hij mee naar huis moet nemen. We hebben allebei hetzelfde profiel gekozen, Cultuur en Maatschappij, alleen in het vrije deel hebben we andere keuzes gemaakt. Ik doe kunstgeschiedenis, godsdienst en filosofie terwijl Lukas voor exacte vakken heeft gekozen. We maken meer dan eens samen huiswerk, voor veel vakken hebben we dezelfde docenten want het programma was verder identiek.

Ik trek m'n jas aan en stop mijn tas in mijn kluisje.

'Geen huiswerk voor morgen?' vraagt Lukas.

'Heb alles al gemaakt en geleerd, ik heb mezelf uitgeroosterd voor vandaag'.

'Lekker, belangrijke plannen voor vanmiddag, dus'.

'Nou, geen plannen hoor, ik weet precies wat ik ga doen'.

Ik voelde ik de spanning weer opkomen.

'Ja?' vroeg Lukas

'Ja!'

'Iets belangrijks, dus?'

'Wie weet,' antwoordde ik, 'wie weet'.

'Jij weet' zei Lukas.

'Nee, ik weet niet'

‘Wat weet je niet, het is toch belangrijk?’

‘Misschien wel, ja – misschien is het inderdaad belangrijk, we gaan het meemaken’.

‘Je doet geheimzinnig’.

‘Sorry’, het was niet mijn bedoeling om hem nieuwsgierig te maken. Lukas en ik zijn meestal behoorlijk openhartig tegen elkaar. Ik ken Lukas’ lastige thuissituatie en hij weet meer van mij dan wie dan ook van de andere leerlingen. We begrijpen elkaar, we steunen elkaar en weten allebei dat we elkaar niet echt kunnen helpen, dat het een kwestie is van doorzetten en geduldig wachten tot we meer vrijheid krijgen en ons los kunnen maken van omstandigheden waarvoor wij niet hadden gekozen. Zoals al onze klasgenoten eigenlijk; wij zijn door de toestanden thuis ons er meer van bewust en dat schept een band. Lukas zit op zijn hurken en stopt zijn spullen in zijn tas terwijl ik mijn kluisje weer op slot draai. Ik laat me zakken en voel hoe mijn strakke heupjeans om mijn onderlijf knelt.

‘Het voordeel van zo’n skinny jeans is dat je straks weer vanzelf omhoog veert’, grapt Lukas in zijn oversized spijkerbroek.

‘Ja, als ik er tenminste niet uitscheur en als een pudding op de grond plof’, zeg ik.

‘Nou, jij een pudding, echt niet hoor’ zei Lukas terwijl hij zijn tas dichtmaakt.

‘Weet je,’ vroeg ik, ‘weet je nog dat ik je vertelde over die vrouw die in het verleden en in de toekomst kon kijken?’

‘Ja, dat weet ik nog’ antwoordt Lukas, ‘ik vond het nogal een bizar verhaal’.

‘Ja’. Ik kijk hem aan: ‘Jij vond het een bizar verhaal’.

‘Zouden haar borstjes nog verder groeien?’, voelde ik Lukas denken, ‘of blijven ze altijd zo klein?’

Hij huiverde even. Zag ik heus wel. Hoor ook klein stemmetje: er ûntkomt jow (mi’j) net folle, mar... de bedoeling ûntgiet my? Mis ik iets? Bananenschillen, ~~verlies ik contact?~~ ‘Jins omtinken derby hawwe.’

‘Pake, bin ik ek Ingelsk dô?’

‘Weet je, ~~Jeltske~~’ vervolgde Lukas, ‘ik heb de ~~laatste~~ tijd steeds weer dezelfde rare droom’.

‘Ja?, vraag ik, ‘is dat zo?’

‘Ja, dat is zo’.

Ik merk dat hij ~~wat nerveus~~ aan zijn tas ~~friemelt~~.

‘En je wilt het ~~me~~ vertellen?’, vraag ik terwijl boven en om ons heen de kluisjes open en dicht zwiepen.

‘Ik weet niet, ~~het zijn~~ belachelijke dromen’.

‘Dromen zijn altijd belachelijk, behalve als het natte dromen zijn, natuurlijk’. Der haw ik my raar ~~ferbabbelt~~! Lukas bloost en mompelt iets van ‘nou, ja’.

‘Ik ga mijn fiets pakken’, zegt hij en staat op. Hij kijkt omlaag naar het spleetje tussen ~~de kleine~~ welvingen van mijn bovenlijf, ik ~~strek~~ mijn arm omhoog en Lukas trekt me ~~overeind~~. We lopen ~~naar het~~ fietsenhok en ik voel dat ik ~~iets goed~~ te maken heb.

‘Wat droom je dan ~~steeds?~~’

‘Het zijn belachelijke dromen’ herhaalt Lukas, ‘slaan echt nergens op.’

‘Dromen slaan ergens op, als ze terugkeren en je ze onthoudt, dan zit er soms een belangrijke boodschap in’.

Ik had hem verteld over een terugkerende droom waarin ik in

een klein bootje zat dat bedreigd werd door de grote voorsteeven van een enorm schip. Lukas heeft toen uitgevonden dat ik me bedreigd voelde door iets overweldigends.

‘Dat had ik zelf wel kunnen verzinnen’, heb ik toen gezegd.

‘Ik droom steeds dat ik met een grote vrouw vrij die me tussen haar grote borsten dooddrukt, en dan stik ik, maar net voordat ik helemaal gestikt ben, word ik wakker met mijn hart bonkend in mijn keel.’

Ik schrik me wezenloos, mijn tegenwoordigheid van geest redt me: ‘Een vrouw met grote tieten, nou dat zal ik dan wel niet geweest zijn, gelukkig!’, antwoord ik weglachend.

Op het schoolplein slaat Lukas rechtsaf en ik linksaf.

‘Tot morgen dan maar weer’ zeg ik.

‘Ja, tot morgen en succes met je afspraak’, antwoordt Lukas. Pas toen hij wegfietste merkte ik dat ik trilde en voelde ik mijn hart tekeer gaan. Het is een confrontatie met een droom die elke werkelijkheid tartte en waarvan de beelden in mijn ziel zijn gekrast:

‘Lucide dromen zijn dromen waarvan je weet dat’ droomt. Je hebt controle over je droom die net zover reikt als je bewustzijn en verbeeldingsvermogen toelaten. Met lucide dromen kun je jezelf oefenen om meer grip op je leven te krijgen. Lucide betekent licht! Hoeveel licht weej’ in je leven toe te laten?’

Het is me gelukt om de botendroom tot het einde uit te dromen, ik werd niet verpletterd en droom kwam niet meer terug. De werkelijkheid is weerbarstiger en ik voel de tandafdruk op de binnenkant van mijn onderlip.

't Was een gitzwarte droom. Het was een verschrikking, een tremendum. Voor Nederlands had ik Siegfried, gelezen:

...het is het *Niets*, een godsgroterlijk negatiebeginsel, een niet meer te duiden *horrendum*, een 'zwart gat' dat alleen benaderd kan worden als een *grondeloos, numineus en schrikwekkend mysterie*.¹

Ja, ik verschuif me achter citaten. De nachtmerrie is opgeschreven als een verdunde déjà vu. De spookgestalten, naar de achtergrond verdrongen, kwamen weer leven door de opmerking van Lukas. Na het volgende citaat zet ik mezelf ertoe om het te openbaren. In donkere krochten heeft licht een verwoestende werking. Tussen beker en lippen is nog plaats voor een ongeluk, lit dizze lijensbeker rêstich oan jo foarbygean, sa't jo wolle.² Na drie bladzijden pak ik de draad weer op.

Ligt de bron van dit schrikbeeld in onze bezoekjes aan de campings in de buurt, aan de blikken die we soms toegeworpen krijgen?

ONTWAKEN IN TRANEN

*Dit is nog nooit eerder gebeurd –
Snikkend en huilend wakker worden
Toch de nachtmerrie niet herinnerend.
Toen het vorige week gebeurde ik
Rende ik door de gang
Op zoek naar iemand,
Om te vragen aan de Nacht Zuster
Om te komen en te troosten.
Ze kwam en mijn tranen ebten weg.*

*'Waar ging je droom over?' vroeg ze.
'Ik herinner me niets,' antwoordde ik.
Soms wanneer je alleen bent
(Als de laatste papieren sterren vervagen)
Is de droom de enige werkelijkheid
Maar ze nam het weg.
O, we zijn allemaal kinderen nagenoeg ziek.
Soms vraag ik me af hoe we het allemaal
kunnen dragen.
Werkelijkheid en verbeelding kwellen ons
Ik weet niet welke erger is.*

1 Uilke de Vries in *De Groene Amsterdammer* van 17-2-2001.

2 U kunt na pagina 97 doorspoelen naar pagina 101.

Het heilige onteren

*Er zijn vele manieren om kinderen te onteren,
Vlees hoeft helemaal geen rol te spelen.
Plotselinge woede en wrede woorden
Brenge rumoer in hun wereld, doorbreken het schild*

*Van onschuld waarin het hart gelukkig is en speelt,
Zonder kennis van misgedrag.
Ik heb gezien hoe herders de ziel verscheurden,
En de puberteit moest nog beginnen.*

*Het dunne zelfbewustzijn en behoefte aan liefde
Dat geruststelt en ontspant, zegent en gratie brengt,
O ja, ik heb gezien hoe vreselijke bezoeken alle hoop ontnemt.*

*Want deze 'verlosser' kent de plaats van dit horrendum,
Het tremendum van de doornenkrans,
Knakt de kleine witte lelie van de kinderen.*

‘Ik ben doodnervus, wat moet ik aan trekken?’

Zo begint het relaas dat ik eruit heb gewrongen om andere passages helder te krijgen. Maar zo bloot kan ik het niet prijsgeven. Woorden zijn verbasterd. Het was niet genoeg, het bleef te aanwezig. Ik wil geen respectloze lusten opwekken en na dit relaas zal ik mijn laatste woorden eraan vuilmaken. Ten einde raad heb ik voor een ambivalente oplossing gekozen om de aan betekenis verliezende periode te beschrijven.

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

HORROR VACUI, DIE ALLE WERKELIJKHEID TART.

De lju dy't jimme oerstjoer meitsje, moasten harsels mar lobje litte. GALATIËRS 5:12

A pain in the ass foar Gods oantlit.

~~It is best dat harsels en meitsjes harsels. Ik doe protège-slipkes in min tas en poep er wat extra
broekjes bij. Wat vindt hij mooi? Ik heb gin chaussures à talons hauts. Zou hij het erg vinden
als ik op me gympjes kom? Ik heb het broek niet meer. Ik trek een jupeffe en een busier oan.
Kijk in de spiegel. Best sexy wink zelf. Zou hij me te fin vinden of mijn boorstijes te klein? Hij
had gezegd dat hij van kleine harsen hield, maar toch. Ik trek een lange jasse oan, anders zullen
de nozels wel denken en harsen naar de campingplot. Als ik te laat kom wordt hij kwaad op
zijn stelsjes.~~

~~Ik loop de camping op, het grindpad knisperd luidruchtig onder mijn gympen. Ik durf niet mijn
hard stoot in min keet. Ik voel het weggelje en kom bij de caravan. De gedenen zijn dicht. Ik
voel een in meitsje van schrik en loop door. Ik durf niet. Ik ben bang. Dan hoor ik voet stappen
over het grind achter me en een grote hân pakt mijn schouder, voel en een andere hân duikt
op mijn mûle. Ik spoeft en hardt meespektand.~~

~~Trage op, en hij sleurt me naar binnen. Het is er nalligaster.~~

~~Je wilt wolgopen de lude, zegt hij. Kom hier. Ik schuifel trillend naar de stam. Ik zie niks.
Rempend, voel ik zijn handen onder mijn jupe en mijn slipke wordt half omhooggetrokken. Ik
voel zijn platte hân op mijn biljen doen. Ik knis het uit. Hij trekt wild mijn slipje over min bieren
en poept het in mijn mûle.~~

~~Zo nu ben je wel stil kleine ologoproce, zegt hij. Zieg die pluscrosssje van je.~~

~~Hij blijft op me instaan, mijn biljen gloeien en ek suiging it mychel uit mijn slipje. Ik voel zijn
handen onder mijn broekje en hij knijpt keihard in mijn boorstijes. Trienje schieten in mijn ogen.
Hij trekt het slipke uit min mûle. Ik schreeuw en hult het uit.~~

~~Ik zal je offeren zo te kniesen, zegt hij.~~

DE EANGST SLOECH MY OAN

Ik rûk zijn mondjustleis nu heet dichtbij en voel zijn herte ronde sleng in mijn mûle. Elij duwt hem in mijn kiel en ik voel zijn mochten tegen mijn lippen drukken. Kokholzendewei rint de gloorie my fo de mûle út.

Ik zal je liem! roept hij en sloot boomhurd met het nattige slpje op mijn boorsten, bûk en krûs. Ik spartel wild. Ik zal je liem! zegt hij nog een keer.

Elij pakt me beel en legt me op iets hard. Elij trekt mijn sormen omhoog en bindt ze ver uit elkaar engens oan vast boven mijn heut. Ik troppet met mijn bein. Elij pakt een voet vast en trekt die helemool naar buiten en bindt hem vast. Ook mijn andere voet en mijn bieren zo wijf dat mijn krûske nog meer pine doet. O Ik voel me schutzes en mortified. I Kâlde swit breekt me uit. Ik hûl over m'n helle lit en hûl en gij.

Ik krij je wel stit hoor! zegt hij.

Ik hoor hoe hij zijn bûkriem losmaakt en zijn bûks naar beneden trekt. Ik schreeuw hysterysk. Dan voel ik hoe hij met zijn bijen op mijn foote gaat zitten zodat mijn kreten worden gesmoord en voel hoe hij zijn gurde over mijn lytke foet beeknollen en in ienke stoot hij er sans egonds mee op me underlit.

Kontkrûpen slet. Ik naogier niet en zijn diem stoot met een swysoch over m'n krûs. mijn bijen gloeien en m'n skie brandt van pine. Ik steek mijn toenghe uit mijn mûle en slikje zijn bijen. Dieper slet! roept hij. weer voel ik de tilsende pine van zijn swipe. Ik duw mijn tongje zo diep mogelijk naar binnen. Goed zo sletje je begint het te liem! en knijpt hard in mijn spieren. Ik rook ferdove van de pine. de siken benamen my. Ik voel hoe hij mijn gloeiende schade open trekt. Dan voel ik door iets ijskouds. Elij duwt ijsblokjes diep bij me naar binnen. ik voel dat ik ga flauwvallen. De helle iepening wordt gevuld en dan drukt hij zijn grote ond er tegenom zodat het is er niet meer uit kan glijden.

Tekken slet! roept hij. Ik voel zijn andere hân onder mijn bijen en voel zijn fingers hard drukken en diepe verdwinnen in mijn stimeke. Elij rekt het uit. Ik voel het iswetter op mijn jisken en bitwurk. Als een dwylsinige ik ik om hem niet nog bozer te maken. Als ik voel dat ik ga smooze. stoot hij op. Ik krijg weer lucht. ik voel de ribbe langs mijn mûlshoeken. over mijn hals en boppelit stromen. Dan voel ik zijn harde peat weer in mijn mûle.

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

Zuigen slief, roept hij. Ik zuig zijn pik die wild op en neer gaat in mijn kletsop en hij perst zijn mochten in mijn mûle. Ik ga slikken. Dan slopt hij. Ik hoor hem weggaan. Songloftocht lig ik door verodcht, enchaïne en violé. Het is wetter druipt over mijn hiënen. Alles doet pine. Ik gabei alsof ik in brand sta. Dan voel ik plotseling een grote bots iskôde wetter over me lit. Ik begû te bibberen. Het is alsof een ijsig vuur in mijn ûnderlit brandt. Hij knust met een heisse hoandroër over mijn krûs. Ik wil zijn handen om mijn pissen. Hij moakt ze los en dwelt mijn schokkende lichaam naar voren zodat mijn mûle mijn eigen lammesop proeft.

Opstikken herinoghet, roept hij en geeft me een harde bots op mijn biljen. Ik ik met mijn tong over de harde tafel en zuig het forble door binnen. Hij trekt me oan mijn hien en half omhoog en sloot met een kwast op mijn boorstent bûk en krûs. Ik schreeuw. Dan dwelt hij zijn grote swollen swanse in mijn mûle en zegt: Zo, nu ben je weer stil te woone vetlig kloeder die je bent.

Ely pakt my broekie en dwelt het tegen mijn scheid. Pissen hoer, schreeuwt hij. Ik huil. Niet zijn platte hân sloot hij op mijn boppelit en mijn bûk.

Pissen chienne, roept hij steeds. Ik doen my bes, maar het is net genôch. Woës papt hij mijn wiete sloje in mijn moleren dwelt zijn lange finger in mijn sloes. Ik zweel jon me en mijn heet bonst in mijn liet. Mijn lit siddert. Ik reitsje bôllen wesen, mijn spiene versloppen. Hij moakt hal commend nu tek mijn fuellen los. Hij goaf uit me en dwelt mijn binnen oalter mijn mûle. Het bootsle wat ek voel te losse hij zich met een tumjende skoot tot oan zijn vortels tussen mijn biljen naar binnen doort. Na dit helletoer, trekt hij me oerein en hongt fels van een keomerjas oer mijn blêde lichem. Ik bin ûnrein. ûnhuerige smorcht. Hij priemt een vienger onder mijn kwibbe en dwelt mijn bûk naar achteren en zegt: Als jij oek, maar iets hierover vertelt, dan neem ik de volgende keer dat schattige vriendinnetje van jou begrepen? Hij pakt me beet en sleurt me achter zich oan de corovan uit. Hij sleept me naar een toiletblok, dwelt me naar binnen, trekt de jas van me af en goaf de plastic tas waarin hij mijn kleen had gepriemt naar binnen en zonder mij een blik waardig te keuren.

Zonder een woord te zeggen loopt hij naar buiten en smakt de deur achter zich dicht.

TRILLEND, ZWETEND EN VERWARD word ik wakker, mijn hart bonst. Het duurt voordat ik bij zinnen kom en besef dat het een droom was. – Hoewel levensecht, ik heb niet gekrijst en gesparteld. Mijn bed ligt niet overhoop en niemand heeft wat gehoord. Een heftige confrontatie met de afwezigheid van alle waarden en een spookbeeld van willekeur, redeloosheid en verachting. Zijn er varianten van ervaring dan is het zo hier en zo daar. Ieder het passende, mijn vragen blijven onbeantwoord. Wat zie ik over het hoofd? Waar vervagen grenzen?

Ik heb het opgeschreven en onleesbaar gemaakt. Ik gun de smearlappen mijn elegy niet. Het is eruit, ik heb de fysieke waarschuwingen herkend door de opmerking van Lukas; een gewaarschuwd mens dartelt niet al te lichtvoetig.

Meiden kunnen rustig tegen elkaar zeggen: ‘Hé sletje’, of ‘sexy kontje!’ Het zijn onderlinge koosnamen, niet voor algemeen gebruik. Ik voel me sexy in mijn skinny jeans:

‘Dan moet je ook niet raar staan te kijken als je er opmerkingen over krijgt.’

Ik ha der skyt oan!

De enige met wie ik er ooit over heb gesproken is Rebecca, een medestudent van mijn vervolgopleiding:

‘Een droom kun je ook opschrijven, Jeltske. We gaan opruimen, hoofdstukken afsluiten, op naar het volgende. Wat niet uit onze eigen pen kan komen, schrijven we met die van elkaar. Tranen worden inkt op de huid van papier. Een hartverscheurend verhaal is niets om je voor te schamen.’

Nee, ik wil anderen er niet mee opzadelen, waarom doe ik het dan toch? Ik bedrieg liever mezelf dan u.

Mem zegt dat ik een jongeskontsje heb, Amke vindt mij sa plat as in dûbeltsje. Schijt! Duizendmaal schijt! Mei God dy hoedzje. Feike is simpel, zuiver en zonder fratsen: 'Stoere seksy en sportive faam'. Us koarnblom, ús blaublomkeguod. Rintske en ik hebben elkaars ontwikkeling meegemaakt, ik vond mezelf te dun, zij had ook wel wat en er was niets mis mee. Ja, er was onzekerheid en verwachting maar geen gezeik.

Zij moesten zich maar castreren, die opruiers! Zelfzucht: ontucht, zedeloosheid en losbandigheid, afgoderij en magie, haatgevoelens, ruzie, afgunst, driftbuien, egoïsme, meningsverschillen, partijdigheid, jaloezie, drinkgelagen, zwelgpartijen... Wa't sokke dingen dogge sille Gods ryk net krije.¹

Lukt het me dit hoofdstuk af te sluiten?

1 GALATIËRS 5:12, 20 *De frucht fan 'e Geast en de wurken fan 'e ferkearde minske.*

EVEN te lang hield ik mijn hand
over de rand van mijn bestaan,
in 't snelle donkre water van de tijd.
Toen ik hem terugtrok over de dunne,
trillende boorden
was het alsof hij niet meer bij mij
hoorde:
hij greep niet meer, hij lag koud op
mijn schoot,
hij was zijn lichaam kwijt.
Erger dan dood.

Myn dreamen binne dea
no't ik se tsjuttingen ha
en de rigen fan myn waansin
lizze kâld en bleat
yn 'e dize fan myn ûnsin.
Sinleas is myn sliepen en ûneindich fêst
en yn folsleine rêst
dream ik de dream
dat ik noch dreamen ha.
Myn dea
hy wol it sa.

Vasalis 1966

Daniël Daen 2012

HOOFDSTUK 9 OP WEG

IK PROBEER HET GEVOEL VAN AFSCHUW VAN ME AF TE DUWEN en kijk op mijn mobiel. 't Is drie uur en het zal een halfuurtje lopen zijn dus heb ik 'n half uur om nog even naar het centrum te gaan en daar in de boekhandel te snuffelen.

Sinds we onze producten met 'toegevoegde waarde' verkopen hoeven Rintske en ik niet meer elk dubbeltje om te draaien want *mei Moazes en de profeten is men oeral klear*. Het voelt als een welverdiende luxe om zelf onze kleren uit te zoeken en niet alleen boeken te lenen. Vroeger ging ik elke woensdag- en zaterdagmiddag naar de bibliotheek, eerst met pake en later alleen. *It is net mear as in plichte*, tijden veranderen en het is fijn om sommige boeken zelf te hebben.

In de winkel komt mijn onrust weer op, ik voel me opgejaagd. Ik loop naar buiten en maak een rondje langs andere winkels. De herinnering aan de droom ebt weer weg. Ik merk dat ik wel honger heb maar geen trek. Het is geen onwennig gevoel.

Een paar weken geleden toen ik ook wat tijd over had, ben ik bij een vriendelijke man gaan zitten die op een krukje op de streekmarkt van Berkoop zat naast een bordje met 'handlezen € 5,00'. Hij heeft mijn hand gepakt en een paar zinnige dingen gezegd. Hij raadde me aan om een toermalijnsteentje bij me te dragen. Dat verminderde het risico van slechte ontmoetingen zei hij. Dezelfde dag heb ik er eentje gekocht en draag het steeds bij me in mijn broekzak. Het voelde prettig om er met mijn vingers langs te glijden, en het leek of het werkte. Onprettige ontmoetingen heb ik sindsdien niet meer gehad.

Ik ben met de man aan de praat geraakt:

‘U bent helemaal geen handlezer, hè,’.

‘Klopt,’ maar ik kan verder en dieper kijken dan anderen.’

Ik gaf hem een biljet van vijf euro.

‘Dank je, nu is de materiële kwestie ook afgehandeld’.

Het was een grappige en serieuze ontmoeting. Het vertelde me wat dingen over mezelf. Geen echt nieuwe dingen, nee, dat nu ook weer niet, wel een bevestiging van wat ik al een tijdje aanvoel; ik heb meer inzicht gekregen over hoe het nu verder moest. Een dagend inzicht, een perspectief anders dan een toekomst van grijzige leegte.

‘En dat voor vijf euro! het dagelijkse snoepantsoen van sommige klasgenoten’. Ik werd er vrolijk van.

Behalve dat hij me dat steentje had aangeraden, attendeerde hij me ook op wat eenvoudige huismiddeltjes die ik bij de drogist kon kopen en die me zouden ondersteunen. Hij noemde ook een schrijver en de titel van een boek.

Voor het bedrag van een uurtje verkopen op campings en markten heb ik bij de drogist een paar flesjes en een doosje met de geruststellende mededeling *Réconforte et rassure* gekocht.

Door de verontrustende herinnering aan het horrendum bedenk ik me dat het doosje in de tas zit die ik in mijn kluisje heb achtergelaten. Bij de eerste de beste drogist waar ik langskom koop ik weer een doosje, een ander smaakje dit keer plus een flesje *Rescue Remedy*®. Ik pulk ter plekke het plastic eromheen weg en klik het doosje open. Ik stop vier zachte snoepjes in mijn mond en loop naar buiten. Het plastic gooi ik in een afvalbak. Ik ben geen sloddervos.

Rommel maakt me onzeker. Ik mis het gemak waarmee klasgenoten hun afval laten rondslingeren.

In de brugklas had ik bedongen niet te hoeven corveeën. Ik kwam nooit in de kantine, werd al misselijk van de etenslucht. Van de conciërge kreeg ik als alternatief corvee het beheer over de vitrine met gevonden voorwerpen. Ik ruimde die op en stalde de spullen duidelijk zichtbaar uit. Zo kon ik toch een bijdrage leveren aan school. Ik trok me niets aan van de opmerkingen dat ik me onttrok aan vervelende klusjes. Trouwens, het was Lukas ook opgevallen dat ik me steeds minder druk maak over wat er tegen en over mij gezegd wordt. Ik ging ogenschijnlijk rustig mijn gang en zonder te mopperen deed ik wat er van mij verwacht werd, het raakte me niet.

‘We krijgen geen grip op je.’

Ik vond dat geen verontrustende mededeling. Us famke maakte oanspraak op har soevereiniteitsrjochten, hen! Pake staat achter me: ‘Laat je niet wegtwijfelen en tegenover mensen die niet te vertrouwen zijn hoeft je ook niet eerlijk te zijn’.

Op een bankje open ik het doosje met het flesje en ontzegel het dopje. Het is dezelfde essence als in de pastilles maar dan op alcohol. Er zit een glazen pipetje onder de dop en erboven zit een knijptuitje waarmee je een paar druppels kunt opzuigen om het te doseren. Ik zet het flesje aan mijn mond en neem een slokje. Ik adem de damp diep in, wacht zo lang mogelijk en na het uitademen slik ik het door. Alleen rechtstreeks in mijn bloed spuiten geeft een sterkere flash, denk ik.

Zuigend op de ontspannende & geruststellende pastilles loop ik naar mijn belangrijke afspraak toe.

HOOFDSTUK 10 DE MARKT VAN WELZIJN & GELUK

DE ROUTE HAD IK VAN TEVOREN BESTUDEERD EN NU LOOP IK IN OOSTWAARTSE RICHTING. De man uit Aldeberkeap heeft me op dit spoor gezet. Het was een vaag en verhelderend gesprek over mijn positie. Over aanpassen zonder jezelf te verloochenen. Hoe houd ik mijn belangen in de gaten zonder egoïsme? De man had gezegd dat ik situaties over mezelf heen kon tillen maar dat ik mezelf niet over het hoofd moest zien.

‘Ja,’ had ik lachend geantwoord, ‘als je wat langer bent dan normaal is dat zomaar gebeurd’.

Hij kon er ook om lachen maar zei dat het een valkuil kon zijn. Ja, dat begreep ik, het zette me aan het denken. Bij het weggaan vertelde hij dat er binnenkort een beurs was met allerlei mensen zoals hij.

‘Misschien vind je het leuk om daar rond te neuzen. Zelf sta ik er niet, een kraam huren is duur’.

De zondag daarop ben ik er na de kerkdienst naar toegegaan waardoor de tweede dienst er bij inschoot.

Er waren de meest wonderlijke figuren, van opdringerig tot rustig en prettig. Een markt van welzijn en geluk had de man in Berkoop gezegd. Hij gaf me een raad mee: ‘Anderen kunnen je helpen maar je zult het zelf moeten doen want er is maar één soort magie, en dat is doen. Dat heb ik uit dit boek’. Hij haalde een stukgelezen boek uit de tas die naast zijn krukje stond. Hij bladerde naar het slot en wees me op het laatste hoofdstuk dat De materiële kwestie heette.

‘Ik vond het gemakkelijk om te lezen hoe je materiële moeilijkheden bij het verwezenlijken van je idealen tegemoet kunt treden. Ik heb ervan geleerd dat je lef moet hebben!’

Ik noteerde de gegevens en vond het een spannend idee om op zoek te gaan naar dit uitverkochte boek.

Op de Markt van welzijn & geluk leerde ik Tialda kennen. Ze was dik, ik ergerde me hier niet aan want ze torste haar lichaam niet. Haar ogen, haar mond, ja alles paste bij haar. Ze was een van de meest vertrouwenwekkende personen tussen al die anderen, ze vibreerde prettig om 't sa mar te sizzen. – De eerste keer dat ik langs haar kraampje liep had ik een foldertje meegenomen. In een hoekje van de markt heb ik het gelezen.

Toen ik de door de marktman aangeraden spulletjes gekocht had, ben ik op de eerste vrije middag naar de O.B. gegaan om erover te lezen. Voor welke kwalen waren ze bedoeld? Lichamelijk heb ik geen klachten en ik haatte de zin 'dat een meid in de groei stevig moest eten'. Alsof mijn borsten daarvan gingen groeien. Los van mijn maandelijks ongemak, de darmkrampen en gebrek aan eetlust bij spanningen heb ik nooit wat. Mijn lijf functioneert naar wens, ik loop rechtop, mijn haar is glanzend en mijn ogen staan helder. Als het moet overleef ik op rauwe geitenmelk en worteltjes.

Benno Blijker, die ook religie & filosofie deed, had een handgeschreven briefje in mijn tas gedaan: 'Ik vind je intens, doelgericht, mysterieus en afstandelijk en verdrink in de suggestieve diepte van je ogen en ben bang niet meer boven te komen.'

Ik voelde me vereerd maar ging niet op zijn avânse in. Het briefje heb ik wel bewaard en sindsdien zeg ik dat ik diepzeblauwe ogen heb.

‘Wie je ook bent en wat je ook doet: een consult bij Tialda Keapman is altijd goed. We gaan direct naar de kern van de problemen. In begrijpelijke taal leg ik uit wat er speelt, in jezelf, of in relatie met je omgeving. Ik leg daarbij de processen uit waarmee je te maken hebt. Inzicht hierin maken de psychologische achtergronden in samenhang met je omgeving transparant. Ik geef praktische aanwijzingen om je situatie te verbeteren’ —

las ik in haar gekopieerde kleurenfoldertje.

Ik ben teruggelopen en bij haar gaan zitten. Ik vroeg hoe dat kon, ‘direct naar de problemen gaan’. Ik schrok van mijn eigen directheid maar ze reageerde vriendelijk, met een geruststellende blik en een stem die zowel vast als zoekend klonk:

‘Het komt hier op neer, ik zie de woorden voor mijn geest en die lees ik op, als het ware.’

De zachte, duidelijk articulerende stem klonk overtuigend. Ze sprak met haar hele gezicht. Ik lette op hoe iets gezegd wordt, als het beeld scheef is dan vertrouw ik het niet. Met deze gedachte in mijn achterhoofd zei de vrouw:

‘Als ziel en persoonlijkheid gescheiden zijn, dan geeft dat een vertekend beeld’.

Achter abstracte begrippen als ziel en persoonlijkheid ligt iets verborgen dat echt is.

‘Woorden zijn symbolen van symbolen.’

‘En daarom dubbel van de werkelijkheid verwijderd’, repliceerde goocheme wiersister snjiddich.

Filosofie gaat veel over taal en werkelijkheid en ook bij godsdienst komt het ter sprake. Ik noteerde steekwoorden als 'vals zelfbeeld', 'verdedigingslinies', 'weerstand', 'illusies', 'waarneming', enzovoort.

'Je hebt soms het gevoel niet echt aanwezig te zijn,' zei Tialda.

'Hoe kan ik er zijn, als ik niet weet wie ik ben?'

'Je bent een dromer, Jeltske, je hoopt op betere tijden en je bent niet gelukkig in je huidige situatie. Je wilt weg uit het hier en nu, als het ware. Het hoort bij je levensfase, aan de andere kant is het bij jou erg heftig aanwezig, dat afwezig zijn'.

Tialda moest zelf lachen om de tegenstelling:

'Ja, zo staat het er'.

'Het is een mooie oxymoron, in welke taal zie jij die woorden verschijnen?'

Het leek of het wat zoekende spreken van Tialda te maken had met een vertaalslag die ze moest maken.

'Ja, ik vertaal het uit het Engels, dat maakt het extra vermoeiend, ik moet soms naar de juiste woorden zoeken. Maar als dat niet lukt dan herhaalt de boodschap zich in andere woorden. Maar ik kom er altijd wel uit', lachte ze vriendelijk.

'Je verleden zit dicht, wil je verder komen dan moet je dat openbreken. Als je aanvaardt wat er is gebeurd, het niet in een gesloten kast bewaart maar in een glazen vitrine waarvan jij de sleutel hebt, dan kun je verder. Nu gaat het nog goed want je werkt als het ware op je automatische piloot. Je doet wat je moet doen, pakt kansen die op je weg komen maar je maakt geen keuzes. En dat zal je opbreken, *you'll regret that* staat er, in je volgende fase.'

Mijn gedachten dwaalden af naar de vitrine op school die ik op orde hield.

‘Je associeert snel en makkelijk,’ zei Tialda, ‘het is een kracht die voor je gaat werken als je aanwezig durft te zijn.’

Ik dacht aan de beschrijvingen die ik in het bibliotheekboek had gevonden toen ik op zoek was naar uitwerking van de mid-deltjes die de marktman me had aangeraden. Het bleek *Lonicera caprifolium* te zijn. Ik heb het opgezocht en met de bijbehorende diagnose in een document geplaatst dat ik ‘kamperfoelie’ heb genoemd.

‘Ja,’ zei Tialda, ‘niet in staat om het verleden onder ogen te zien, je groei ontvluchten. Als je dat verleden loslaat kun je er van leren, en goed in het hier en nu zijn’.

‘Hoe moet ik dat dan doen, waar moet ik beginnen?’, vroeg ik.

‘Je bent er al mee begonnen’, lachte Tialda. ‘Je gaat je gedachten en gevoelens uiten, we kunnen niet allemaal gedachtelezen en daardoor is er veel miscommunicatie geweest, over en weer’.

‘Ik heb weleens met een psycholoog gepraat en ook met de orthopedagoog op school,’ antwoordde ik.

‘Volwassenen weten niet wat ze aan je hebben, dat maakt ze onzeker en daarom willen ze er graag een etiket opplakken. Dan is dat ook weer afgevinkt’.

Tialda en ik schaterden het uit en trokken de aandacht. Er was energieke verbondenheid, heb ik een oriëntatiepunt gevonden, een houvast? Zal mijn vage onbestemde gevoel oplichten? Ik zie een donker bos met in de verte een open plek waar de zonnestralen, gebroken door de boomtoppen, vrij spel hebben.

‘Ik vond het een mooi gesprek Jeltske, hier is mijn kaartje.’

Tijdens een filosofie-les viel het op zijn plaats:

*In Chancen lichtet sich das dunkle Massiv der Dinge für mich;
wo durch die Chance die Lichtung geschieht, nehme ich mich an
als den Ort im Sein, an dem ein Aufschwung möglich ist.*

‘De open plek waarin het Zijn zich kan openbaren, dat wil zeggen de ruimte waarin wat waar en goed is kan oplichten, is uiteindelijk een open plek, een leegte in de kern van iedere menselijke cel’.

Op weg naar huis overpeinsde ik wat er was gebeurd; Lukas, die wel erg dichtbij kwam met zijn thoracale syndroom dat mij getriggerd had, waardoor de sluier tussen het tremendum en mijn comfortzone weer oplichtte en frustraties en schuldbesef blootlegde in een verrassingaanval die mijn veiligheidsschild verpulverde, zonder dat ik naar buiten toe een krimp gaf. Wat zou er gebeuren als ik me bij Lukas liet gaan? Ben ik laf?

In de bus noteerde ik in onregelmatig handschrift:

‘Stop het verzet, voor een strijd zijn er twee mensen nodig, hé!’
Tegen Rintske heb ik gezegd:

‘Als jij je niet láát pesten, dan is de lol er snel af’. – Nou dan!

It takes two to tango, bij sport zijn agressie en defensie in evenwicht. Volleybal en tafeltennis kennen geen gelijkspel. Ook bij verbale aanvallen versterken verdediging en tegenaanval elkaar. Een smash met het serviesgoed levert geen punt op maar schade en schaamte en snikkend puinruimen.

Maakt de mix van onschuld en biodrang kinderen soms wreed? Van wie hebben ze het afgekeken? God mei it witte. Ik weet wat me te doen staat: met lef en precisie mijn positie kiezen.

HOOFDSTUK 11 INTERLUDIUM

SAMEN MET LUKAS heb ik boeken gelezen over identiteitsvorming. Van boeken, waarin ikzelf sasein figureert, word ik niet blij. Het gebeurde met het pedagogische boekje waaraan ik had meegewerkt. De uitgever was benieuwd naar 'mijn commentaar als subject en object': 'Je hebt er zelf vast ook wat aan'. Het nadenken over mezelf en mijn positie kwam toen op gang. De vooruitzichten bij onvolkomen identiteitsvorming zijn somber gekleurd. Een strijd tussen impulsen en remmingen die duren tot de hersengedeelten, waar verantwoordelijkheid en overzicht op consequenties worden gevormd, volgroeid zijn. Zonder basis, waar je in tijden van verwarring op terug kunt vallen, is het een risicovolle onderneming. Drugs, ongewilde seks, criminaliteit, het ligt allemaal op de loer, klaar om toe slaan op een zwak en fataal moment. Het zijn bange tijden met perioden van eenzaamheid en verwildering. Heb ik alles lijdzaam over me heen laten komen? Ik deed wat ik moest doen, zonder na te denken, zo ging het. 'Jeltske, meisje toch, je volgde je intuïtie en drukte je stempel. Breng het onder woorden, we willen weten waar we aan toe zijn en het niet achteraf pas merken.' Vragen over toekomst, verleden, hoe gedraag ik me in een listige wereld? Vanzelfsprekendheden vervagen. Mijn ultieme vraag is: 'Hoe verhoud ik mij tot God en wereld?' Een nare leegte, een gevoel van niets-zijn: 'Help my fan myn ânge-loof ôf'. Ik voel me een sibille, geneigd tot pronkzucht en woordenpraal, een gymnasiumsletje – ja, maar zeg het mij niet na.

‘De bazin schenkt de klare wijn. Het is nog niet helemaal donker, de zon alleen verduisterd, de hemel gedooft als een hoop as, opgloeiend in de stralende pupillen van alle cafégasten, en de glinsteringen zitten gevangen in de fles die met het hoofd naar beneden de buit teruggeeft, vol schuimend en ijzig licht.’

Het gevecht tussen aanleg en omgeving met jezelf als strijdtooneel, de uitspraak van de marktman begint te landen. Van wie komt hulp als je ouders amper zelf hun leven op orde weten te houden? Ja, van God maar ik ben Theresia niet.

Is mijn behoefte om alles te ordenen en netjes te houden een reactie op mijn chaotische omgeving? Een gecosmetiseerd en voorspelbaar universum met zicht over de woedende wereld? Een tuin in de wildernis is de titel van een boek dat ik nooit gelezen heb, maar wat een mooie naam! Zo ook het boek met de overdonderende openingszin:

*‘De geschiedenis van een vrouw. Hoe zij zocht de koele meren des doods,
waar verlossing is, en hoe zij die vond...’*

Waar is het proces van verwildering begonnen?

Vier jaar geleden is opa overleden. De schijnrust werd verstoord. Oma vertelde over de familie waardoor ik meer zicht kreeg op de geschiedenis, mezelf kan ik er niet in plaatsen. Ik heb opa nog voorgelezen uit de Kroniek van de familie Wiarda. Soms knikte hij instemmend, soms fronste hij zijn wenkbrauwen.

*It wienen swiere tiden tusken ploegje en tserkgong, yn wêzen feroaret der neat:
It iene geslacht giet en it oare komt en styfmoer ierde bliuwt altyd mar stean.*

‘De zon komt op en de zon gaat weer onder’, verzucht ‘e Preker. Ik ben een afgedwaalde nazaat uit het patriciërs geslacht Lyckle út Nijeholtpade. Ien fan ús âldfaars wie ea de earste boargemaster fan Easterwâlde. Ik koester de ambitie om mezelf terug te schrijven in de histoarje fan Fryslân (sjutsje)!

‘Je vader heeft het geloof afgezworen en heeft niet de moeite genomen om een andere levensvisie te ontwikkelen, behalve dan dat hij bij tegenslag vervalt tot zelfbeklag. Alles wat hem overkwam, hij kon er nooit wat aan doen.’

Een beklagenswaardige visie en geen opwekkende gedachte dat mijn broers en zussen een vertrouwenwekkende vader, die problemen overwint en zich niet terneer laat slaan bij de eerste de beste tegenvaller, moesten ontberen. – Ja, anderen de schuld geven, je verschuilen achter een of andere diagnose, is dat een euvel des tijds of is het altijd al zo geweest? Leven we in een smoesjescultuur? Je hebt toch je verantwoordelijkheden, of komt het door mijn vervroegde handelingsbevoegdheid dat ik er zo zwaar aan til?

Het is hoogzomer, beppe en ik zitten aan de keukentafel en onze handen raken elkaar. Dat is onderdeel van de communicatie. Oma knijpt even in mijn hand als een bevestiging van haar woorden. Wat ze over heit zei, zeg ik hier in mijn eigen woorden want bij oma gaat het er niet om wat ze zegt. Het gaat erom wat zij bedoelt.

Oma gaat over frambozenlikeur. De afgepulde flessen staan op haar kamer. Beppe giet mei de hinnen op ‘e stôk. Dat deed pake ook. In de winter gaat oma om zes uur naar bed en staat ze om acht uur op. In de zomer slaapt ze de helft. Pake zette onze oude

Friese staartklok niet op zomertijd: ‘Dan reitsje de hinnen fan ’e lêch.’ Overdag hard werken, op tijd naar bed, een boerenrecept om de melancholica geen kans te geven? Niet alleen de kippen raken er van de leg. Ik zie het in de eerste lesuren van de bovenbouw. Vanaf het moment dat de melatonine-aanmaak met een sprong vooruit gaat, ligt slaapgebrek op de loer. Kunnen ze het lesprogramma niet een uur opschuiven?

Oma is lief en ik vind haar een dappere en wijze vrouw.

‘Dyn beppe hat de kop yn de goeze.’

Ja, mijn oma weet het niet meer zo precies. Dat is toch geen reden om haar niet serieus te nemen?

‘Ik heb dyn beppe gezegd, vertrouw op ús Jeltske. Ik zal er altijd voor jou zijn, Jeltske. Zolang jij mij niet vergeet, ben ik er voor je, ik blijf bij je, niet in de tijd, maar in de eeuwigheid.’

Oma zucht, het is laat voor haar doen. Als het warm is kan ze niet zo goed slapen. ‘Ik ga een sliepmûtske voor je maken’, en haal een flesje likeur. Achter beppe’s rug doe ik een paar druppels ontspant & stelt gerust in twee glaasjes, vloeibare bloesemblaadjes op alcohol getrokken, giet de likeur erbij en zet de glazen op tafel. ‘It is goed beteard’, zegt oma en knijpt even in mijn handen. Ik leg mijn andere hand over de hare.

Ik vergeet mijn opa niet, dankzij hem en Rintske leef ik nog.

Op de flaptekst van *Fan it Fryske lân en it Fryske libben* uit 1997 staat dat een eeuwigheid geluk te ervaren is in de opvlucht van het ogenblik. Ik zou het zelf niet mooier kunnen zeggen. Verheffende gedachten voor wanneer je klompen zich in de modder vastzuigen. Ja, eeuwich gaat voor oogenblik, maar mijn voeten staan niet in de hemelse modder. Ze staan op âldfaars erf, ús wâldgrûn.

Us beppe is de mem fan ús heit. In het Fries spreek je mensen niet zo snel aan met hun voornaam. We spreken van ús Heit (yn 'e himel), ús mem, ús omke, ús famke; ús is zowel enkel- als meervoud. Ik heb nooit gehoord dat pake haar ús Aachje noemde.

Van een gastdocent bij geschiedenis of godsdienst, ik weet het niet meer, is me het volgende bijgebleven:

De Nederlandse volksaard is beïnvloed door de oorspronkelijke bewoners: de Friezen, Franken en Saksen.

Wij, de Friezen, hebben onze eigen taal en onze vrijheidszin is groot. We durven alleen te staan. Friezen hebben zelfbesef, zijn stoer, progressief en koppig. De volksaard kenmerkt zich door nuchterheid, mystiek en gevoel in een wonderlijke mix van verstand en emoties. De Fries wil weten, wat is de waarheid?

Prediking moet inhoud hebben. Het dogmatische en het appel dat de snaren van het hart doet trillen, mogen niet ontbreken.

Het hart moet geraakt worden: het gaat om het levende brood.

Het is een mentaliteit die ik ook op Tessel, Amelân, Skylge en Skiermûntseach ervaar. Daar hoef ik niet op mijn hoede te zijn zoals bij Grunningers en Limboargers, hoewel de gemoedelijkheid onder de rivieren een weldadigheid heeft die wij weer niet kennen. Ik heb in Limburg de vakantie van mijn leven doorgebracht en dat stemt mild. Van huis uit ben ik niet zo bourgondisch en zonder beperkingen kan genot een stuitende wel-lustigheid krijgen die mij niet bevalt, om het maar even zo te zeggen.

Tot zover dit intermezzo. Ik vervolg mijn weg richting belangrijke afspraak.

HOOFDSTUK 12 DROMEN & DEMONEN

VANUIT HET CENTRUM LOOP IK DOOR DE MIDDAGDRUKTE RICHTING OOST. Keurig op tijd ben ik op het pleintje waar Tialda woont. Ik rek me even uit en maak mijn schouders los. Ik sms naar Rintske dat ik pas in het donker thuis zal komen, zet de telefoon uit en bel aan.

‘Welkom, Jeltske, fijn dat je gekomen bent, ik zal je voorgaan.’ We lopen door een smal gangetje naar een kleine witte kamer die grenst aan een stadstuintje. Uit onzichtbare boxjes klinkt een relaxed kabbelend achtergrondmuziekje.

‘Ga zitten, zal ik thee voor je inschenken?’

‘Graag ja, lekker’. Ik kijk rond in de sober ingerichte kamer en ga tegenover haar zitten.

‘Weet je,’ zei Tialda met haar zachte warme stem, ‘ik vertelde je dat ik woorden zie die ik doorvertel, als het ware’.

‘Ja?’

‘Toen je op de beurs tegenover me zat, zag ik ook beelden. Dat gebeurt wel vaker maar nooit zo helder en duidelijk. Zullen we meteen even afrekenen, dan is dat ook maar gebeurd.’

‘Is goed,’ ik pak het briefje van twintig uit mijn portemonnee, goed voor 10 bakjes frambozen van 250 gram.

‘Dan is de materiële kwestie ook maar meteen afgehandeld’.

‘Ja’ antwoordt Tialda lachend terwijl ze het briefje in een houten doosje naast haar stopt. Ja, de materiële kwestie... Zo had de marktman het cryptisch genoemd.

De betekenis werd onthuld toen ik bij boekhandel Durgā het boek dat hij genoemd had zag liggen.

Het is ’t ingelaste laatste hoofdstuk dat deze titel draagt.

Het is 'toegevoegd met de bedoeling licht op een onbekend aspect van zijn leven te werpen, namelijk hoe hij aan het geld kwam dat nodig was om zijn werk te verwezenlijken'.

'Op school zei een docent opeens: «paard» en daarna vroeg hij wie het woord paard en wie een beeld ervan zag.'

'Wat zag jij?'

'Eerst het woord en daarna het beeld en er kwam ook een wei waarin het paard rondliep. Daarna vertelde docent over hoe onze hersenen met informatie omgaan'.

'Lijken me leuke lessen,' zei Tialda.

'Best wel, je leert wat hoe je in elkaar steekt en hoe je grip kunt krijgen op je eigen leven, soort psychologie.'

'Ja?'

'Ja, de docent vroeg een keer aan de klas of er iemand is die wel eens een reactie terugkrijgt van een ander op een manier dat je denkt «dat heb ik nou weer», dat je de reactie van de ander niet begrijpt. Iedereen stak zijn vinger op.'

'Hoe komt dat dan?'

'Nou, als je niet weet wat je uitstraalt, hoe je overkomt, op welke toon je iets zegt, dan begrijp je de terugkerende reactie ook niet. Als ik me bewust bent van mijn eigen uitstraling dan kan ik de reactie van anderen begrijpen. Maar wat hadden die beelden te vertellen? Daar ben ik benieuwd naar want ik weet het niet goed meer. Alles ging altijd zoals het ging, maar dat gaat anders worden. Ik ben aan het veranderen.'

'Ja,' zei Tialda 'je gaat jezelf uitvinden, ontdekken wie je bent en wat je kunt, en er zijn obstakels. Er is oud zeer dat je hindert, waar je overheen moet om je verder te ontwikkelen.'

Ik voelde me ongemakkelijk. De psycholoog waar ik van de orthopedagoog mee moest praten had ook zoiets gezegd. Ik moest mijn ogen dichtdoen en op zijn stem in gedachten langzaam terugtellen, terugglijden in de tijd en op bepaalde momenten voelde ik een nare spanning en opende ik, ondanks de geruststellend bedoelde woordenstroom die uit zijn mond rolde, mijn ogen. Regressietherapie noemen ze dat.

‘Drink je thee maar op.’

Ik dronk de lauwwarme zoete kruidenthee, voelde even het warme kopje dat Rintske tegen mijn klappertandende mond had gezet, en omknelde de glazen theekop met beide handen. Een beetje voorover ineengedoken zat ik op de stoel tegenover Tialda.

‘Demonen uit het verleden zul je moeten overwinnen, tot ze tot wasdom komen. Je gaat je jeugd afsluiten, je gaat jezelf worden en demonen willen dat verhinderen. Je kunt je hele leven lang blijven strijden. Zo kan dat gaan. Als jij je adolescentie uitkomt zonder demonen ligt de wereld aan je voeten. Met demonen aan het roer zal de wereld over je heen woeden en zal je gelouterd worden door een sandblast, je zult er verweerd uitkomen.’

‘Waar hééft ze het over?’ dacht ik. ‘Waarover gaat dit, wil ik dit?’ ‘Dit gaat over je terugkerende droom’.

Hoe wist zij dit? Alleen Lukas weet van de botendroom met verwaarloosde voorstevens.

‘Die droom waarin iets vreselijks gebeurt en niemand je hoort of helpt. Waarin er over je heen wordt gewalst alsof je een voetveeg bent’.

Ik kreeg het Spaans benauwd. Ik wol nimmens stokdweil wêze. Ik kan me niet overgeven, ik wil niet verpletterd worden. Hoe kon zij dit in godsnaam weten? Deze droom, deze nachtmerrie, deze horror – aan niemand ooit verteld. Zijn mijn gedachten dan niet veilig? Ben ik nergens veilig? Het geruststellende stemgeluid en de verontrustende boodschap verwarden me.

‘Je bent veilig, de demonen zijn net zo sterk als ze hulpeloos zijn. Het zijn virtuele spookbeelden, ze kunnen je alleen de stuipen op het lijf jagen, fysiek kunnen ze je niets maken’.

Ik dacht aan het gummetje in Photoshop dat in het grafische pakket zat en ik via school supergoedkoop gekocht had en door de uitgever was terugbetaald.

Door instructiefilmpjes en handleidingen werd ik geïntroduceerd in de wereld van typografie, beeldverwerking en grafische terminologie. Echt cool, zo’n mediacollege. Lukas zei dat mijn computer veel door creatieven wordt gebruikt. De Mac was even wennen en alles werkte logischer dan op de computers op school en de afgedankte laptop die ik in de brugklas van school te leen had gekregen. Met het gummetje kan ik stukjes beeld weghalen. Het wordt onthouden en alles is weer terug te halen. ‘Je droomt weg, Jeltske. Je kunt demonen niet wegdenken. Je kunt ze onschadelijk maken. Je kunt ze hun kracht ontnemen door ze onder ogen te zien en ze naar het rijk der fabelen te verwijzen waar ze thuishoren. Ze kunnen het daglicht niet verdragen, haal ze uit je hoofd en laat ze in hun eigen spookkasteel gaan wonen.

‘Hoe moet dat dan? Psychologisch gedoe vind ik maar niks. Ze vragen naar mijn eetgewoonten en zeggen dat ik aanleg voor

anorexia heb. Ik vind dun mooier, maar omdat ik weet dat ik dun ben heb ik geen anorexia, want meisjes die dat hebben vinden zichzelf dik. En ik vind mezelf niet dik, had ik toen geantwoord. Dat heb ik horen zeggen en ben het ermee eens.'

'Zolang je maar gezond eet', zei Tialda, vers fruit, eiwitten niet vergeten, dan kan er weinig misgaan. En nu je dat zegt, ik vind mezelf niet dik en herken de meewarige blik.'

'Als je geen vlees eet, dan word je nooit een vrouw', had heit gezegd. Ik heb dat opgezocht en het is gewoon bullshit. Je krijgt heus niet eerder borstjes als je veel vlees eet.

'Je ziet er prima uit,' zei Tialda. 'Jij bent smal en lang, ik ben klein en breed. Vallen we daardoor meer op? Er is niets mis mee. Het is ons lichaam, onderhouden dat naar eigen goeddunken en zolang we ernaar luisteren, is er niets aan de hand.' We lachten allebei, Tialda is oké. Ze geeft me lucht. Het is geen gezeik en gepush, ik denk niet: 'Witsto, je moste kippe gaan houwe, kekke deer achteran te jage', en zeg ook niet stoer: 'Ik ben wie ik ben en als je dat niet bevalt, dan is dat vette pech'.

'Je bent verstandig Jeltske, jij begrijpt wat er gebeurt als je emotioneel verwaarloosd wordt. Je voelt het onbehagen en als je de oorzaak daarvan begrijpt, dan ben je op de goede weg. En, het klinkt misschien raar, maar je wordt ook goed in de gaten gehouden. Ik zie je pake voor me, een tweelinggeest en ook de ontmoeting met die marktman waarover je vertelde is een goed voorbeeld. Jij voelt wel wat je op een bepaald moment nodig hebt. Samen met je kritische geest moet het lukken om alles op een rijtje te krijgen en kun je voluit gaan zonder beperkingen,

frustraties en al die dingen die je weerhouden om jezelf te worden in volle omvang en dan bedoel ik niet je lijf.’

Weer lachen we allebei.

‘Omdat je intuïtie ontwikkeld is, ontmoet je ook mensen met een sterke intuïtie. Daar ligt je redding. Niet je emoties laten overheersen, maar je intuïtie. Daar ligt jouw sleutel tot geluk en succes. Je hebt een sterk gevoel en een goed stel hersens, gebruik ze, erken je verantwoordelijkheid, neem de regie. Dan ga je het maken, echt waar.’

Ik voelde de spanning afnemen. ‘Zo is het,’ dacht ik. ‘Ik ben helemaal niet verkeerd bezig.’

‘We gaan het gesprek afsluiten,’ zei Tialda. ‘We zijn al ruim een uur bezig en dat is best lang en vermoeiend voor mij’.

‘Voor mij is het uur voorbij gevlogen, dank je wel.’

‘De middeljes die jouw Berkoper marktman je had aangeraaden zijn goed voor je. Honeysuckle en clematis helpen je om uit je fantasiewereld te komen, uit die wereld die nooit bestaan heeft en maakt dat je denkt dat geluk niet voor jou is weggelegd. Als je met beide benen op de grond staat en zegt ‘hier ben ik en zo is het goed’, niet wegvluicht in allerlei gedachten maar open en levendig van het moment geniet, dan zal je de rijkdom van het moment ervaren en voorspel ik je dat je alles en iedereen aankunt. Je bent slim en geestig, maar bovenal heb je een gevoel waarop je kunt koersen. En als de emoties je daarvan weghouden, of als je bang bent, dan neem je een pastille uit het doosje waar natureel stress relief op staat.’

Tialda staat op, ze ziet er ouder uit dan aan het begin van de sessie. Het kost haar veel energie zie ik en dat is niet ‘als het ware’.

‘Ik ga eten maken’ zegt ze vermoeid, en jij moet ook naar huis, toch? Je hebt mijn kaartje en je kunt me mailen, dan schrijf ik binnen een paar dagen terug en als je dat wilt, maken we weer een afspraak’.

Ze geeft me mijn jas aan en loopt voor me uit naar de voordeur. Het is frisser geworden, ik trek de rits van mijn jas omhoog en mijn t-shirt omlaag over m’n jeans. Ik kijk over het pleintje en realiseer me dat ik niet goed heb gepland nu. Ik zou pas om acht uur thuiskomen.

Ik kan naar huis gaan en de trap op naar m’n kamertje, ik kan ook langs Rintske gaan. Tegenover haar hoeft ik me niet te verantwoorden, een simpele uitleg is voldoende. Ze vindt het ook niet erg als ik kom terwijl ze al in bed ligt. We zijn vertrouwd met elkaar. Rintske is mijn eigen zusje, ik voel vertedering en strek mijn lijf zoals voor de wedstrijd. Schouders losmaken, mijn hals en nek voelen kraken, rondjes met me heupen, *stoere seksy en sportive faam* had Feike toch gezegd?

Ik pak m’n mobiel en bel Lukas, ik hoor de bekende harde achtergrondgeluiden. Lukas is ook vertrouwd, toetsvoorbereiding doen we vaak samen en het is toetsweek.

‘Ik kom even bij je langs, oké?’

‘Is goed, tot zo’.

Lukas en ik passen wel bij elkaar in een of andere modus.

Onder het lopen kan ik goed nadenken en als ik hol gaat mijn fantasie met me aan de haal.

‘Fantasiewereld...’, dacht ik. ‘Wat niet werkelijk is, was nooit en zal nooit zijn. Wat werkelijk is, was altijd en kan niet bedreigd worden’, had ik in een Indiaas heilig boek gelezen. ‘Wat was, is niet ja, tankje de

koekoek.’ Wat echt is, kan niet bedreigd worden en wat onecht is, bestaat niet. Bizarre science-fictionboekjes brachten me in een zonderlinge fantasiewereld waar ik snel genoeg van kreeg.

‘Het is het verschil tussen fantasie en bedenkzels, Jeltske.’

Ik voelde me opgetogen. Ik praat niet over wat ik hoor, het is voor mij. Ja, iets wat werkelijk is, kan geen bedenksel zijn. De werkelijkheid kan uitvergroot of verkleind worden, er kunnen aspecten worden weggelaten of aan worden toegevoegd, de basis kan nooit onecht zijn. Het is een werkelijkheid met toegevoegde waarde, zoals de producten die we op campings verkopen. We geven het meerwaarde, niet alleen door de exotische naam. Veredeling is beter aan de man te brengen door een sterk verhaal dan als een transfiguratieve transmissie.

Iets wat alleen uit bedenksels bestaat en niet gegrond is, is des duivels. Je kunt van alles bedenken, is dat een visie?

‘Vernieuwing komt voort uit traditie, je moet niet opeens iets volstrekt anders gaan doen’, lees ik. Als ik het boek uit heb, geef ik het aan Lukas.

Mijn muziekdocent noemde traditie ‘herhaalde verandering’, niet dat alles bij het oude blijft: ‘Traditie moet zich telkens vernieuwen om levend te blijven’.

Het roer hoeft toch niet elke dag om? Wat is er mis met gestage innovatie en verandering? Aanpassen zegt Darwin. Dat er opeens nieuwe soorten als Apple en Google uit de bodem zouden schieten kon niemand voorspellen, laat staan de godvrezende bioloog.

Voordat ik er erg in heb, ben ik in de buurt van Lukas’ ouderlijk huis beland.

HOOFDSTUK 13 DWARRELWIND

LUKAS STELT NOOIT DIE ZEIKERIGE VRAAG OF IK AL GEGETEN HEB. Ik ben daar één keer heel duidelijk over geweest:

‘Ik ga over mijn eigen eten en dêrmei út!’

Ik neem twee pastilles uit mijn blikje. Het is een rustiger op straat dan op de heenweg.

‘Iedereen achter de aardappelen.’

De moeder van Lukas kan lekkere gebakken aardappeltjes maken. Ik heb gevraagd hoe ze dat deed en het recept doorgegeven aan mem. – Veel teveel werk, eerst koken, dan dun snijden en dan afbakken, ‘t is hier geen restaurant’, kreeg ik te horen.

Dêr is honger bakker en toarst brouwer. Ja, thuis is schraalhans keukenmeester.

‘Als ik later groot ben, dan eet ik alleen maar in restaurants waar ikzelf kan bepalen wat en hoeveel eten ik krijg.’

Ik loop Lukas’ straat in en bel aan bij het huis. Lukas doet open en zonder verdere poespas lopen we door de in huis hangende etensluchtjes naar zijn kamer.

Ik plof neer op zijn bed en Lukas gaat achter zijn bureautje zitten.

‘Hoe was je afspraak? Het heeft minder lang geduurd, in elk geval’.

‘Klopt, was zo gepiept.’

‘Zullen we de repetities even doornemen?’

‘Graag’

Lukas pakte zijn tas en terwijl hij zich bukte raakte zijn arm mijn bovenlijf.

‘Au’.

‘Sorry hoor.’

‘Is goed, thumos.’

Zou het daar altijd gevoelig blijven? Nee, je had toch gelezen dat die gevoeligheid te maken had met de ontwikkeling van de borstklieren en later ~~verdwijnt?~~

Bij Lukas ~~thuis is het vaak herrie en op de gang gaat het er rumoerig aan toe.~~ We focussen ons op het huiswerk.

‘Ik ga er maar eens vandoor, m’n bus vertrekt over een kwartiertje en anders wordt het ~~echt veels te laat.~~’

‘Heb je al gegeten?’

Oeps!

‘Sorry hoor.’

‘Niet elk uur een keertje sorry zeggen, he, beetje beter opletten in het vervolg, als je blijft’.

‘Oké, doe! – nee wacht even, ik breng je over 5 minuten wel even op de fiets’.

‘Liever even lopen, zo ver is het niet’.

We ~~verlaten het kamertje, lopen snel de trap af en zonder verder iemand anders van het gezin te hebben gezien trekt~~ Lukas de voordeur achter me dicht en lopen we door de verlichte stad naar de bus.

‘Ik vind je lief, Jeltske’.

We lopen zwijgend naar het busstation.

‘Jûn jimme’, zei de chauffeur. Lukas blijft op de onderste trede staan en ik check in.

‘Sorry jongen’, zegt de chauffeur, ‘ik neem het famke even van u over’.

‘Dag Jeltske’. Hij stapt naar achteren en de deur klapt dicht.

Best wel een fidele fint, Lukas. Ik kan veel van hem hebben. Anderhalf uur later fiets ik door het doorgangetje langs Rintske's boerderij, open het tuinhok dat niet piept omdat ze niet alleen mijn fiets af en toe van een druppeltje olie voorziet, en zet de fiets in het schuurtje. Ik loop naar de achterdeur die al dicht is. Ik pak mijn sleutelbos en open het slot. Ik sluip de trap op naar haar kamertje. Rintske doet de deur achter me op slot, ik laat me op haar bed vallen en smoor mijn gierende snikken in haar kussen. Er is veel losgemaakt.

‘Huil maar uit, Jeltske, laat het maar lopen’.

Het is een zin die ik makkelijker zelf uitspreek dan aanhoor.

Rintske spoelt haar washandje uit onder de kraan en veegt mijn gezicht ermee af. Ze vult de waterkoker en pakt twee van de drie glazen theekoppen uit het kastje onder haar wasbak, doet er met een plastic eierlepeltje drie schepjes Rooibos oplosthee in en wacht tot het water kookt. Ze schenkt het hete water in de kopjes en roert even. Dan schept ze wat thee op het lepeltje, blaast even, drinkt de paar druppels thee en likt het lepeltje af. Ze spoelt en droogt het lepeltje af en zet het in een van de overgebleven kopjes. Stilletjes drinken we thee.

Ik kijk rond in het kamertje en zie dat alles op z'n vertrouwde plek staat. – Ik neem een slok thee en denk aan het gesprek met Tialda. Net als bij de Berkoper marktman had ik er een goed gevoel over. Ik moet het eerst uitschrijven om het op een rijtje te krijgen en dan een plan bedenken en dat gaan uitvoeren.

‘Ik moet me niet laten meeslepen door mijn emoties, ook niet door de groep en ook niet door de meiden van volleybal, Rins.

Ik moet doen wat goed voelt en erop vertrouwen dat mijn intuïtie klopt. En ik moet me gaan verdiepen in jongerentoestanden.'

Ik klap haar laptop open en typ de woorden 'pedagogiek opvoeding identiteit' in. Ik bekijk de lijst met hits. Na wat heen en weer geklik kom ik uit bij een boek van een meneer Diekstra over de vraag wat de samenleving voor zoveel mogelijk mensen waardevol maakt en wat de bijdrage van opvoeding en onderwijs daaraan kan zijn. Ik klikte door naar de internetboekwinkel en zag dat het uitverkocht was maar dat er een tweedehands exemplaar te koop was voor 7,50. Ik ben moe.

'Ik ga, Rintske.'

'Je kunt ook hier slapen, Jeltske.'

'Ik ga naar mijn eigen bed, welterusten Rintske'.

'Slaap zacht, Jeltske.'

Ik fiets de laatste 500 meter naar huis, mijn Gazelle was door Rintske helemaal in orde gemaakt. Acht versnellingen, naafdynamo en een koplamp die gigameer licht geeft dan die van mijn vorige fiets, het gedoe bij sneeuw en regen was voorbij, thx.

Ik loop meteen naar boven en bestel het boek waarvan ik bij Rintske het tweedehands exemplaar had gevonden, zet de computer uit en kleeft me uit. Ik trek een schoon broekje aan, inlegkruisje erin, tandenpoetsen, was mijn gezicht met koud water, ga stap bed en klik het bureaulampje uit.

Ik ben doodop en kan niet slapen. Ik doe het bedlampje aan en ga lezen. Midden in de nacht word ik even wakker omdat mijn hoofd op het boek ligt. Ik leg het boek op de grond, knip de lamp uit en val weer in slaap.

CALEIDOSCOPISCH KRIOELEND BEELDEN TREKKEN VOORBIJ
 in een bonte stoet van bekende en onbekende gebeurtenissen. Aan de hand van pake loop ik door het bos, soms herkenbaar dan weer surrealistisch. Aan de rand van het bos staat een klein kruisje. Retrospectief zie ik hoe pake gebogen loopt met een doosje dat hij voorzichtig als iets heel breekbaars met twee handen tegen zijn buik geklemd houdt. Met een kinderschepje graaft pake een kuil, hij wikkelt een warme doek om het doosje en plaatst het diep in het kuiltje. Met zijn handen schuift hij traag de opgescheppte aarde weer terug. Strelend egaliseert hij de grond. *Hymke gaat naar huis in vrede met God*, klonk het.

Hiltsje, is het Feikes gezichtje, ben ik het in de versmeltende en verkleurende beelden? Ze danst, ze krepeert, ze lacht en sterft op haar buik, stikkend en kokhalzend in vervloeiende dia's. Het hulpeloos schokkende en uitgemergelde lichaam wordt witter en sereen en lost op. – Beelden vervagen en komen weer op. Ik ben in de stad, indrukken wisselen zich af, de drukte wordt me teveel. Ben ik in een leeg pakhuis? Ritselende geluiden, gekoer van duiven in het halfduister. Het is er vreemd, ik zoek iets. Grote zalen, in slagorde opgestelde gietijzeren kolommen rijzen op, houten vloeren, dikke balken en aan het einde van de zaal een smal trappenhuis. Op de tweede verdieping dezelfde kolommen maar nu iets ranker. Ik loop naar de andere kant, ook daar is een trappenhuis. Op de volgende verdieping zijn de pilaren weer iets dunner, ik doorkruis de vloer zo groot als een voetbalveld en ga weer een verdieping hoger. Hoor ik tussen de andere geluiden gekerm? Het verzwakt als ik de zaal oversteek. Bij het andere trappenhuis zwelt het gekerm weer

aan, ik kom op de bovenste verdieping. Hier zijn geen pilaren meer, een boogconstructie ondersteunt het dak. Is het een kathedraal? Deuren rammelen zachtjes, de wind suist hoorbaar door de kieren. Ik baan me een weg tussen vage donkere balen en schuifel in richting van het kermende geluid. Een open plek, omringd door de balen, een bewegend kreunend heuveltje. Ik loop er naartoe. Het is een vaal dun dekontje, er ligt allerlei rommel omheen. Ik kniel naast de deken en hoor een huiveringwekkend zielig geluid. Ik deins naar achteren.

‘Kan ik je helpen’, vraagt ik zacht. Het is nu stil onder deken.

Ik hoor een verstikte meisjesstem: ‘Wat wil je?’

‘Ik wil niets, ik hoorde je geluid en ging er op af. Zal ik dichterbij komen?’

‘Ik ben ziek.’

‘Ik kom naar je toe.’ Ik zit op mijn knieën naast de stinkende deken: ‘Dit is geen goede plek.’

Voorzichtig til ik het dekontje op. Ineengedoken, de armen om haar hoofd, ligt een klappertandend schokkend meisjeslijf. Ze draagt alleen een broekje en een hemdje. Ik kijk om me heen en zie verder geen kleren liggen.

‘Waar is zijn je kleren?’

‘Weennie, ik ben ziek.’

‘Kom mee naar beneden, zijn er hier nog spullen van jou?’

Ze staat op, een bibberend dun lijf net zo groot als ik en loopt achter me aan. Ze gaat liggen en trekt de deken over zich heen.

‘Zal ik je ondersteunen als we naar beneden gaan?’

Ik heb mijn arm onder haar oksel, ze is zweterig, licht als een veertje, bevend als een rietje. Beneden is een grote hal.

‘Blijf hier maar liggen, is er iemand die ik kan bellen?’

Ze praat met het accent van mensen die aan de Duitse grens wonen en ik versta er vrijwel niets van. Ik draai 112. Ik loop naar de deur, auto's rijden voorbij, ik ga weer naar haar toe. Twee agenten komen binnen, ik breng ze naar het meisje. Ze stellen op vriendelijke toon vragen: ‘Gebruik je methadon, wat is je naam?’ Een van de agenten loopt naar de auto, als hij terugkomt zegt hij: ‘Je gaat met ons mee, op het bureau komt er een dokter en die heeft methadon bij zich’. Ik word bedankt door de agenten die mijn telefoonnummer noteren.

‘Hiltsje, het is volbracht’. Ik hoor pakes zachte trillende stem, zijn magere handen omklemmen de opengeslagen Bijbel.

Wees niet bang, ik zal je bevrijden. Want ik heb je het leven en jou je naam gegeven, jij bent van mij! Als je door water heen moet, zal ik bij je zijn. Als je rivieren oversteekt, zul je niet verdrinken. Als je door vuur loopt, zul je niet verbranden. De vlammen zullen je geen pijn doen. Want ik ben jouw heilige God. Jij bent heel belangrijk voor mij, je bent heel veel waard. Ik houd zo veel van je!

Pake dooft de kerkkaars. De droom verdwijnt in de donkerte. De greep van de duisternis verslapt en maakt plaats voor de ijle ochtendschemering, het merelgezing verbreekt de stilte. Onbekommerd fluiten de vogels de vroege morgen aan. Kijk eens naar de vogels in de lucht. Ze werken niet op het land en ze bewaren geen graan in een schuur. IJlhoofdig word ik wakker met de godsspraak: Maak je geen zorgen over morgen. Bewaar die zorgen maar voor morgen. Je hebt het al moeilijk genoeg met vandaag.¹

¹ Jesaja 43:1-2, 4-5, 18; It Evangelje fan Mattheüs 6: Anderen helpen.

OCHTEND

IK STA VROEG OP. IK HEB EEN HEKEL AAN DRUKTE, VOORAL IN DE OCHTEND, EN WIL IEDEREEN VOOR ZIJN.

Veel klasgenoten hangen het eerste lesuur lusteloos in hun stoel maar ik ben wel fit terwijl ik rond vijven wakker word en opsta. In de winter, als ik me niet kan oriënteren op het eerste merelgezing en andere prille geluiden op en rondom ons erfen het duister de tijd niet blootgeeft, zet ik de wekker. Hoe vrediger de slaap, des te minder je nodig hebt?

De echo van mijn droom versterft en ik stap uit bed en in mijn sloffen, leg het boek weer op mijn bureau en zet de computer aan. Ik hoor de diepe boink; sinds ik luidsprekertjes heb met een halve bol die dreunende bassen produceert klinkt het geluid niet meer blikkerig. Ik trek mijn kamerjas aan over mijn pyjama en klik op de snelkoppeling van het dagrooster. Er is een uur uitgevallen. In de onderbouw wordt de klas dan opgevangen. Godzijdank is dat nu voorbij. Die opvanguren waren waardeloos. Als de klas werd opgevangen door een docent die me kende, mocht ik naar de mediatheek. Het is daar rustig en er hangt een werkzame sfeer. Ik heb nog geprobeerd om het taakje van de vitrinekast om te ruilen voor een taak in de mediatheek maar dat kon niet.

‘Ik ga niet over de mediatheek’, zei de conciërge.

Ik draai het slot van mijn kamerdeur open, pak een broekje en hemdje uit de la, hang m’n jeans over mijn arm, pak het plastic doosje met toiletspulltjes en loop door het halletje naar de badkamer. Ik zet de douche aan, trek mijn hemd over mijn hoofd uit, stap uit m’n slip en gooi het ynliskrúske in de daarvoor bestemde afvalbak en ga douchen.

Om de dag zeep ik mezelf in. Op donderdag en zondag was ik mijn haar. Volgens mijn biologielaar is al te hygiënisch niet goed voor je weerstand. Ik haal de douche uit de greep en spoel me af. Ik draai de kranen dicht, pak mijn handdoek die aan het rekje aan de muur hangt en droog me af. Ik smeer me in met crème, kleeft me aan en loop naar beneden. Het turkooizen steentje in mijn broekzak drukt vertrouwd tegen de bovenkant van mijn dij.

Toen pake nog leefde ontbeten we gedrieën, gevierden eigenlijk want de Bijbel was een vaste tafelenoot. De maaltijden hadden iets plechtstatigs. Die wat mysterieuze sfeer laat zich niet zien als de mannen erbij zijn, daarom ben ik nogal gehecht aan het eerste uurtje van de dag, wederom met z'n vieren. Pakes stoel is een half jaar leeg gebleven, nu zit ik er en Feike zit op mijn oude stoel. Als ik uit de Bijbel lees, luistert ze ademloos. Wanneer ik uit mijn hoofd een verhaal vertel dan reageert ze actiever. Beppe vindt het allemaal best. Als er iets in de bloementuin moet gebeuren dan neem ik dat met Feike door. Voor Amke, Bente en heit maak ik een lijstje met to do's. Het is een rustig begin van de dag en zodra ik het gestommel van de mannen hoor ben ik weg.

Als ik beneden kom heeft Feike thee gezet en is de tafel gedekt. Ik pak mijn trommeltje met muesli en vul een kommetje voor ongeveer een derde en schenk er een afgemeten portie geitenmelk over uit. Het is een hele strijd geweest om deze ontbijtspullen exclusief voor mij gereserveerd te krijgen.

'Dat binne babbelegûchjes, draaiskûteke, waarom moet het voor jou anders gaan?' Omdat ik een rothumeur krijg als er een kink

in de kabel van mijn ochtendritueel komt, het blijft de hele dag doorsudderen. Ik raak geïrriteerd als de muesli op is, of de opening woest is opengescheurd en de granenmix er ongecontroleerd uitstroomt. Het was een hele scène en heb ik mijn zin doorgedreven. Ik koop mijn eigen eten en als ik merk dat er is aangezeten, dan is het huis te klein. Zo pakte ik dat aan.

Ik mag toch wel mijn eigen fratsen en trots hebben?

Het ontbijt met beppe en Feike is een fijn moment om de dag mee te beginnen. Het verloopt langs vaste patronen en dat geeft rust. Een chaotisch begin van de dag maakt de rest van mijn dag ook rommelig.

Feike is simpel en goedhartig, bij haar moet ik altijd even denken aan de schoolfoto met Hiltse die juf Nynke me heeft laten zien. Feike is kinderlijk naïef. Wie aan Feike komt, komt aan mij en dat zijn geen loze woorden: ze heeft recht op een onbezield bestaan. Pake tolereerde geen heiligschennis en ik ook niet. Hiltse is aan haar lot overgelaten, met Feike zal dat niet gebeuren al moet ik daarbij het leven laten. Haar waarde moet beschermd en desnoods met alle macht verdedigd worden. Ik sterf liever dan dat ik een zinloos leven leid gevuld met schaamte, schuldgevoel en gemiste kansen.

Zoals ik pakes siden festje was, is Feike nu mijn gunsteling, een tere korenbloem waar tractorbanden geen acht op slaan.

Der is in skamte dy't jin op 't ferkearde paad bringt, mar der is ek in skamte dy't eare en genede betsjut.¹

¹ Jezus Sirach: *Er is schaamte die tot zonde leidt, en er is schaamte die een prachtig sieraad is.*

In Feike schiep God de onschuld waarvan zij zichzelf niet bewust is. *Us tearhertich minnistefamke.*

Bij het eerste gestommel op de trap zet ik het kommetje in de gootsteen, schenk een laatste kop thee in en ga naar boven. Het is rond half zeven en ik ben opgelucht als onze ochtendrituelen niet zijn verstoord. Ik snap dat het een overgevoeligheid is dat ik op bepaalde momenten sommige mensen absoluut niet kan verdragen. Anderen kan ik niet veranderen, mezelf wel?

Achter mijn tafel overdenk ik het gesprek met Tialda.

‘Ik moet bedenken wat ik wil en hoe ik dat ga aanpakken, voordat ik het huis uit kan moet ik geld verdienen of studeren’.

Mijn examen komt steeds dichterbij. Wat zal ik gaan studeren, psychologie en pedagogiek? Geneeskunde en farmacie zijn lucratief. Sinds de *medica* de handen ineen heeft geslagen, is het leven een wedstrijd in ouder worden, het is goed toeven in een witte jas. Dan sta je tegenover dokter Nijeholt zoals je ooit sidderend van ontzag voor God stond. Ja, de mens en zijn droefheid is business. Ik treed in de voetsporen van dr. Mises met een *Algemene Bibliotheek der Materia medica en Therapie* die twee formules bevat: *Elk middel geneest alle ziekten en elke ziekte wordt door alle middeltjes genezen.* Panacee, ik sis it sûnder ien spier te ferlûke. Ik hoop dat het bestelde boek snel komt en ik aan de slag kan gaan met het herstel van mijn kwetsuren. Erachter komen wie ik echt ben. Kan dat? Ik wil het, authentiek, zonder ballast en energiek de grotemensenwereld binnenstappen zonder te worden verpletterd. Het boek ademde een sfeer van gevoel voor humaniteit, dus wie weet. En ik wil het, gezuiverd worden. ‘Onverzoenlijk en barmhartig’ zei pake, zo voel ik het ook.

Opruimen, ballast overboord en toekomstplannen maken. Er is maar één soort magie, en dat is doen, dat staat mij te doen. Ik zie hoe volwassenen in cirkeltjes blijven ronddraaien: voorspelbaar & vervelend. Zo wil ik niet worden, om 'e deale net.

Pake voegde zich in de kringloop van zijn boerenbestaan en dat is anders dan het blijven hangen in oude patronen zoals bij ús heit en die van Rintske. De onwrikbaarheid van pake was van een andere orde en voor zover hij al begeertes had, wist hij ze te beteugelen. Hij stierf in mijn armen. Zullen de vaders van Rintske en Jeltske sterven als een hond?

Pakes handen, rustend op de zijkanten van onze huisbijbel, zijn handen om het dierbare kistje, zijn handen in de aarde en zijn stem: 'It plak dêrstú stiest, is hillige groun'. Ja, de Heer overziet de machten van de hoge hemel, maar alle mensen zijn stof en as.¹ Ik open pakes kleine houten doosje. De twee krúskes liggen vredig naast elkaar. Pake is het zout van mijn tranen waard.

Aan de geluiden in huis, het licht dat door het raam valt, merk ik dat het tijd wordt om naar school te gaan. Ik doe mijn schoenen aan, loop naar beneden, trek mijn jas aan en loop naar achterdeur. Ik pak mijn fiets en ga op weg naar de bus. Het miezert. De aankondiging van het noodlot heb ik gemist; niet alleen pake was Oost-Indisch doof. Als je aan het ene denkt, gebeurt het andere.

Lytse lôge, grutte fjurren.

¹ Jezus Sirach: *God sjocht alles, mar hy is barmhertich.*

IK PROBEER MIJN GEDACHTEN TE ORDENEN. Hiltse, it is folbrocht. Ze zijn vermengd met flarden van zinnen die Tialda had uitgesproken. 'Ontspan & wees gerust' denk ik en mijn hand glijdt in m'n jaszak naar het doosje toe. 'Keuzes maken, doelen stellen en *peace of mind*', daarmee zal ik het moeten doen'.

Ik stuur wat naar links om een blikje te ontwijken.

'Kijk uit, geile tyfushoer!' hoor ik schreeuwen.

Ik bots tegen een passerende fietser aan die omvalt. Ik houd mijn evenwicht en fiets door.

Dat had ik niet moeten doen. Het slachtoffer, een dikke grote man van rond de dertig, was weer op zijn crossfiets gesprongen, komt naast me rijden en duwt me met een brul tegen de grond. 'Jij stomme kuthoer wou er vandoor hé,' schreeuwt hij, 'schadevergoeding ga je betalen'.

Ik krabbel trillend overeind. Er verzamelen zich wat omstanders.

'Geef me je legitimatie,' schreeuwt de man. Zijn halsaderen zijn vervaarlijk op gezwollen.

'Mijn jas, mijn broek, mijn fiets, alles kapot, betalen zul je,' herhaalt hij hijgend.

Hij pakt me bij mijn schouders en schudt me door elkaar.

'Loslaten nu,' hoorde ik een van de omstanders zeggen, de man was buiten zinnen en hoorde niets. Hij bleef schelden en schudden en ik voelde de walging van zijn spuugspetters tegen mijn lippen.

'Godzijdank zijn er anderen bij,' schiet er door mijn hoofd.

Het is bedreigend, anders, onvoorspelbaarder dan de drift en onmacht van heit. De man blijft zijn verwensingen en eis tot

betaling spuwen. Ik word heen en weer geschud en het is aan de omstanders te danken dat mijn angst niet omslaat in doodsangst. Het leek een eeuwigheid te duren.

Twee agenten komen van achter mijn de rug vandaan en pakken de man elk bij een schouder. Hij laat niet los en ik word een meter vooruit getrokken.

'Loslaten nu,' schreeuwt een van de agenten in het oor van de tierende man.

'Ik eis schadevergoeding', blijft de man schreeuwen, de knijpende grote handen om mijn schouders laten los. Ik wankel maar blijf op de been.

De agenten weten de man enigszins tot bedaren te brengen. Ik krijg een reprimande omdat ik doorgefietst was na een ongeval en moet mijn telefoonnummer opgeven voor de afwikkeling van de schade.

Ik vervolg beduusd mijn weg. Onder het trappen voel ik een drukkende pijn in mijn rechter bovenbeen. Ik stap af, haal het blauwe steentje uit mijn rechter broekzak en stop het in mijn linker. Ik sta te trillen op mijn benen en pak het blikken doosje uit mijn jaszak en prop vier pastilles in mijn mond.

Ik voel me rot en vies. Zó kan ik niet met bus gaan en de klas binnenkomen. Het huilen staat me nader dan het lachen. Ik keer om en fiets terug naar huis. Het voelt leeg, de anderen zijn naar school of aan het werk op het land.

Ik kleed me uit, stop al mijn kleren in de wasmand en ga douchen. Ik heb pijn aan mijn heup en op mijn rechter bovenbeen zit een blauw-paarse plek. Ik douch lang, spoel mijn mond en voel me niet schoner worden. Na een half uur draai ik de kraan

dicht en droog me af. Met een handdoek om mijn middel loop ik door de lege gang naar mijn kamer en trek schone kleren aan. Ik borstel mijn haar en poets langer dan normaal mijn tanden. Wat te doen? Ik pak mijn mobieltje, bel naar school en vraag naar de pedagogisch conciërge. Ik hoor de vriendelijke en kortdate stem. Ze ziet eruit als in âld heks en tegen de wand van haar lokaaltje had ze een heksebiezem gezet. Haar credo luidt: 'Ik wil je overal mee helpen, maar je zult het zelf moeten doen.' 'Met Jeltske uit 6A,' zeg ik.

Ik weet dat ze nu meteen mijn dagrooster inkijkt.

'Dag Jeltske, wat is er aan de hand?'

'Ik kom zo naar school toe, kan ik de gemiste toets nog maken?'

'Waarom zo laat pas, wat is er gebeurd?'

Ik voel de tranen opwellen.

'Dat weet ik niet,' piep ik met verstikte stem.

'Kom vandaag bij me langs, dan bespreken we de absentie'.

'Is goed, dank u wel'.

Haar gebruiksaanwijzing is simpel: je komt bij haar alleen in de problemen als je je niet aan de afspraken houdt.

Later ben ik nog gebeld door de verzekering. Onze conclusie was eensluidend: dat het een onaangename man was die er zoveel mogelijk uit wou slepen en dat ik aansprakelijk was.

Ze hebben de kwestie verder rechtstreeks met de kweageast afgehandeld.

IK LOOP NAAR DE BADKAMER en pak de calendulazalf uit het kastje. Ik stroop mijn jeans naar beneden en smeer voorzichtig de blauwe plek in. De pijnlijke plek op mijn heup smeer ik met arnica in. Ik hijs mijn broek omhoog en maak de riem dicht. Ik kijk in de spiegel.

‘Een jurkje zou prettiger zitten’, ik twijfelde.

‘Jurkje, panty, behaasje...’ Nee, de spijkerbroek voelt vertrouwd aan en het pijnlijke gevoel wordt al minder. Ik smeer mijn oogleden en de onderkant van mijn ogen in met crème en breng wat mascara aan op mijn wimpers.

Ik hoef me niet te haasten. Ongetwijfeld heeft de conciërge al geregeld dat ik bij haar de repetitie kan inhalen.

Ik ga op de rand van het bed zitten en overdenk het gesprek met Tialda en de aanrijding in de ochtend.

Ik kan het niet uitslaan dat door onnadenkendheid, onoplettendheid of door teveel dingen tegelijk te doen, er een situatie is ontstaan die ik niet in de hand heb.

Ik moet me concentreren. School afmaken is een kwestie van de tijd uitzingen en daarna... Ik schrik op van de stem die vanuit de achterdeur door het lege huis klinkt en loop de trap af.

‘Postpakket voor Jeltske Nijeholt’, zegt de postrinder. Ik neem het pakje mee naar boven, maak het open, haal het bestelde boek eruit, bekijk de inhoud en raak zo verdiept in het boek dat ik de tijd vergeet.

‘Shit, nu rustig blijven en geen brokken meer maken.’

Ongeluk komt nooit alleen en een gewaarschuwd mens telt voor twee.

Ik pak mijn jas, klop hem uit en trek 'm aan. Ik haal het doosje uit m'n jaszak en neem twee pastilles en voor de tweede keer stap ik op de fiets op weg naar school.

De werkwijze van de conciërge is te vergelijken met die van een sociaal-psychiatrisch verpleegkundige. Allebei praktisch van aard en als er wat emotioneels uit moet dan horen ze dat geduldig aan om daarna te zeggen: 'Hoe pakken we het nu zo handig mogelijk aan, zodat je weer verder komt?'

Ze zijn niet bot en ze zijn niet badinerend. Veel mensen denken dat ik mezelf wel red maar ook ik heb behoefte aan feedback op de juiste toon. Op mededelingen dat 'ik zo slim ben en dat ik daar trots op mag zijn' zit ik niet te wachten. Kan ik er verdomme wat aan doen? Ja, als ik het goed aanpak dan kan ik later een goede boterham verdienen. Het is ook een lot, zoals iedereen dat treft. Is er een rangorde in lotsbestemmingen? Dacht ik niet! Het is een gegeven, een waardeoordeel voegt toch niets toe? Er zijn verschillen, er is ongelijkheid maar er is toch ook een uiteindelijke rechtvaardigheid?

Wat de conciërge en de verpleger zeggen, is simpel en gestoeld op hun weerbarstige praktijkervaring. Ik accepteer hun sturing. Ik heb geen behoefte aan fraaie theorieën, die kan ik zelf wel bedenken. Soms vat ik in een volgend gesprek samen wat ik de vorige keer had opgestoken. De conciërge wuifde dat dan weg met toegeknepen ogen en de verpleger moest er vaak wat om lachen: 'Mooie samenvatting, Jeltske, hoe gaan we dat nu internaliseren?' – Ja, pake zou zeggen: 'It is mei sizzen net te dwaan'. Termen als conceptuele heroriëntatie waren aan hem niet besteed. Zo ook niet aan de conciërge en de verpleger.

Voor spinnen en ander wonderlijk gedierte ben ik niet bang. Ook zij hebben hun nut in de kringloop van het leven. Nee, ik ben geen lineair typetje van begin tot 't eind. Het is toch onbegrijpelijk dat er voor het begin niets was en dat er na afloop alleen stof en as overblijft. Het is toch niet alleen stoflikens? De vergelijking begrijp ik: Je kunt jezelf proberen aan te leren dat een spin geen eng monster is, maar een teer beestje. Dat de consequentie is dat ik contact moet houden met hetgeen waarvan ik walg om te ervaren dat er niets ergs gebeurt, is een bijwerking waarmee ik moet leren leven.

In de rustige gangen tussen de lesuren in doe ik mijn jas in m'n kluisje en loop naar de conciërge en vat het gebeurde samen. We maken de afspraak dat ik met de betreffende docent ga praten en om te vragen voor welke datum hij het proefwerk gemaakt wou zien. Daarna maakt zij een foutje dat ik haar niet wil verwijten: 'Ga nu maar snel naar de les, want die is al begonnen'. Het was al te klakkeboos van mij dat ik haar advies opvolgde. 'Je bent een half uur te laat in mijn les, Jeltske', zei de docent toen ik de klas in kwam.

'Dat is mij niet ontgaan, meneer Segryn', de klas lacht.

'Hoe komt dat?'

'Zijn uw zaken niet, meldt u mij te laat en ga door met uw les'.

Ik ga op een lege plaats zitten, pak m'n agenda, pen, het lesboek en mijn schrift. Het wordt stil in de klas.

De docent drijft de situatie op de spits:

'Deze toon bevalt mij helemaal niet'.

'Daar was ik al bang voor moaie menear Poathâlder, het is mijn toon en als het u niet bevalt, ik ben al weg hoor, joo'. Ik doe mijn schoolspullen terug in m'n tas en loop naar de deur.

‘Waar ga je naar toe?’

‘Dêr giet jy neat fan oan, achte menear Aakliksma.’

Ik doe de deur open, onderdruk de drang om hem hard dicht te keilen, en verdwijn de gang op. Een woedende machteloosheid overvalt me, ik barst in snikken uit en loop naar de wc’s, open een deur, doe hem op slot en ga op de bril zitten met mijn handen onder m’n kin. Tranen druppelen op de betegelde vloer.

Zonder de onderkant van het toiletpapier aan te raken scheur ik het onderste gedeelte af en gooi het achter mijn jeans de wc-pot in. Ik scheur een vers, niet door anderen aangetast stukje af en bet mijn ogen. Onstuimige associaties vliegen door mijn overvolle hoofd, de droom, walging van het spugende manbeest, ik kokhals en op mijn knieën kots ik mijn maag leeg in de wc-pot. Ik hoor de stem van Claudia, een klasgenootje:

‘Jeltske, ben je hier?’

De vriendelijke stem verwart me nog meer. Ik draai me om, druk op de spoelknop en ontgrendel de deur.

‘Och meissie’. Claudia hurkt voor me neer en slaat haar armen om me heen. Mijn schouders schokken, tranen lopen over mijn wangen en m’n hand knijpt het drijfmatte stukje papier uit. Ik laat het vallen en trek haar tegen me aan. Hangend aan Claudia sleep ik me naar de spiegel en spoel mijn mond, Claudia geeft me een kauwgumpje en brengt wat orde in de chaos aan. Mijn gezicht wordt weer beetje toonbaar. De deur van het wc-blok gaat open en Claudia geeft er een harde trap tegen, een knal.

‘Ooh, sorry hoor’, klinkt het beduusd. Het puntje van mijn tong voelt de verbeterde afdruk van mijn tanden aan de binnenkant van mijn onderlip. ‘Dank je, lieve Claudia’, fluister ik zacht.

‘JA...’, ZEI RINTSKE, ‘TOEN MET DIE VAL HIELP JE TOERMALIJN-TJE JE NIET, HÉ. HET BEZORGDE JE ZELFS EEN BLAUWE PLEK. Jimme sille noch fan heechmoed fergean, sei de dominy, doe’t Tryn Plof mei in pear nije klompen yn ’e tsjerke kaam!’¹

Zijn pakes wijsheden in Rintske gevaren?

In de laatste periode van de 5e klas herstabilliseerde mijn leven zich voor de zoveelste keer. Ik ging naar school als het echt nodig was, de contacten liepen via de mail en de ELO.²

Op de boerderij is een status quo bereikt waarmee te leven valt. Met een vertegenwoordiger van melkrobots ben ik op een boerderij wezen kijken die er een had. De geitjes vinden het prettig, ze lopen zelf naar de stal om zich te laten melken. De financiering is niet moeilijk rond te krijgen en we besluiten tot aanschaf. De koop en de financiering worden bekrachtigd met mijn handtekening die door de hânlichting rechtmatig is.

Nadat pake ‘onbekwaam’ was geworden, was het Ymke die namens de familie tekeningsbevoegdheid had. Dat had pake zelf geregeld. Na mijn zestiende verjaardag prijkte mijn naam naast die van beppe op het uittreksel van het Handelsregister. Zo’n door de geitjes zelf te bedienen melkautomaat is niet iets dat meteen de volgende dag bezorgd wordt. Er is een levertijd en wij moeten de nodige voorzieningen treffen, en mijn broers krijgen trainingen voor het gebruik en onderhoud. In hun ogen werd de boerderij er minder achterlijk door en daar hebben ze gelijk in. De houdbaarheidsdatum van pake’s bedrijfsvoering was eigenlijk al vóór zijn dood verlopen.

1 Hoogmoed komt voor de val. Ja, Rintske kan onverwachts uit de hoek komen.

2 Elektronische Leer Omgeving, daar staat alles op.

Voor het uitonderhandelen van de prijs van de investering had ik tips gekregen van de veehandelaar:

- Het zijn zaken en elke cent telt, verdedig je belang en teken het contract niet dezelfde dag. Het is een behendigheids-spel, zij bepalen de regels, lees die goed. Vraag advies.
- Beding korting, accessoires en reserve-onderdelen.
- Toon belangstelling voor hun andere spullen die voor jul-lie interessant zijn en waar geld voor is.

Mijn lef had resultaat, een scherpe deal met als bonus een bor-stelmachine voor onze geitjes. Ik had gezien hoe wulps ze ge-noten van dat schurken. Net zoals als ik beweeg onder de dou-che om overal warmte te voelen. Elke huid zijn eigen plezier!

Voor Eefke en Feike ben ik de grote stoere zus. Eefke zit in dezelfde HAVO-klas als Rintske en ze helpen elkaar met huis-werk. Eef is vriendelijk en behulpzaam. Feike is niet goed in leren en gaat volgend jaar naar het beroepsgerichte VMBO. Ze wil wat om handen hebben, ik maak lijstjes met klusjes en een schema. Ze onderhoudt het kippenhok, raapt eieren en is heel lief voor grootmoeder. Eefke begeleidt Feike op de boerderij. Amke, Bente en Djurre doen het zwaardere werk en heit... we laten hem z'n gangetje gaan.

Ik bestudeer oude examenopgaven, op school doe ik mee met een proefexamen en ik werk samen met Lukas. Hij praat me bij over lessen die ik gemist heb. Door met elkaar te discussieren doorgronden we de leerstof. De gymnasiumvalkuil om op je geheugen te koersen zonder de stof te begrijpen werd omzeild.

Rintske had het over klasgenootjes die een lastige thuissituatie hadden waardoor ze ook problemen op school kregen. Lukas en ik snappen wel dat dit ook voor ons een risico is. Onze problemen zijn verschillend, de uitkomst is hetzelfde en daarin kunnen we elkaar vinden en steunen. *Wy binne learders.*

Lukas' interesse ligt vooral bij de exacte vakken, ik ben meer een alfasletje. We vullen elkaar aan en daardoor halen we ook hoge cijfers voor vakken waarvoor we anders lager zouden scoren. Lukas wakkerde mijn belangstelling voor natuur- en scheikunde aan. Bij De Slegte heb ik voor hem de vuistdikke biografie van Einstein gekocht die ikzelf ook had gelezen. Ik help hem met godsdienst, klassieke talen en filosofie. Leren met plezier is voor ons een fluitje van een cent.

Bij Rintske ligt dat anders. Die moet er voor ploeteren. Ze is een doorzetter en het HAVO-diploma, dat gaat ze halen!

Haar opmerking over mijn 'hoogmoed' bracht me van streek. Ik weet dat ze strak uit de hoek kan komen maar schrok toen ze dit zo staf-en-af zei. Het maakte me onzeker, mijn reactie op kritiek is meestal pareanie, maar ben ik wel echt slim?

Rintske valt mij niet aan, ik moet eraan wennen dat zij zich uitspreekt. Haar ontwikkeling gaat geleidelijk, zo onopvallend dat ik schrik als ik het opeens zie.

'Rintske is een lieve kleine meid', zei pake zeven jaar geleden.

Har ferstân hat goed op 'e hotte west, voeg ik er aan toe.

Sûnder myn Rintske? By gjin mooglikheid, ûnbefetlik!

HOOFDSTUK 14 BIJZONDERE MENSEN

VOOR HET MONDELING FRIES heb ik Anne Wadmans *De smearlappen* gelezen waarvan de openingszin luidt:

«Us heit hat sein dat ik de snoadste net bin. In poarsje dingen dy't om sa te sizzen foar 't gripen lizze en dy't oare lju samar oanwaaie, haw ik noait begripe kinnen. Ik wie gewoan en by defynysje de domste fan 'e klasse.»

Aan het woord is hoofdpersoon Eelkje Lyklama.

Pake had niet veel boeken: 'De Bibelboeken stiane yn de buorkerij en de oare boeken stean yn de biebeltheek'. Maar dit boekje, dat in Friesland net zoveel stof deed opwaaien als Ik Jan Cremer destijds in Holland, had hij wel, weliswaar wat besmuikt verstoppt: de yllustraasjes wiene pikant. Eelkje wil zich bevrijden uit het benauwend milieu waar zij zich ook sterk mee verbonden voelt.

Voor Frans las ik Céline en Sartre: *De hel*, dat zijn de anderen. Eelkje zegt over haar vader:

'De smearlap. De grutste fan al dy smearlappen dy't myn libben útmeitsje'.¹

Voor Duits las ik Demian, een jeugdgeschiedenis:

'De vogel worstelt zich uit het ei. Het ei is de wereld.

Hij die geboren wil worden, moet eerst een wereld vernietigen.

Voor Engels las ik Alfred Tennyson en voor Nederlands Nooit meer slapen. In een citaat heb ik van Lappen en Noren Friezen en Hollanders gemaakt. Hermans beschrijft en rationaliseert het lastige van tweetaligheid:

Ik denk dat anderszijn hoofdzakelijk een kwestie is van moedertaal.
Daardoor alleen al denken ze niet als wij. Een Fries is waarschijnlijk

¹ De smearlap. De grootste van al die smearlappen die mijn leven bepalen.

bang dat hij hoogstens een namaak-Hollander wordt. Ze zouden zich van hun hele familie vervreemden. En waarom? Fries-zijn is niet iets om je voor te schamen. – Maar het is wel weinig comfortabel. – De meeste mensen baseren hun zelfrespect op een of ander gebrek aan comfort.’

Mijn levensgevoel is verbonden met de Friese taal, de Friese Wouden en Siesdalt. De gespierde kracht van de taal komt naar buiten in liedjes en gedichten.

Dit is gjin preal, it is 'e oatmoedige tankbetsjûging oan it ûnderwiis.

De docent van de skriftekennisse die mij de richting aanwees vanwaar de inspiratie waait, sprak niet over competenties.

Ik voel mij geworteld in een oude traditie. Daar ben ik dankbaar voor, want vernieuwen zonder traditie... is als bouwen op zand.

Dizze odelette tierreliert net allinne oer kristlik bysûnder ûnderwiis. Het steekt de loftrompet over bijzondere mensen.

•Over Frau Roazebeam, een felle, sarcastische soms bijna agressieve docente Duits die de verbanden van Goethe met de filosofie en natuurkunde aanwees. Haar manier van orde houden was onsympatiek en effectief. Ordnung muß sein, ja mar wol ferstan-nich graach!

Over de zachte en menselijke docent Nederlands, een klein en gedrongen mannetje met vrij lang, ietwat uitstaand haar die tussen de lesuren door de gangen scharrelde, goedmoedig en onverstaanbaar mompelend over de opstoppen. Zijn lessen waren verschrikkelijk. Hij kan geen orde houden en om het rumoer in de klas te bezweren had hij één nerveus uitgesproken formule: ‘Jonges, jonges!’ Kwaad heb ik hem nooit gezien

maar ik zie het nog voor me, hoe hij soms machteloos voor de klas staat met zijn gebalde vuist tegen zijn tanden gedrukt om briesend zijn woede te uiten. Hij was daarover niet verbit-
terd, wel teleurgesteld. Blijmoedig zette hij zich in als regisseur van toneelstukjes, in de avonduren bijgestaan door zijn vrouw Johanna die zanglerares en pianiste was. Tussen een groep gemotiveerde leerlingen en in persoonlijke gesprekken kwam hij tot zijn recht. Hij was meer filosoof en mysticus dan onderwijzer en pedagoog.

Op zijn aanraden heb ik een toneelstukje geschreven. Het was een klucht waarin ik alle typische docentenopmerkingen aan elkaar heb geregen behalve die van de leraar Frans. Dat was een griezel met een sinistere en verstarde glimlach. Hij keek nooit iemand aan, wat hij zei leek voor niemand bedoeld en alsof ze door een ander werden uitgesproken. Geen leerling durfde hem na te doen. – Dialogen schrijven dwingt je om duidelijk te zijn. Bespiegelingen en andere gedachten worden in dialoogvorm heel direct. De toets van een klucht is de lach, een docentenparodie gaat er goed in en hij heeft me geholpen om, zoals hij zei: ‘De ironie mild te kruiden met hier en daar een pepertje om de aandacht vast te houden en plotselinge wendingen die niet uit de lucht mogen komen vallen’.

Deze Noäch, die merkwaardig genoeg ook wel Sybe werd genoemd (zijn vrouw noemde hem Sally), was een bewonderaar van Van Eeden. Hij wees op de overeenkomsten tussen Het lied van schijn en wezen en Theo Fechners Tagesansicht.

Moderne schrijvers waren niet aan hem besteed. Ik leerde van hem Boutens, Herman Gorter, Bloem, Vestdijk en Theun de Vries te waarderen. Hij citeerde Henriëtte Roland Holst uit zijn hoofd en sprak net zo makkelijk over Plato, Nietzsche en Goethe als over Caspar David Friedrich.

De Friese dichters legden het af tegen de glans van de Nederlandse literatuur en we werden geattendeerd op de Verzamelde verzen van Leopold die in stapels in de ramsjwinkel lag.

Het Fries en alles wat erbij hoort kregen voor mij meer en meer een folkloristische kleur. Het oorspronkelijke schouwtoneel transformeerde langzaam tot een decor.

Bijzondere mensen, vaak buitenbeentjes ook, en daarom horen ze bij het bijzonder onderwijs. Ik heb er in elk geval veel van geleerd. Tegen Sally heb ik een keer gezegd: 'wanneer u aan 't begin van een opstootje meteen de namen noemt, het liefst zo achtereeloes mogelijk, dat de leerlingen zich dan meer aangesproken voelen dan als ik hinein reden met uw jonges, jonges'.

Doel heb we oer pedagogysk wie gijn kompetinsje om him.

Docenten horen voorspelbaar te zijn en ongedwongen in het handhaven van de orde.

Ik heb zoveel van hen geleerd, wat ben ik hen schatplichtig.

Wat maakt iemand bijzonder? Een vindingrijke geest? Beteugelde driften? Rechtvaardigheid en verdraagzaamheid tegenover de zwakheden van anderen? Zij, die streven naar volmaaktheid en tegelijkertijd weten dat ze falen door gebrek aan wijsheid? Zij, die hun misstappen & stomiteiten én hun verantwoordelijkheden serieus nemen en niet naar anderen wijzen? Zij, die erkennen zelf het centrum van hun eigen creatuur

te zijn? Het is een streven naar het goede, en de erkenning van het eigen falen klinkt door in het oordeel over de ander.

De erkenning stof en as te zijn, geen gevoel van ontmoedigend falen en depreciatie. Volmaaktheid als doel, geen eis. De bereidheid tot de ontmoeting met je eigen schaduw, je angsten en vooroordelen. Een confrontatie met je weerstanden in de relatie tot de Ander. Het hindoeïstisch gedachtegoed vertelt:

Bij hoogmoed en ijdelheid ben je niet wakker. Nederigheid is liefde; nederigheid is wat het hart weet. Vreugde is deemoedig omdat die zuiver is en gegeven. Een deemoedig mens erkent zijn fouten.

Bijzondere mensen, die docenten. Verre van volmaakt maar goed genoeg voor mij. De verhalen van juf Nynke en later juf Maartsje, die ik nog steeds in beelden en woorden voor me kan halen, hebben mij gevormd. Hun enthousiasme, hun liefde voor het vak en voor hun leerlingen, ze sleepten me mee.

Als de geschiedenisjuf een vraag niet kon beantwoorden kon je er vergif op innemen dat ze 's avonds een mail stuurde met het antwoord. De natuurkundeleraar die bij een lastige vraag zijn ogen toekneep en met zijn hoofd wat schuin omhoog nadacht en dan een antwoord gaf dat in elk geval integer was.

Of de docent die na een irritante opmerking van mij begon met: 'Eloquente reactie Jeltske, chapeau!', en dus eerst de angel verwijderde voordat hij het echte antwoord gaf waardoor ik kon toegeven: 'U heeft gelijk, ik snap wat u bedoelt'.

Ja, het is een verdienste om anderen in hun waarde te laten en een sneer achterwege te laten.

Onze conrector is duidelijk: 'Wij zijn professionals met één doel, jullie zo snel en prettig mogelijk te begeleiden naar een diploma dat recht doet aan jullie capaciteiten, óók wanneer jullie het ons lastig maken'.

Het waren geen loze woorden. Bezwaren tegen docenten werden serieus genomen en eindigden meestal in een driegesprek waarbij de conrector eerst probeerde de feiten op een rij te krijgen: 'Als je over de feiten gaat ruziën, blijf je steken in welles-nietes en dat schiet niet op'.

Uiteindelijk dirigeerde hij het gesprek zo dat de lucht weer klaarde. Nooit gaf hij blijk van irritatie of ongeduld. Integendeel, het was met zichtbaar plezier dat hij zijn rol als verzoener speelde. Hij was kritisch op gedrag, liet iedereen in zijn waarde en dat maakte het makkelijker om een stapje terug te doen.

Het is een houding zonder vooroordelen die mensen in hun eigenwaarde tot hun recht wil laten komen. Het is een zuivere benadering van mens tot mens, van geest tot geest.

Medio mei zijn de examens en ik verheug me erop. Het diploma is geen bewijs van hard studeren en goed gedrag. Ik draag het op aan hen die het mogelijk maakten mij van een diploma te voorzien dat recht doet aan mijn capaciteiten omdat zij zagen wat ikzelf niet zag.

ALS IK MET MEZELF SPREEK, dan voltrekt dit onhoorbare zelf-
gesprek zich in de staccatorische weldaad van het Fries met
de resonans van woorden en klanken uit het Wâldfrysk.

Tijdens de Poëzieroute Wijnjeterperschar van Bosbeheer, word je be-
geleid door geluiden van dieren en wind én gedichten in het
Nederlands, Fries of Stellingwarfs.

Is het niet wonderbaarlijk dat de ouders van de uitgever in de
oorlog ondergedoken zaten in het huis van Theun de Vries, ge-
boren in Feanwâlden en de schrijver van *Het meisje met het rode
haar* en de trilogie *Het geslacht Wiarda*?

Over zijn verhouding tot de Friese taal schrijft hij:

‘In mijn Friese gedichten spreek ik van vervloeiende innerlijke
zones, van grensgebied en overgangssituaties.

De twee gebieden staan in vriendschappelijke verhouding tot
elkaar. De beide elementen verdringen elkaar niet, en wisselen
elkaar in volkomen natuurlijkheid, als dubbele aanleg, af.

Het hebben van die aanleg, ervaar ik als *een gunst die het leven
mij heeft toebedeeld*. – In 1975 verloor ik mijn jeugdliefde Aafje.
Ik legde haar dood en nagedachtenis vast in Friese gedichten.
Zelfanalyse, gewild en ongewild, maakte mij duidelijk dat deze
Friese poëzie een nieuw psychisch domein betekende: mijn ge-
voelsleven zocht uitdrukking in de taal van mijn vroege jeugd.’

Aan het slot van zijn leven schrijft hij:

‘Het ontwaken van de volwassen vitale mens is een van de
troostrijke en unieke momenten van het leven. De puberteit is
overwonnen en daarmee de onrijpe, tegenstrijdige gedachten-

en gevoelswereld van de tiener die om zich heen grijpt in het leven zonder te weten waar zijn geluk, om maar te zwijgen waar zijn roeping, ligt. Een scholier beleeft het voorspel van dit menselijk ontwaken.'

Omdat de kleine Theun zulke mooie opstellen schreef, werd zijn vader aangespoord om hem Friese les te laten nemen: 'Zo'n talent mag voor de Friese taal toch niet verloren gaan?'

Talent laat zich niet dwingen, de literaire wereld waarvan hij droomde was niet die van Gysbert Japicx en de bruonien Halbertsma, maar van Boutens en Slauerhoff... Stiesdält.

De Vries debuteerde in 1925 met Friesche sagen en sloot zijn swide oeuvre in 2004 af met de bundel Alles begjint by de dingen.

Hie ik in beam west
Dan hie ik stean wollen
Oan ien fan dy lytse tsjerkhôven
Omheind efter mânske liguster.
Dêr komme hja dan sneintemiddeis
Om nei de sarken te sjen,
Wat wylde gerzen wei te roppen
Of moas fan in namme te skrabjen.
Ik woe harren wat tanûnderje
Sûnder dat se it fernamen,
En ien dy't it langst bleau
Ienlik, ûnferweechlik op har bank,
Dimmen beskaadzje.

Was ik een boom geweest
Dan had ik willen staan
Aan een van die kleine kerkhoven
Omzoomd door zware liguster.
Daar komen ze dan 's zondagsmiddags
Om naar de zerken te kijken,
Wat wilde halmen weg te rukken
Of mos van een naam te schrapen.
Ik wou ze wat toeneuriën
Zonder dat ze het merkten,
En een die het langst bleef
Eenzaam, roerloos op haar bank,
Omhullen met schuchtere schaduw.

THEUN DE VRIES WAS VERZOT OP SAGEN EN LEGENDEN.

De motieven uit de Friese sagenwereld waren hem lief: 'Derhalve', sprak de jonge literaire ondernemer, 'schrijf ik *Friesche Sagen!*' Hij putte uit almanakken, jaarboekjes en *Uit Friesland's volksleven*. Tussen de *Ilias* en Schiller, Ovidius en de Tachtigers schreef hij een sagenboekje en ook een brief aan *Scheltens & Giltay* die het manuscript wikte en woog. De prijs voor de overmoed van de vierdeklasser was het blijven zitten in de vierde klas. Hij verliet het gymnasium waardoor hij zijn victorie niet kon kraaien in de vorm van een heus uitgegeven boekje.

En hoe verwonderlijk, dat de rechten van zijn sagenboekje in handen kwamen van de N.v. Noord-Nederlandse Boekhandel v/h Firma Meijer & Schaafsma aan de Voorstreek?

Hoe het ook zij, ik maakte kennis met Eelco Liauckama, geboren in de stins *Liauckama State* ten tijde van de *Friese Vrijheid*. De sêge schrijft deze vrijheid toe aan de dank van Karel de Grote voor de Friese vaandeldrager Magnus onder wiens aanvoering de Friezen de heilige stad veroverden. De tijd van de Friese vrijheid is een opvallende periode uit de Friese geschiedenis. Vele jaren later prezen Goethe en Heine nog altijd de vrijheidszin van de Friezen. Aan de Friese kant werd het vrijheidsideaal tot uitdrukking gebracht in de leus *Fries en vrij*.

*Mordechai gong net op 'e knibbels en Friezen knibbelje afflinne foar God.*¹

¹ Het gebed van Esther, *Haman wol de Joaden ferdylgje* 3:2.

Elke keer als Haman voorbijkwam, knielde iedereen. En iedereen boog zijn hoofd tot op de grond, maar Mordechai knielde niet.

RIDDER LIAUCKAMA voegde de daad bij het woord en liet een wonder in zijn hart afdalen. Deze godsvlam maakte hem stil en willig. Hij schonk zijn bezit aan de Kerk en leefde overdag als godvrezende Abt in kwellingen waarvan de schijnsels als honende branden door zijn kloosterkamertje flakkerden.

Maar de nachten brachten rust, vol zacht licht over vergeeld perkament vol wonderen van overpeinsde wijsheid. Een doodshoofd staarde hem aan, de holle ogen vertelden over de tijdelijkheid van het leven en het eeuwigdurende Koninkrijk van Vrede. Zijn bestaan werd een stille verinnerlijking van zijn levensdoel. De monniken verstonden niets meer van het wonder dat dagelijks onder de bezielende handen van de Abt opbloeide als een *Selaginella lepidophylla* die het water gulzig opzoog. Hun lofliederen klonken schril uit hun met wijn gesmeerde kelen en hun gang was waggelend. Als de eerste drie sterren oplichtten aan het firmament kwam er geen inwaarts verlangen op maar een uitbundige liederlijke lust, gefinancierd door de blijmoedig gegeven gulle gaven van de vromen.

En stilletjes brandde de zilveren nachtlamp naast de himeling en het schijnsel liet de schaduwen zien van zijn handen die beweeglijk vluchtten over het Getijdenboek. De Abt boog het hoofd over de perkamenten, zich machteloos weglezend in de oude bladen...

‘Toe, heer Abt, is de eenzaamheid u liever dan een bokaal te ledigen op het welzijn van ons klooster?’

Weigering zou een twist ontketenen en als één beker wijn het misnoegen kon wegnemen...

‘U weet dat boeken mij liever zijn dan een feestmaal. Laat mij naar mijn perkamenten teruggaan als ik u toegedronken heb.’ Een vreemde roes overkwam hem die de geurende en zwaargekruide wijn ontwend was, en hij wist dat hij na deze verderfelijke dronk geen tweede mocht nemen als hij de schande van de dronkenschap wilde ontlopen. De monniken waren vasthoudend. Radeloos nam hij de tweede beker aan en heimelijk – de gedachte kwam als een godsgeschenk uit de hemel vallen – verdween het druivenvocht in de wijde mouwen van zijn tabberd. Onderwijl bad hij tevergeefs en tevergeefs dankte hij de Heiligen opdat het niet zou worden opgemerkt. Welbereide pasteitjes, wildgebraad en wijnkroezes verdwenen in zijn mouwen die opzwellen als de buiken van de vraatzuchtende monniken. Gods wegen zijn ondoorgroendelijk en de monniken beschouwden de Abt als een zwijn die hun wijngaard vertrapte en het kwade gerucht van Liauckama’s tafelmanieren zwelde aan: het noodlot kondigde zich aan met het gejuich van de brallende monnikenschaar. Hun vlamrode gezichten stonden honend en onheilspellend. De orgè theôu, de driftig ijverende God overviel hem met de onverdraaglijke gedachte: Daarom heeft God hen overgegeven aan hun lage driften. Huiveringwekkend is het te vallen in de handen van de levende God!¹

Eelco Liauckama sidderde en versaagde tot in het diepste van zijn ziel. Zou één dwaze daad de winst van jaren verpulveren? Het canaille wees naar zijn wijde verbergende mouwen en eisten dat hij liet zien wat daarin verborgen lag. Verschrikt kruiste

1 *It Brief oan de Romeinen* 1:24; *It Brief oan de Hebrëen* 10:31.

hij zijn armen over zijn borst, vergeefs beriep hij zich op het gezag van zijn ambt. De hysterische, door drank verdoofde broeders roken bloed. Liauckama was een spelbreker die niet geliefd was. Hij was een ridder die zich aan de regels de hield, zonder harnas en overgeleverd aan een tot leven gekomen spookbeeld van willekeur, redeloosheid en verachting.

Een zware zilverschotel met afgekloven resten van het zwijnengebraad werd opgeheven. Liauckama keek de dood in de ogen en zijn zweet droop als grote druppels bloed op de grond. Was het gewone doodsangst? Nee, hier is meer dan dat. Hier is de huivering van een schepsel voor het raadsel dat vol benauwenis is. De oude sagen van de EEUWIGE schieten hem door het hoofd. Mozes die hij bij nacht overvalt, Jacob die worstelt tot aan de moartijd. God woont in een ontoegankelijk licht en Eelco Liauckama zeeg verdoofd in zijn ambtszetel neer die de monniken hadden meegezeuld. De oude opgekropte wrok ontladde zich, zijn gekruiste armen werden uit elkaar gerukt en schudden de mouwen van zijn gewaad uit...

En toen, toen ontfermde de HEERE zich over Eelco. De laaghartigen keken sardonisch toe. Verbijsterd en terugdeinzend zagen zij de doodstrijd, zijn schokkende lichaam, het doodsbleke gelaat. De pulserende stromen bloed uit zijn steekwonden werden steeds minder. – ‘Vader, vergeef de mensen die mij doden, want ze weten niet wat ze doen’ begeleidde zijn laatste ademtocht.¹

Het waren louter grote, witte volbladige rozen die uit de mouwen van de pij neerruisten, ze daalden over de schoot en voeten van de dode en doordesemden de ruimte met amber en honing.

¹ *It Evangelje sa't Lukas dat beskreaun hat 23:34.*

Dit *Wûnder te Lidlum* geschiedde in 1332. Eelco was toen 62 jaar.

GENEALOGYSKE WEROMSJEN

Ethelocus was Abt van het klooster Lidlum in Westergoa. Afkomstig uit het geslacht der Liauckama's werd hij in 1270 geboren in Seisbierrum.

Een man van deugd en geleerdheid. Dagen en nachten bracht hij door in kerkelijke diensten, barrevoets, ook in de winter. Hij temde zijn lichaam door vasten. Zijn tuchtbewind wekte de woede van zijn kloosterlingen die hij op de uithof *Ter Poorte* van het klooster bij Boksum persoonlijk ging bestraffen voor hun vreet- en neukpartijen.

It úthôf was meer bedrijf dan klooster, de bewoners waren lekenbroeders, ruw volk, bezig met de inpoldering van de Middelsee. Zij verpletterden zijn schedel en wierpen zijn lichaam uit het raam. De hand van de Kerk sloeg toe, zij werden gewurgd en verbrand en ús Eelco werd heilig verklaard.

Ik woe mar sizze...

‘Iedereen heeft zo zijn achtergrond, zeg maar even niks nu.’

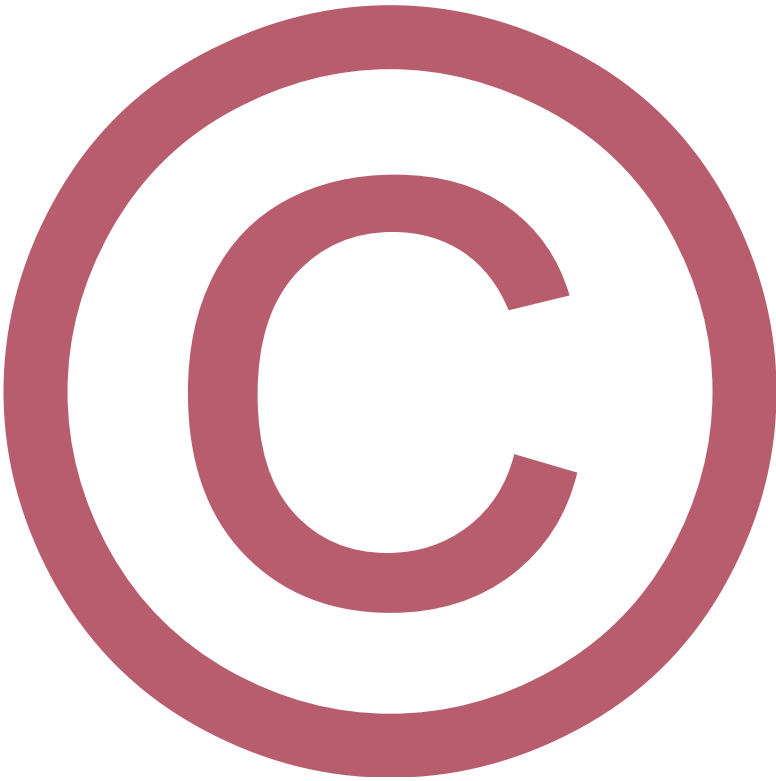
‘Ik geloof in jou, Riwke.’

‘Relax Sjikse, *every picture tells a story*. Ik wil dat je Etty Hillesum leest, opa begrijpt mijn fascinatie niet voor ’t verstoorde leven, dat in duizend zoete armen een pleister op vele wonden wil zijn.’

Hja hate net mar die de hannen gear:	Zij haatte niet, ze vouwde haar handen:
‘Ferjou soldaten God, ferjou har kwea’.	‘Vergeef soldaten God, vergeef hun kwaad’.
En lit de heide leafde bloeie Hear,	Laat de heide lieflijk bloeien Heer,
de haters priuwe fan dat himels brea.	en de haters proeven van dat hemels brood.

Red mij Heer, ik heb geen kracht meer. Hoe lang nog, Heer?
Ja myn siel is kjel wurden bûten roai. En Jo, Heare, hoe lang noch...?

2013-2014

HOOFDSTUK 15 JUDICIUM

«Ik was zo'n jaar of vijftien toen ik me realiseerde dat alles wat je op school leert pas het eerste hoofdstuk is van een heel dik boek dat je kunt omslaan. Er zit een nog verborgen wereld achter. En het mooiste waren toch wel die paar docenten die dat decor weg lieten vallen en ineens zeiden: wacht even, ik kan je alvast een vergezicht laten zien. Dat waren voor mij misschien wel de belangrijkste leermomenten, dat ik opeens dat uitzicht zag.»

Robbert Dijkgraaf (interview met Gerda Hoekstra)

MIJN GYMNASIUMDIPLOMA heeft het predicaat *cum laude*. Kunstgeschiedenis, godsdienst en filosofie staan als extra vakken op mijn cijferlijst. Ik bracht het niet op om bij de feestelijke diploma-uitreiking te zijn. Rintske en ik zijn er wel naartoe gegaan en toen ik de bus uitstapte zonk het lood me in de schoenen, *dy ferdijde tsjinsin*. Rintske bood aan om voor mij in de plaats te gaan. Ik walg van mezelf. *Huttentrut, net rjocht tidich?* We zijn de stad ingegaan en rond vijven weer op de bus gestapt. *It hat skik noch roai, it is om fan te koarjen.*

Met de rector heb ik nog een keer geluncht in Heerenveen en met Lukas is het heel erg goedgekomen, maar het sloeg nergens op om zo afscheid te nemen. *Sa lef as in jonge hûn.*

Veel klasgenoten gaan in Groningen studeren. Ik ga drie verkorte HBO-opleidingen doen in Emmen en blijf op de boerderij wonen. Een studentenflatje of op kamers...

Louloene, om de dooie dood niet.

Iets om met Ymke te bespreken? Al is hij geen huis- maar houtvester, hij gaat wel over het domein.

In de zomer word ik, en niet alleen ik, opgeschrikt door het overlijden van een mede-scholier. Na de zomervakantie heb ik in alle stilte op school het condoleanceregister getekend en een waxinelichtje bij zijn foto aangestoken. Moge zijn ziel in vrede rusten. Het leven is kwetsbaar; de Ivige hat jûn, de Ivige hat nommen, zou pake zeggen. – Een jaar later besteedde Omroep Fryslân nogmaals aandacht aan deze droeve gebeurtenis. Klasgenoten hadden een filmisch profielwerkstuk over hem gemaakt dat liet zien welke impact het drama op hun klas, de school en de familie heeft gehad. Ook de landelijke media hebben aandacht geschonken aan deze documentaire.

Ja, de Eeuwige geeft en de Eeuwige neemt en de film maakte mij duidelijk dat het daarmee niet was gedaan. Het vertrouwen in een uiteindelijke rechtvaardiging schenkt mij een zeker berustend gevoel, het maakt het verdriet en gevoel van gemis niet minder. De dominee kan het mooi vanaf de kansel zeggen: ‘Wij zijn hier niet bijeen in vreugde of verdriet, maar in berusting’. Het zijn fraaie, zelvende en geruststellende woorden.

De film heeft mij getriggerd. Het laten zien van verdriet, met elkaar erover spreken, het delen van gevoelens, nee, dat is niet een van mijn specialiteiten. Boeken en films die de emotionele hysterie lieten zien rondom een sterfgeval irriteerden mij. Nu weet ik waarom: *sterfgeval klinkt als een abstractie* en maakt het daardoor tot een afgetrokken begrip dat buiten mezelf staat.

Na het overlijden van pake en mem was er tot de begrafenis een rouwperiode. Wat hield dat in? Op de boerderij ging het werk gewoon door. De film leerde mij dat je verdriet kunt delen en ik besepte dat ik daar niet goed in ben. Ik ga naar het graf. Ik

verzorg het graf en voel in de verte een afgeleid verdriet dat ik de doden niet wil opdringen opdat hun zielen in vrede mogen rusten. 'Jeltske, hoe zit het met je eigen zielenrust?'

Dat was de vraag waarmee de makers van het profielwerkstuk mij confronteerden. Zij hebben met hun film een gezamenlijk monument opgericht voor hun overleden klasgenoot.

Ik had me voornomen om een 'monument' op te richten voor Hiltje. Ik realiseer me nu dat ik dat niet alleen kan doen.

'Gedeelde vreugde is dubbele vreugde en gedeeld verdriet is half verdriet', wordt er gezegd. Ik zou het zo willen zeggen:

Gedeelde vreugde is warmere vreugde en gedeeld verdriet halveert de droefenis niet maar bevrijdt het uit zijn erkers waar het knaagt. Zal er ooit iemand in mijn leven komen waarmee ik samen naar de graven durf te gaan en die mij zo vertrouwd is, en na aan het hart staat, dat mijn gesmoorde verdriet zich kan ontladen? En dat ik dan word vastgehouden, niet alleen door God maar ook door iemand die mij liefheeft? Het zijn gedachten van de winter die nog komen moet.

Nu is het zomer, en komt er een busje met simpelen van geest die als dagbesteding in de tuin helpen. Ze wonen op zorgboerderijen in de buurt en Eefke en Feike kunnen er goed mee omgaan. Zij hebben het geduld dat ik mis om steeds opnieuw uit te leggen wat ze moeten doen en hoe dat aan te pakken. In de middag fiets ik naar supermarkten en koop biologische bananen en ander exotisch fruit. Beppe en Feike maken er dan samen met ons eigen gekneusde fruit verse smoothies van. Het basisrecept kwam van Reina en het eindproduct vindt dankzij de toegevoegde frambozenlikeur gretig aftrek.

's Ochtends en aan het begin van de avond gaan Rintske en ik langs de campings om onze spullen te verkopen. We zijn vertrouwde verschijningen en hebben een goede band met de vaste gasten die we van alles verkopen, van frambozenijs tot Texelse zadeldekjes. We noteren bestellingen voor de volgende ronde. Jehanne in boter en kaas.

'Maar dat hebben we toch helemaal niet!', zei Rintske toen ik zonder blikken of blozen iets opschreef wat we helemaal niet hadden.

'Het is bovensortimenteel, maar we gaan ons best voor u doen.' 'Apegiysk', vond Rintske. Koeterwaals is een prachtige taal en als ik m'n gezicht in de plooi weet te houden kom ik er wel mee weg. Poche en blaze, had de rector mijn 'behapbare handicap' soms geen mutisme genoemd? Hier staan en rijt verkopen, door ken mien schöstijn rijt van roken, had ik toch niet voor niets van de Grinzerlanner geleerd?

We schuiven aan op boerenmarkten en vlak voor de duisternis invalt gaan Rintske en ik vaak even zwemmen. Met een boer in de buurt was afgesproken dat we ons na afloop in zijn schuur konden afspoelen. Die boerderij is op een goed moment verkocht en de nieuwe bewoners hebben ons, zoals zij dat noemden, als aanwaaiende roerende goederijtjes overgenomen.

Af en toe geef ik rondleidingen tijdens georganiseerde boswandelingen. De kunst heb ik van de boswachter afgekeken en aangevuld met streekverhalen. Het werken met groepen vind ik steeds leuker worden, vooral het heen en weer communiceren. Als ik er zin in heb en de sfeer zich ervoor leent, citeer ik gedichten.

Op de boerderij zijn de rollen verdeeld. Heit, Amke, Bente en Djurre aan de ene kant en beppe, Feike en ik aan de andere kant met Eefke als pendelend diplomaat, een postillon d'amour.

De melkrobot is geïnstalleerd en werkt tot ieders tevredenheid, niet in de laatste plaats van de geitjes zelf. De jongens hebben nu meer tijd voor het onderhoud van de boerderij en de opstallen en waarderen de innovaties. – Er wordt vernieuwd vanuit de traditie, met respect voor het erfgoed. Westfries groen voor deuren en ramen en Zaans crème voor de kozijnen. Rotte plekken in het hout worden uitgehakt en opgevuld. Schuren & plamuren, en als ik er na het aflakken met m'n vingers overheen glij, wil ik geen overgang voelen. Hoe mooier het wordt hoe meer plezier de jongens erin krijgen om het strak op te leveren. Zelf verzorg ik het bloemenbordes rondom de boerderij en de kruidentuin. Feike helpt daarbij met veel enthousiasme. Ze doet het liefdevol en met groene vingers.

De bokjes mogen één zomer in de wei dartelen. Zodra het in de herfst te koud voor ze wordt en ze gaan mekkeren, komt de veewagen. We leggen hooi in de laadbak en begeleiden de bokjes naar binnen. Het geeft een dubbel gevoel en ik moet denken aan de geschiedenisles van een gastdocent, een oude Amsterdammer die vertelde over Amsterdam in de oorlog. Hoe hij met zijn vader en moeder zijn grootouders op de tram zette naar de Hollandsche Schouwburg. Hijzelf was toen begin 20 en hoewel de stemming was alsof ze op vakantie gingen, wist hij dat hij zijn opa, oma en wat ziekelijke tante nooit meer terug zou zien. Er is bij hem thuis nooit een woord over gesproken later.

Ik vergelijk de nazi-wreedheden niet met dit transport; het zet me aan het denken. Pake slachtte ook geiten en kippen. 'Dieren dood je niet voor je plezier, famke. Tijdens hun leven geven ze alles en als ze dood zijn eten we ze op. Behandel dieren goed, famke. Slachten is mannenwerk, je moet het in één keer goed doen en daar is kracht voor nodig.'

Ik zet mijn fiets in de vrachtauto, maak 'm vast en zeg: 'Oant strak'. De laadklep gaat dicht en ik ga op de bijrijdersstoel zitten. 'Rustig rijden hee, we hebben geen haast, toch?' De auto draait het erf af en koerst in de richting van hun laatste rustplaats: een biologische slagerij annex slachterij bij 't Hearrenfean. Ze komen daar op stal te staan en als de slager zo beslist dan worden ze deskundig en aandachtig geslacht. De summiere opbrengst van bokjes neemt nog meer af als ze geslachtsrijp zijn; hun economische waarde botst met het credo eerbied voor het leven en dat is een niet gering ethisch dilemma, toch? Hun moeders worden na zo'n twaalf jaar getransformeerd tot biologische kroketjes. We laden de geitjes uit en brengen ze mekkerend naar hun nieuwe stal. Ik krab ze even over hun kop en laat ze achter. Ik pak mijn fiets en heb zo'n dertig kilometer voor de boeg. Mooier kan ik het niet maken en echt leuk is het ook niet.

Zelf ben ik inmiddels vegetariër. Niet fanatiek, waar vlees gegeten wordt, laat ik het mij smaken. Het is niet dat ik medelijden heb of het zielig vind als dieren kundig worden geslacht. Dat kan ik aanzien, wat ik niet kan aanzien is hoe in veehouderijen bokjes en haantjes na de geboorte worden vernietigd. Deze anonieme *Endlösung* staat haaks op al mijn opvattingen over duurzaamheid en compassie. Het is een godsgruwelijk schandaal, hoe is het in hemelsnaam mogelijk? God vergemij.

Een boerderij is geen vernietigingskamp. Goede mensen zorgen goed voor hun vee, maar slechte mensen behandelen hun dieren slecht. Als je hard werkt op je akker, heb je genoeg te eten. Als je zinloze dingen doet, ben je dom.¹ Uit welk levensgevoel vloeit het vernietigen van 'economisch oninteressant leven' voort? De slager zegt: 'Biologisch werken is ondernemen met overtuiging, en laat je niet meeslepen door sentimentele overwegingen die wel begrijpelijk maar nergens op gefundeerd zijn.'

Jonge geitjes zijn kwetsbaar. Het zijn gevoelige beestjes die niet tegen tocht kunnen. Bij grote bedrijven is de uitval, zoals dat klinisch wordt genoemd, wel 20%. Dat er soms een geitje sterft, is niet te voorkomen. Wij, als geitenhoeders, zijn aan onszelf verplicht om de omstandigheden te optimaliseren. De geiten geven ons zoveel, dan is het toch niet teveel gevraagd om ervoor te zorgen dat ze een goed leven kunnen leiden en dat de plek waar ze baren tochtvrij is? Dat hoort toch bij het werk? Economisch denken en dierenwelzijn hoeven toch niet per se op gespannen voet met elkaar staan? Alles heeft toch zijn prijs? We kunnen toch niet met z'n allen voor 'n dubbeltje op de eerste rij zitten? – Ik zeg het eerlijk, het was de sociaal-psychiatrische verpleegkundige waarmee (niet: waarvan) ik geleerd heb om dit soort overwegingen te vertalen in begrijpelijke taal zonder abstracties. Mijn leerjaarleider van de 6^e klas vond dat het een competentie is om met iedereen te kunnen communiceren, ongeacht de genoten vooropleiding. Echte docententaal dus. Maar voorlopig kleeft het geluk nog aan de goddelozen.

¹ *Spreuken van Salomo* 12:10-11.

Mijn godsdienstdocent had me al eerder aan een baantje geholpen, eerst als correctrice en inmiddels als junior-redactrice bij een uitgeverij. Godzijdank, ik zeg dat wederom uit de grond van mijn hart, heeft hij mij ook aanbevolen als kandidaat om een tijdelijke vacature wegens zwangerschapsverlof op te vullen op... ja, het klinkt ongeloofwaardig, de CSG-Drachten waar Rintske en Eefke op zitten.

‘Je wilt eerst HBO doen, dat lijkt me een prima plan’ zei hij.

‘Maar pas op, zo’n opleiding is eigenlijk HAVO-6. Haal je studiepunten en erger je niet, anders verzand je in geruzie. Op de hogeschool in Emmen kun je verkorte opleidingen doen zonder college-verplichting. Jou wat kennende raad ik je aan om de docentenopleiding Religie te gaan doen en Milieueducatie. Dat past bij wat je al doet. Het zijn geen academische opleidingen maar op de universiteit kun je vrijstellingen krijgen door reeds verworven competenties.’

Ja, kompetinsjes daar draait het allemaal om. – Op zijn begrafenis, dat heb ik me voorgenomen, zal ik zeggen dat us Leave Heare in goedenien hat nommen. Dat is mijn schatplichtigheid. Ere wie ere toekomt en eeuwigheid gaat voor het moment. En dat geldt zeker voor deze gedreven en betrokken docent, theoloog en pastor.

Op de kennismakingsdagen voor en na de zomervakantie in Emmen liep ik er wat verloren bij. Ik kende niemand. Er hing een vrijblijvende sfeer en de structuur was vaag. Ik voel me er niet thuis, een buitenbeentje en soart siket soart. Ik was goddank niet het enige wûnderfamke, een oudere meid die in Coevorden woont stond er ook wat verloren bij. Zij gaat de PABO doen via het zogenaamde verkorte afstandsleren.

ROAS FAN JERICHO

Dat ons lot bezegeld was vanaf het moment dat we elkaar voor het eerst zagen klinkt wat al te dramatisch en ik lit my net sunichjes yn palmje. We zouden elkaar later weer tegenkomen tijdens gezamenlijke pedagogiek-lessen. Ze heeft de oudtestamentische naam van het meisje dat ook oog had voor de dorst van de dieren na een lange tocht door de woestijn. In mijn gedachten noem ik haar de roos van Jericho. – Ik heb zo'n roos en als ik me niet lekker voel dan geef ik haar water. Dan ontluikt ze, ontvouwt zij zich en komt tot leven.

When the night has been too lonely and the road has been too long
And you think that love is only for the lucky and the strong
Just remember in the winter, far beneath the finnige snie
Lies the seed, that with the sun's love in the spring becomes the roas.

Ik ben niet van steen, zij maakt iets anders los. Het is verwarrend, nieuw en overschuimend. Houdt het een belofte in, is het een fata morgana? Het raakt me diep in onontgonnen gronden. Hoe voelt een vogeltje zich als het voor het eerst zijn onhandige vleugeltjes uitslaat?

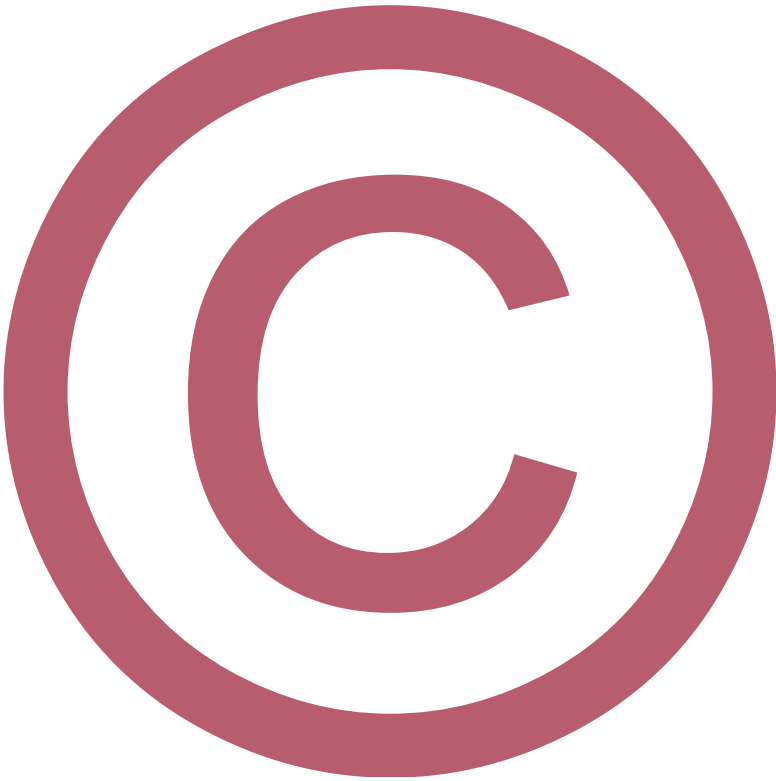
Zei Sebastiaan eigenzinnig:	Sebastiaan, dit wordt je dood...
Nee, de Drang is mij te groot.	O, o, o, Sebastiaan!
Zeiden alle and'ren innig:	Het is niet goed met hem gegaan. –

Ik ga het meemaken.

Vaarwel, o prille jeugd.	De tijd voor boert en vreugd!
Nu volgen studie jaren.	De tijd om poëzie te baren.

2014

*‘Ze stond er op een manier zoals ik nog nooit iemand had zien staan,
met een soevereine nonchalance: uitdagend, triest en onverschillig.’*

HOOFDSTUK 16 HBO

IK DOE DRIE STUDIES. Pedagogiek, milieu-educatie en religie. Bij pedagogiek focus ik me op de studiepunten. De tweede is minder slaapverwekkend en vertrouwenwekkend tegenover Bosbeheer want onder hun hoede begeleid ik de boswandelingen. Ik leer relevante feiten, milieuwetgeving en de biologische aspecten komen ook aan bod. De derde studie is verreweg de leukste. Religie bestaat uit geschiedenis, politiek, macht en instituties en daarboven zweeft de beleving. Zonder bevinde-lijkheid is er toch geen sprake van religie?

*In the fury of the moment I can see the Master's hand
In every leaf that trembles, in every grain of sand*

Er is geen collegeplicht. In het begin heb ik de eerste colleges van sommige vakken wel gevolgd maar dat schoot niet op. Ik studeer thuis, word geïnformeerd via de ELO en communiceer via de mail. Ik maak de fietstocht als er tentamens afgenomen worden en als er van mij verwacht wordt iets te presenteren waarvoor je punten krijgt. Een presentatie is snel gemaakt en de rest klets ik er wel bij. Ik leer dat ik niet ongestraft mijn parels kan rondstrooien in wat ik gemakshalve maar HAVO-6 ben blijven noemen. Het zijn geen paarden voor de zwijnen, echt niet. Het is een andere manier van in het leven staan.

Dat ik de lesstof snel onder de knie heb en voldoende haal komt omdat ik me kan concentreren. Daarom oordeel ik niet als ik zie hoe er vóór de tentamens pilletjes van eigenaar verwisselen. Het zet me wel aan het denken en het wakkert mijn belangstelling voor dilemma's van de psychodramatiek aan. Ik voel me een buitenstaander op die school en het meest leerza-

me is nog steeds het stilletjes observeren van de verschillende interacties, en het enige aardige van Emmen is dat Daniël Lo-hues er is geboren en nog steeds in de buurt woont.

De woestijnroos kreeg een naam, en wat voor een: Rebecca. We chatten regelmatig met elkaar hoewel ik helemaal geen chat-chickie ben. Wat fascineert me? Voel ik het licht en de hitte van de woestijn in onze noordelijke contreien? Diepe gloedvolle ogen, een donker-glanzende huid en krullend haar wiegt over haar schouders. Vlinders dwarrelen en draaien... Twirrel!

Op de boerderij is mijn positie nu onomstreden. Samen met Ymke heb ik een beleidsplan geschreven. Daardoor kan ik nu laten zien wat de bedoeling is en welke richting we uitgaan. Pake deelde als vanzelfsprekend de lakens uit. Ik ben pake niet en moet helder communiceren, perspectief bieden en duidelijk maken wat mijn onzichtbare werk zoals boekhouden en overleg met Staatsbosbeheer inhoudt. De juiste toon op het goede moment is belangrijk en transparant zijn, zoals dat heet.

Heit drinkt veel Bearenboarch en is onuitstaanbaar. Amke probeert hem in toom te houden. Sinds hij een serieuze vriendin heeft is hij zich volwassener gaan gedragen. Het werd ook wel tijd, hij is net zo oud als mijn studiegenoot en chatvriendin en ik moet oppassen dat ik niet in het oude beeld van Amke blijf hangen. Bente is nu 23 en voelt zich verantwoordelijk voor onze oma en als ik zie hoe hij met haar omgaat bekruipt me de gedachte dat hij misschien de boerderij vaarwel gaat zeggen om werk te vinden in de zorg. Hij zou dat goed kunnen maar voorlopig kan daar nog geen sprake van zijn want zijn inzet is hard nodig. Met Bente valt goed te praten.

Djurre, die een jaar ouder is dan ik, is een ongeleid projectiel die zich niet makkelijk de richting laat wijzen. Zijn route is van vallen en opstaan en hij zit altijd onder de blauwe plekken.

Omdat ik nu thuis studeer komt Rintske elke dag met haar huiswerk bij ons. Ze kan goed met Feike en Eefke opschieten. Feike zorgt voor thee. Dan hebben we een kwartiertje pauze en is het een gezellig huiskamertje. Rintske en Eefke kletsen honderd uit, ze maken elkaar blijkbaar los! En Feike, de doener, ruimt mijn kamer op.

Met de zwangere godsdienstjuf achterin de klas heb ik een proefles gegeven. Ik had het keurig voorbereid: praatje, plaatje, puzzeltje en een verhaal vertellen. Het ging goed hoewel de juf wat ‘aandachtspuntjes’ had. De week daarna heb ik weer zo’n les gegeven, nu met de teamleider achterin de klas.

Hoewel godsdienst & levensbeschouwelijke vorming door haar grondwettelijke verankering niet gehouden is aan de bevoegdheidseisen die voor andere vakken golden, hechtte de school wel aan die zeven competenties. De teamleider had die lijst voor zich en na de les hebben we die samen met zijn commentaar doorgenomen. Dat ik de docentenopleiding volgde was een absoluut pluspunt.

Ja, die Nijhûs op het gymnasium wist hoe de hazen liepen!

Ik heb een hoop aan hem te danken.

Master en dominy binne broek en wammes.

Ik krijg een tijdelijke aanstelling voor één dag in de week tot het einde van het jaar. Hoe bizar om op woensdag de skoaljuffer van Rintske en Eefke te zijn! Ik moet er niet aan denken dat ik mijn twee oudste broers les zou moeten geven...

Ik leef naar de woensdag toe. Het zijn 9 lessen van 50 minuten. Eén les in de gecombineerde havo/vwo-brugklas en vier lessen in de havo en het atheneum/gymnasium.

Op de heenweg neem ik een bus eerder dan Rintske en Eefke. Ik ervaar nu ook het verschil tussen een school die gymnasium aanbiedt en een categoriaal gymnasium. De gymnasiumafdeling is gewoon vwo met Grieks en Latijn en een van die vakken kun je ook nog laten vallen, geloof ik. Ik heb makkelijk praten, maar vwo met alleen Grieks, kun je toch geen gymnasium noemen? Maar, ja – wat kun je verwachten als de naam van de Athenæum-opleiding al verkeerd gespeld is?

Op de terugweg ben ik bekaf en val in de bus in slaap. Het is geen fysieke vermoeidheid, lesgeven is een geestelijke uitputtingsslag. Bij de les blijven, alert zijn en de constante aandacht die gevraagd wordt, het vergt nogal wat! Ik zou dit ook nooit vijf dagen in de week kunnen doen, hoe leuk en spannend ik het werk zelf ook vind.

Op de terugreis, overmand door mijn vermoeidheid, komen de woorden van Tialda terug: ‘Dit is de eerste dag van je nieuwe, eigen leven’. ‘Je hebt een sterk gevoel en een goed stel hersens. Daarmee kun je het helemaal maken. Echt waar.’ En in mijn achterhoofd resoneerde haar stopwoordje: ‘Als het ware’. En it Wurd is minske wurden. – Tialda’s woorden waren tot leven gekomen zoals Johannes dat beschreven heeft. Sasein.

BEHÂLDEN THÚSKOMME

Ik nam me voor om iets te bedenken wat het bruuske afscheid van mijn eigen middelbare school weer goed kon maken. De rafelrandjes wegwerken met een biaisbandje, zoiets... Fatsoenlijk afscheidnemen is ook een competentie!

Ik zakte dieper weg. Mijn vlinderende gedachten aan Rebecca hebben iets verwachtingsvol, iets hoopvol; haar gorgonische verhaal ontrolt zich langzaam voor mijn ogen. Uit de Bijbel ken ik de huiveringwekkende familievertellingen, vol wonderbaarlijke wendingen, verstotingen en terugkomsten; het verhaal van Rebecca was een waarlijk tremendum. Mijn oogleden werden zwaarder. Vanuit het duister rees een gestalte op.

‘Der kaem in minske, fan Godswegen útstjûrd. Us Jeltske is gâns oanhelle’.

*‘Dat is de weg naar alles wat je verlangd hebt. Niet het dwaallicht dat
jij doofde maar je compassie zal je begeleiden. Kijk nu, je weet het.’*

Ik schrik wakker. Was het pake die onderbroken werd door de vrolijk brullende stem: ‘Smidselaene mefrou’?

‘Dank voor de veilige overtocht chauffeur, prettige dienst verder en voor straks wel thuis!’

‘Desgelyks famke, behâlden thús komme’. – Ja, goede vaart en behouden thuiskomst. Op hoop van zegen en dichterbij huis Ora e Labora. Te lân, op see & yn ’e loft: toen dr. Ockels de kwetsbaarheid van ons bestaan aanschouwde, werd hij toch een bezielde pleitbezorger van duurzaamheid en compassie voor al wat leeft en beeft?

*‘De koude rilling siert de ware mens
al stempelt de wereld hem tot onmondige,
hij voelt heilig ontzag voor het afgrondige.’*

ZO KAN HET DUS OOK!

NA DE KERSTVAKANTIE, op de eerste schooldag in het nieuwe kalenderjaar, is er na de laatste les een nieuwjaarsbijeenkomst met glühwein. De docenten zijn geen meester of juf meer, het zijn collega's. Ook dat is weer een echt wow!-moment. De godsdienstdocente is er met haar baby'tje en wordt weer welkom geheten. Ik krijg een afscheid met waarderende woorden, een royale boekenbon van de schoolleiding en cadeautjes van collega's. Zelf zeg ik: 'Ik heb me hier thuisgevoeld in het besef dat leren een bezigheid is om de geest te vormen naar het beeld van het woord van God'. Alsof ik Durk Nijhûs hoorde praten!

Het is een afscheid, jammer dat de periode voorbij is, maar het voelt als een welkom in de wereld. Ik heb me niet altijd thuis gevoeld in de wereld, soms zelfs ongewenst. De begeleiding die ik op school kreeg, de tips van Nynke en Nijhûs hebben me geholpen om er het beste van te maken. In de klas moest ik het waarmaken en daaromheen was alles er op gericht om het zo prettig mogelijk te laten verlopen. De warme steun en de waardering die ik ondervond hebben mij het gevoel gegeven dat ik welkom was. Het was een gespreid bed, het lesprogramma was gemaakt en de toetsmomenten vastgelegd zodat ik mij kon concentreren op de lesvoorbereiding en het lesgeven zelf en van dat laatste leerde ik het meest.

Tijdens de excursies in het bos had ik al gemerkt hoe leuk zo'n wisselwerking met een groep is. In een klas bouw je ook een band op met leerlingen die soms ouder waren dan ikzelf maar door mijn lengte van 1.79 viel dat niet op. Ik hield er ook rekening mee met wat ik aantrok want bij de jongens draaide de hormoonhuishouding op volle toeren en je moet de kat niet op

't spek binden. Een van de leukste dingen is het klassengesprek. Als je van te voren afspraken maakt, dan accepteren ze het als ik ze daaraan houd. Het ins blaue hinein roepen: 'Geen onderlinge discussies, we houden het centraal', maakt weinig indruk. Kinderen hebben het hart op de tong en hun uitingsdrang in goede banen leiden is meer dirigeren dan regulariseren.

Het nut van grenzen legde ik uit door op het bord een tuin te schetsen waarin een jongetje lekker zijn gang kon gaan. Na een tijdje had hij die tuin wel gezien en keek hij door een gaatje in de schutting. De moeder had dat niet opgemerkt en toen ze even naar binnen was gegaan greep het jochie zijn kans. Ze hield het huis uit en sleurde het jongetje hysterisch naar binnen. Dat ze zo geschrokken was, kwam ook omdat het huis aan een drukke weg lag.

'Wat gebeurde hier nou?'

Zo kwam het gesprek op gang dat ik afsloot met:

'Het is jullie taak om je grenzen te verkennen met het risico dat je eroverheen dondert, en het is onze plicht om jullie veiligheid te waarborgen. Dát is het spel en de moeder had niet door dat haar zoontje aan een nieuwe uitdaging toe was'.

Met herkenbare voorbeelden hebben de kinderen het gevoel dat het over hún gaat, zonder dat boeit het niet.

In die paar maanden dat ik les gaf heb ik zoveel geleerd, zoveel plezier gehad, ja het was een warm welkom. Zo kan het ook dus! Na de zomervakantie ga ik er stage lopen. Top-down carrière. Sasein!

Door het verkorte studietraject heb ik deo volente aan het eind van het studiejaar mijn tweedegraads lesbevoegdheid in de vakken religie & levensbeschouwelijke vorming en milieu & ruimtelijke ordening en mag ik mezelf Bachelor of Social Work noemen en Rintske heeft dan haar HAVO-diploma op zak.

Dy wâldfamkes wêze op 'e rjochte wei.

Met Amke gaat het ook de goede kant op. Zijn vriendin kan goed met beppe en Feike opschieten en ze laat niet met zich sol-len. Met Amke valt ook geen subtiel gesprek te voeren dus dat komt goed uit. Hij heeft een vrouw nodig die hem bijstuurt, dat begreep hij wel:

‘Als ús heit zo’n vrouw had gehad als jouw Fenna was alles anders gelopen. Mannen zoals jij en heit hebben gewoon een sterke vrouw nodig, grijp je kans zou ik zeggen’.

Jeltske als pûdsjeplakker, ‘sjadchen!’ zou Rebecca gierend van de lach uitroepen.

Samen met Reina heb ik met Fenna gesproken. Reina opende diplomatiek met: ‘Ik hoorde dat het tussen jou en Amke goed gaat en dat is mooi om te zien.’

Ik moest wat lachen om ‘wat ik hoor is mooi om te zien’, maar bij Fenna is het gelukkig de toon die de muziek maakt. Ze komt wel uit een boerentraditie maar haar vader doet iets met boten. Kort en goed, we hebben haar twee dingen duidelijk gemaakt: Amke als mede-erfgenaam van onze landerijen is een goede partij, én de boerderij is aan het omschakelen om in te passen in het bestemmingsplan dat voorziet in landschapsbeheer en omgevingsgerichte productie vanuit de gedachte van duurzaamheid. Mijn enthousiaste verhaal over alle mogelijkheden

doofde niet in onvruchtbare grond. Kordaat als ze is zei ze: 'Dat ûnthjit ik'. Amke is niet verloren, met Fenna aan zijn zijde gaat hij niet zijn vader achterna. Ik kan niet vergeten wat er voorgevallen is maar Amke geen intrinsieke slechterik en ook Reina had het gevoel dat Fenna hem wel aankon.

Diene dingen nimme gjin kear, gebeurd is gebeurd en het is slikken. De boerderij moet bestuurd worden en het liefst wil ik van mijn verantwoordelijkheid af, maar snel gedaan is het allemaal niet. De betrokkenheid, de opdracht om pakes werk voort te zetten in zijn geest en met de kennis van vandaag was mijn bestaan.

Reina geeft me lucht: 'Ik zal nooit vergeten hoe je op je klompjes naar ons toeholde, en ik zal nooit vergeten hoe jij je er doorheen sloeg. Ik weet het zeker, ús leave Heare heeft goede bedoelingen met jou en ik hoop dat jouw last lichter wordt en Jeltske, je bent een bijzondere meid niet alleen omdat je slim bent en altijd weer weggetjes vindt om je doel te bereiken'.

Reina begreep wat mij dreef, mijn diepste verlangen om het goed te doen als schatplichtigheid aan mijn âldfaars, om mijn thuisgrond niet te verliezen. Het goud ligt waar ik geboren ben en dat wil ik aan Rebecca laten zien. En daarna? God mei it witte. De zomer is in aankomst, het hoogseizoen waar ik altijd weer naar uitkijk zingt me toe als 't Hooglied.

Onverduisterde herinneringen aan het oorspronkelijke visioen als basis van een goede toekomst? De bloemen komen op in het veld, de zangtijd breekt aan.

'De risping leannet it wurk'.

'Ja pake, in jouw geest'.

‘LUKAS, IK GA JE WAT VRAGEN, WIL JE MIJ EEN PLEZIER DOEN?’
‘Toe maar Jeltske’.

‘Zou jij willen opschrijven hoe je mij de afgelopen jaren hebt ervaren? Ik bedoel, wat je opgemerkt, geobserveerd en gevoeld hebt. Het hoeft niet superlang te zijn, twee A-viertjes of zoiets, moet lukken, toch?’

‘Dat denk ik wel, maar echt veel weet ik niet over jou’.

‘Het gaat er niet zozeer om wat je van me weet, meer hoe je mij ervaren hebt. De reden dat ik je vraag om het op te schrijven is dat je dan wat meer tijd ervoor hebt, in een gesprek schiet je niet alles zomaar te binnen, vandaar. Het lijkt me trouwens ook best wel een ongemakkelijke situatie als je het zou vertellen.’

‘Ik zal het met plezier voor je doen, waarvoor is het eigenlijk?’

‘Het is voor een project.’

‘Dat klinkt nogal vaag.’

‘Soms kun je niet vaag genoeg zijn, Luuk.’

We moesten er allebei om lachen.

‘Ik zal het je later wel vertellen, maar ik zou het voor nu fijn vinden als je het zo onbelast mogelijk doet. Gewoon uit jezelf zonder doel voor ogen dat zou kunnen afleiden, snappie?’

‘Is goed, ik zal het je mailen als ik ermee klaar ben, oke?’

‘Tof, eeuwige roem zal je dank zijn. Maar even serieus, ik ben blij dat je het wilt doen.’

‘Tuurlijk, ik vind het een leuk idee en ik kan dan misschien ook opschrijven wat ik toen niet tegen je heb gezegd’.

HOOFDSTUK 17 IT EVANGEELJE SA'T LUKAS DAT BESKREAUN HAT

JELTSKE ZAT IN DE PARALLELKLAS. Je was twee jaar jonger dan ik, zowel op de basisschool als op het gym had je een klas overgeslagen. Je was 16 toen je bijna summa cum laude je diploma haalde, en schitterde door afwezigheid bij de uitreiking ervan.

We hadden allebei dezelfde keuzevakken. Had je door, dat mijn keuzes vooral door jou ingegeven waren? Ik denk haast van wel.

We zijn allebei auditief ingesteld en hebben goede geheugens. We merkten elkaar op omdat de andere leerlingen ijverig zaten te schrijven en wij vooral luisterden. Af en toe een steekwoord opschrijvend, maar verder luisterend en observerend. Vandaar dat onze blikken elkaar nog wel eens kruisten. In mijn beleving wisselde je zo af en toe een blik van verstandhouding met mij. Of was dat wensdenken?

Zijn het Jeltskes smalle, beetje jongensachtige bouw en watervlugge bewegingen die mij aantrekken? Altijd om zich heen kijkend, wat schichtig soms, expressief. Je spreekt meer met je gezicht en met gebaren dan met je tong. Je wekt nieuwsgierigheid op, je fascineert me door je wisselvallige gedrag. Soms was je close op het intieme af en op een ander moment was je onbenaderbaar. Ik moet je niet plotseling aanraken, dan schrik je. Je bent apart, onvoorspelbaar en eigenaardig op een acceptabele manier. Ik heb respect voor jouw doen en laten; hoe eigenaardig ook, ze hebben iets vanzelfsprekends. Je wekt de indruk niet te weten welke richting je uit wil maar algemene religie, ethiek, filosofie, je zuigt het op, duikt erin en leest als enige alle aanbevolen boeken. Je studeert in bibliotheken en andere plekken waar jij je thuisvoelt want je bent sfeergevoelig en absoluut eigengereid. Wanneer we door de stad lopen sla je soms je arm om mijn middel.

Ik voel je hoofd op mijn schouder. Plotseling laat je me los en verdwijnt in een boekwinkel, antiquariaat of ander winkeltje.

We moeten alletwee omgaan met ingewikkelde thuissituaties en ik heb een enorme bewondering voor de manier waarop jij met de verantwoordelijkheden waarmee je bent opgescheept omgaat. In grote lijnen vertelde je er wel over en als ik doorvroeg zei je: ‘De stuitende details zal ik je besparen’.

Boosheid hoor ik tussen de regels door, vooral als je het over instanties hebt die zich met je welbevinden bemoeien. Van sommige dingen die je vertelde ben ik wel geschrokken. Toen ik dat liet merken kreeg ik te horen dat ik het niet zo serieus moest nemen, dat je graag overdreef. Ik herken dat, zelf heb ik ook niet de neiging om anderen lastig te vallen met mijn problemen. Zijn we allebei einzelgangers? ‘Anderen confronteren met je probleem is een confrontatie met jezelf’, heb je een keer gezegd. Als ik dan in je eigen trant doorredeneer, zou het dan niet zo kunnen zijn dat jouw afzwakkende neigingen een dekmantel zijn waarmee je de confrontatie met je eigen werkelijkheid uit de weg gaat? In de pauze of tijdens tussenuren zat je nooit in de kantine. Bij lekker weer ging je naar buiten en anders naar de mediatheek. Hoewel je de reputatie had ‘onbenaderbaar, ontoerekeningsvatbaar en onberekenbaar’ te zijn – je kan inderdaad iets ijszigs uitstralen – viel dat in de praktijk wel mee. Ik heb toenadering gezocht en in het begin was je terughoudend en ironisch en tegelijkertijd ook weer blij met mijn aandacht. We gingen samen huiswerk maken en langzamerhand kwamen er ook meer persoonlijker dingen aan de orde. – Met jou kon ik mijn thuissituatie bespreken. Je luisterde en zo af en toe vroeg je dan: ‘Begrijp ik het nu goed?’ Daarna volgt er een messcherpe samenvatting. Ja, je begrijpt het erg goed zelfs. Er zijn momenten dat ik zeker weet dat jij mij beter kent dan ik mezelf. Dat schept een band. Geen stevige band, soms geef je me het idee dat je dichtbij me staat om daarna weer afstand te nemen.

Op een keer, ogenschijnlijk zonder aanleiding, schetste je een beeld van een lijn en zei: 'Dit is de *rēctūra sexualitas*, aan de uiteinden bevin-den zich de *supermacho's* en *-femina's* en in het midden de androgynus. Wat is jouw plaats op deze lijn, Lukas?'

'Dat is een goede vraag mevrouw Zielzucht', antwoordde ik.

'Het is een makkelijke vraag, dokter Heitinga', maar niet een twee drie te beantwoorden, toch?'

'Heb jij je plaats al bepaald', vroeg ik.

'Ik ben niet zo van codificeren en classificeren Lukas, weet je toch?'

'De juiste positie kiezen en dan koershouden is toch een credo van jou?'

'Je hebt bijna een punt Lukas, maar dat geldt voor rationele zaken, dit ligt gevoeliger.'

Het hield je kennelijk bezig en je raakte ook bij mij een gevoelige snaar. Drijfveren, het verhaal achter het verhaal, doorgronden – het lijkt alsof je erin zwelgt terwijl je het liefst zelf ondoorgrondelijk blijft.

Je bent een meester in vaag en toch precies taalgebruik. Jouw uitspraken zijn vaak cryptisch en een samenballing van een complex van overwegingen. Je gebruikt of weinig woorden of verpakt een lang verhaal in wollige omschrijvingen en kan het niet uitstaan als je niet snel begrepen wordt. Je vindt het prettig, weldadig haast, om later terug te komen op wat gezegd is.

She puts the dots on the i's. Ik citeer in het Engels omdat ik moet denken aan de anekdote die je me vertelde toen jouw docent Engels je tuk had. De lerares had gezegd: 'Jij zet de puntjes graag op de i, hè?'

En bijdehand als je bent, antwoordde je:

'Eentje lijkt me meer dan genoeg, juf.'

Gierend van de lach en in een aangezet Cambridge Engels imiteerde je

de lerares: *'Nice try, but I won't pass on this, my dear. Jesus remembered to dot all of his i's and cross all of his t's'.*

Nee, daar had zelfs Jeltske niet van terug. Als iemand jou te slim af was leek je opgelucht en ik begrijp dat wel. Je troeft mij alleen af wanneer ik er echt helemaal naast zit. Je geeft sturing, oriëntatie en daarmee een gevoel van geborgenheid.

'Weet je wat de overeenkomst is tussen Jan Siebelink en William James? Nee? Hun vader. Beide vaders hadden een levensveranderende ervaring meegemaakt en beide zonen wilden dat doorgronden. Geldt trouwens ook voor Per Olav Enquist, met zijn *Reis van de voorganger*'. Dat ben je ten voeten uit. Op zoek naar drijfveren, naar het verhaal achter het verhaal. Over Einstein zei je: 'Misschien had zijn hardvochtigheid in de relationele sfeer te maken met de ongelooflijke mate waarmee hij zich kon concentreren'.

'Pake begreep ik en aan heit valt niets te begrijpen', zei je eens.

Je las razendsnel, soms een boek per dag. Over één bladzijde Dick Francis, je houdt van Engelse crime, deed je vier seconden.

'Wat vindt je er zo goed aan, Jeltske?'

'Francis is een eilandbewoner, hij spreekt in statements'.

'Hoe bedoel je?'

'Hij begint een boek met: *Delirium dient de stervenden tot troost* en eindigt met: *Delirium is de troost aan het einde*.'

'Wat wil je daarmee zeggen, Jeltske?'

'Zijn boek *Second Wind* is vertaald met *Het oog van de orkaan*.'

'Ja, en...?'

'Duidelijk toch? Het centrum is rustig, als je daarbuiten treedt, word je meegezogen'.

Als ik door zou vragen zou je zeggen: ‘*En dermei út!*’ Je bewaakt je grenzen en bij doorzeuren worden je woorden kil. ‘Laat de wonden bedekt blijven tot ze geheeld zijn’, was ook zo’n zin als een slagboom net als: ‘God is de rijdende rechter niet’.

Jouw ongetwijfeld diep gevoelde religiositeit was zonder enig vertoon of aarzeling en er viel niet mee te spotten. Langzaam werd ik van de gedachte doordrongen dat er twee Jeltskes waren. In welke modus zij zich bevond had te maken met de omstandigheden. Je had dat zelf ook wel door: ‘Ik moet leren mezelf te zijn, ook in situaties die ik niet helemaal in de hand heb’.

In situaties waar jij grip op hebt, valt er iets van je af, dan ben je ontspannen, geestig en je gedachten en associaties borrelen op natuurlijke wijze op. Dan doe je je sluiers af en komt er een vrolijk-sprankelende en sexy meid tevoorschijn: ‘In mijn eigen biotoop kan ik tot leven komen, in alle andere situaties kan ik alleen overleven.’

Je kwam tot leven op boerenmarkten, het zijn mijn leukste herinneringen aan jou. Door je overvolle inzet en overtuiging had je het altijd druk. Je vertelde verhalen over *ús Orizjinele Fryske Wâlder Goadinnedrank*, hoe heerlijk het was om aardbeien er even in te laten weken en dat daarna zowel de godinnendrank als de aarbeien nóg verhevener smaakten. Rintske bood de bezoekers kleine glaasjes aan om te proeven. Jullie verkochten per glas en per fles en ondertussen deden jullie de afwas. Het zichtbare plezier straalde er vanaf en deed de schoorsteen roken, en gierend van de lach: ‘*Der moat gewoan brea op ’e planke komme, hee!*’

Maar er was meer dan dat, je genoot aanstekelijk zichtbaar vanachter je kraam: ‘*Ik leef niet alleen van brood maar ook van woorden*’.

Ik kreeg zakgeld, jij verdiende je brood en maakte er een feest van met het gevoel en pragma van een hagenprediker in de buitenlucht.

Vat het niet verkeerd op Jeltske, bitchy als je soms bent, op de markt laat je een stoere, sociale en sexy kant zien die je geen windeieren legt. Of je seksuele ervaringen hebt gehad en hoe jij op dat gebied in elkaar zit, ik weet het niet. Je kon er verstandig over praten op een manier alsof het jezelf niet aanging. Je laat je niet makkelijk kennen en als ik je wat vroeg over de perioden dat je niet op school was, of niet in de klas, mompelde je iets vaags over thuisonderwijs en dat je liever in de media-theek werkte dan in een drukke klas. Soms, op een onbewaakt ogenblik zo leek het, sprak je gezicht boekdelen en weerspiegelden je vochtige ogen de paniek, verdriet en radeloosheid. Je vertelde op indirecte wijze over je gevoelens of rationaliseerde die. Je wees op citaten, liedjes of op een filmpje: 'Het zijn mijn vervangende emoties'. Heel langzaam is mijn enigszins duidelijk geworden wat jij naast school te volbrengen had. Je had er zichtbaar moeite mee om het middelpunt te zijn van alle aandacht zoals bij spreekbeurten en presentaties. Soms deed je dapper je best maar meestal liet je het afweten.

'Weet je Lukas, ik schrijf alles op. Dat helpt me om dingen op een rijtje te krijgen. Schrijven is sublimeren, er zitten tenslotte geen tranen in mijn pen.'

Ze pauzeerde even: 'Begrijp je wat ik bedoel?'

'Er zit inkt in je pen en om je tranen te verwoorden creëer je afstand, dat bedoel je toch?'

'Ja, ik probeer mijn tranen in woordjes te vangen, *as in protsje papieren ellinde*'. Een vraag als 'wat voor tranen?' kon je maar beter niet stellen. Spontaan zei je er weleens wat over maar aan doorvragen had je godsgewulijke hekel, en een hoopje ellende ben je zeker niet.

Was ik verliefd op je? Ja en nee. Kwam dat door mijn onbestemde gevoelens en jouw jongensachtigheid?

In de vierde klas werd je lijf vrouwlijker. Doordat je twee klassen hebt overgeslagen leek het op een late fysieke ontwikkeling tussen de meiden van zestien. Iedereen schatte jouw leeftijd ouder in.

Ja, ik was verliefd op je, verliefd op hoe je was en verliefd op je lijf. Je kleine borsten triggerden mijn zware-boezem-complex niet. Nee, er was geen echte seksuele aandrang, als die er wel geweest was hadden we geen band kunnen opbouwen. De jongens die het wel probeerden liepen zonder uitzondering een blauwtje.

Je bent lang en kan goed volleyballen en tafeltennisen. Je hebt een zuivere slag en hebt keihard getraind om de sprongserve onder de knie te krijgen. Supergaaf om jou dat als enige van het gemengde team te zien doen. ‘Heerlijke powerplay’ noemde je dat. Mijn eigen opslag stak er nogal lullig bij af. Sporten is leuk maar ik miste de drive die jij wel had. Je was een goede spelverdeler en loerde op kansen. Als libero was je een furie die tot het uiterste ging om de bal van de grond te houden en je smashes waren meestal doeltreffend. Terecht was je trots op je spronghoogte van zo’n kleine 3 meter.

In de eerste klas was je een stil teruggetrokken meisje, in de derde klas werd dat volstrekt anders. Over dat soort zaken sprak je wat uit de hoogte: ‘Eerst heel goed kijken naar de gebruiksaanwijzing en als ik dat doorheb, steek ik ze in m’n zak.’ Sommige docenten konden niet met je omgaan. Bij die lessen was je dan ook zelden aanwezig. Je kon je wat permitteren want je cijfers waren goed en je was slim genoeg om geen ruzie te maken met de schoolleiding. Met de docenten die een goed verhaal hadden en de orde ontspannen handhaafden kon je eten en drinken. Je lokte docenten graag uit hun tent, zo van ‘laat maar zien wat u waard bent’.

De hele klas veerde op bij dat soort momenten.

Het was smullen:

- ‘Sorry hoor, maar dit klinkt niet erg professioneel.’
- ‘Uw verhaal klopt alleen als je niet doorredeneert.’
- ‘Uw antwoord op deze vraag maakt het nog verwarrender.’

De docent filosofie ging daar relaxed mee om: ‘Wil jij mijn les overnemen? Ga je gang, Ieltske’, en wees haar zijn plek aan.

‘Dank u wel voor deze kans’, daarna hield je een goed verhaal met bijbelerwijzingen die je stevast besloot met: ‘Maar dit terzijde’. Een zekere pompeusheid was je niet vreemd.

‘Kwestie van goed afkijken en imiteren’, noemde je dat.

‘Wat is je eigen idee, jouw filosofisch uitgangspunt?’

‘De korte versie is simpel: verbeter de wereld en begin bij jezelf. Elk mens is uniek, vrij en respectabel. Wanneer de individuele creativiteit niet aanvaard wordt, krijg je op alle niveaus een geschiedenis van oorlog en onderdrukking. *Elk hat genôch oan simtelwei yn Gods bewâld syn eigen tûn te wjudzjen.*’

Je hebt je buien en je kunt kattig zijn, en als je echt kwaad wordt... dan heb je de poppen aan het dansen. Je gaat staan, recht je rug en kijkt iedereen aan. Ik vind het een indrukwekkend schouwspel, je gooit je hele hebben en houden in de strijd alsof je aan het tafeltennissen bent. Zie ik het goed dat je ervan geniet om tot het uiterste gaan?

‘Als je besluit om te gaan vechten, moet je besluiten om te winnen, *alles op haren en snaren sette*’, heb je gezegd.

‘Ja, dat heb ik afgekeken van Frederik de Wijze.’

In je spaarzame vlagen van woede spreek je onverstaanbaar Stellingwerfs doorspekt met woorden en gezegden uit andere talen waaronder koeterwaals en potjeslatijn. Het is een verwarrende mix van emotie,

bittere en zoete humor en eloquentie waar ik stil van word. Je pompt je op, loopt sissend leeg, scheert langs de grenzen van je zelfbeheersing in een kwetsbare powerplay waaraan niet te ontkomen valt omdat je schaamteloos eerlijk en oprecht bent en altijd goed ingedekt. Weet je nog wat je citeerde toen we het daarover hadden?

‘We doen net alsof we weten waar we het over hebben, en we vergeten geen moment dat we maar doen alsof.’

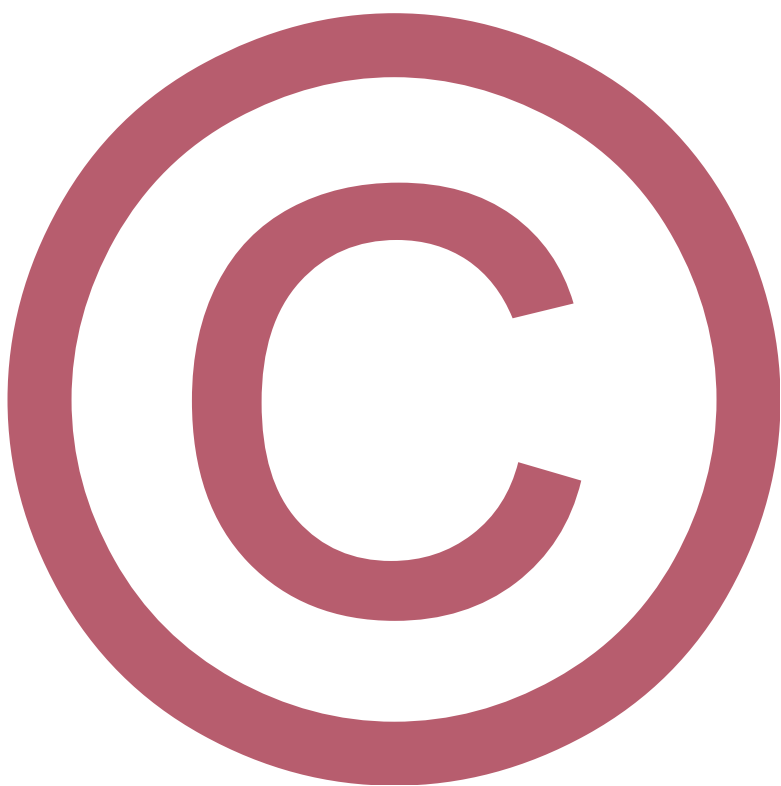
‘Je kwetsbaarheden kun je maar beter onverstaanbaar uiten als het er dan toch uitmoet’, zei je daarover en: ‘Emoties in verstaanbare woorden uitgedrukt zijn lachwekkend, gevoel is drama en elk genre heeft zijn eigen expressie & *quot linguas quis, tot homines valet*’.

‘Van wie heb je dát afgekeken?’

Gierend van de lach: ‘Van de man die door Erasmus was opgevoed, door de keurvorst werd afgetroefd en de talen van zijn rijk waar de zon nooit onderging niet machtig was. *Zoveel talen iemand kent, zoveel malen is hij mens*’.

Lieve, lieve Jeltske zeg ik tot slot, ik vind je een kanjer. Je maakt het jezelf en anderen niet makkelijk maar je bént er, je was er voor mij ook al was het soms als *wiisprater*.

Ik heb geprobeerd me voor te stellen hoe het zou zijn als jij in mijn armen zou liggen maar ik kreeg geen beeld. Het was makkelijker om voor mijn geest te halen dat ik in jouw armen lag. We hebben elkaar veel te bieden maar niet alles. Uit de grond van mijn hart wens ik je toe dat je iemand vindt die jou aankan en waarmee je gelukkig bent. Hoe graag zou ik dan degene die jou dat geven kan willen ontmoeten. Laten we elkaar niet uit het oog en het hart verliezen en elkaar blijven mailen. Woorden verdampen, het geschrevene blijft en om in stijl af te sluiten: *Verba volant, scripta manent*.

DE ROOS VAN JERICO

Rebecca

1996-2003

‘Non-fiction can distort, facts can be realigned. But fiction never lies.’ (V. S. Naipaul)

EEN HELE JONGE MOEDER

Meisje met je kind zo jong
Er is iets heel erg mis
In de blik op je gezicht.
Er is schoonheid, maar geen charme.
Alle heftige emoties en al de pijn
Maakten een wond binnenin je hart.

Wonden als deze helen nooit.
Je staart maar lijkt niets te voelen.
Vijftien is te jong om een kind te dragen
als er geen liefde is.
Wat, zo vraag ik, zal komen en maakt
Een geluk uit zo'n hartenpijn?

MIJN AFKOMST HEB IK GERECONSTRUEERD. Ik sta niet in voor de exactheid van dit relaas, voor mij is het in elk geval de basis van waaruit ik verder ga.

Mijn overgrootouders waren in goeden doen en de familie bekleedde voor-
aanstaande functies in het Franssprekende gedeelte van Marokko. Het
waren patriciërs en vermoedelijk stamden ze af van de Sefardische vluch-
telingen die in 1492 uit Spanje en later ook uit Portugal werden verdreven.
Om een of andere reden, une affaire, moest mijn grootmoeder haar familie
verlaten en is naar Algiers geëmigreerd. Begin jaren vijftig van de vorige
eeuw ontvluchtte zij wat de Fransen ‘de gebeurtenissen in Algerije’ noem-
den: de wreed-sadistische onafhankelijkstrijd, en is in Marseille verzeild
geraakt. Daar is mijn moeder geboren en heb ik – Rebecca – later ook het
levenslicht aanschouwd.

HOOFDSTUK 18 WELKOM IN DE WERELD

ER WAS EENS, zeker in westerse ogen, een welgestelde joodse familie. In duistere tijden waren ze via allerlei omzwervingen in Spanje terechtgekomen. Tijdens het religieuze schrikbewind van de Spaanse koning Ferdinand en koningin Isabella in de late middeleeuwen is deze familie via Portugal uiteindelijk terechtgekomen in Essaouira waar Rebecca niet is geboren, want dat mocht niet.

Mijn bestaan heeft niets te maken met het falen van Adolf Hitler. Het is te danken aan sultan Mohammed v.

Het was dus al begonnen voordat ik bestond. In het begin voortgestuwd door krachten van buitenaf, als een weerloze pion en eindigend als een soevereine vorstin? Ik zal het zien... De onoverzichtelijke openingsfase, waarin een ondergang of overwinning al sluimert is achter de rug. Het leven ligt nog in het verschiet. Laat ik beginnen.

Mijn overgrootvader heette Zelafead en met gevoel voor traditie gaf hij zijn jongste dochter de naam Tirza. Maar deze Zelafead ging niet dood en ze mocht ook niets erven.¹ Ze moest het doen met een oprotpremie. Zoals Sebastian Flyte naar Marokko moest, zo moest mijn oma daar weg. Omdat het zaad vruchtbare grond had gevonden in de schoot van Tirza. Het is onduidelijk wat er zich allemaal afgespeeld heeft. Het enige dat vaststaat is dat oma zichzelf aankondigde en dat Zelafead, haar

¹ Bemidbar 27: 'Waarom krijgen wij niet het stuk grond van onze vader?' vraagt Tirza. 'Omdat wij dochters zijn?' Mosjee staat op en gaat de tent van de verbondsark in. Als Mosjee terugkomt zegt hij: 'De EEUWIGE zegt dat jullie gelijk hebben. Het bezit van een vader mag ook aan een dochter gegeven worden'. Tirza en haar zusters zijn erg blij. Hand in hand huppelen ze terug naar hun tent.

invloedrijke overgrootvader, dat niet accepteerde. Het zal wel niets persoonlijk geweest zijn, maar een warm familie-onthaal was voor Tirza niet weggelegd.

Een affreuze affaire. Oma was niet volgroeid, maar wel vruchtbaar. Haar vrucht was een *mamzer*¹, in welke betekenis dan ook. Ik kan er nog niet al *teveel over nadenken*, mijn gemoed wordt er te onrustig van.

Hoe dan ook, er was blijkbaar een probleem. En dat probleem werd bepaald niet elegant opgelost. Tirza trok aan het kortste eind. Waarom moest zij, als meisje dat haar puberteit nog maar amper achter zich had gelaten, haar vertrouwde omgeving verlaten om een reis van duizend kilometer te maken naar een ruimoerig buurland? Misschien kan het allemaal nog eens worden uitgezocht. Zo lang is het allemaal niet geleden en sommige betrokkenen zijn nog in leven.

Onlangs heb ik, samen met mijn Nederlandse grootvader, de reis van mijn oma Tirza in omgekeerde volgorde gemaakt.

Zo'n zestig jaar geleden reisde ze met haar *mamzer* per trein van Essaouira via Marrakech en Fez naar Oran, een levendige Frans aandoende havenstad en de plaats waar Camus *La Peste* situeerde. Of de vrucht in haar schoot verborgen was of al aan haar borst lag, geen idee. Vermoedelijk reisde er nog iemand anders mee, een oom, of een ander familielid. Ik zou het willen reconstrueren om er achter te komen hoe het allemaal gegaan is. Het moet zo geweest zijn dat Tirza geld had meegekregen, of dat er op andere wijze voor haar gezorgd zou worden. Haar ouders waren niet arm en wat er ook allemaal gebeurd mag

¹ *Wajikra* 18:8-18 (Bepalingen en regels voor het heilige volk); *bâtarde*, bastaard

zijn, ze zal toch niet als Hagar de woestijn ingestuurd zijn? De aanloop tot het aangekondigde leven geschiedde onder een ongunstig gesternte.

Rachel, de eerste dochter van Tirza werd vermoedelijk in Oran geboren. Over de omstandigheden is niets bekend, bedekt met de mantel der liefde zullen we maar zeggen.

Om onbekende redenen zijn oma Tirza en tante Rachel in de zestiger jaren van de vorige eeuw naar Marseille verhuisd. Ontvluchtten zij het wrede geweld van de Guerre d'Algérie?

Marseille is een rauwe uitvergroting van Oran. Wat kan er allemaal misgaan met een jonge vrouw en haar puberdochter in Marseille? Dat ze Marokkaanse was, was nog het minste. Als ze Algerijnse was geweest...

Ik ben in de buurt geweest waar oma Tirza, tante Rachel en veel later mijn moeder *Lea* verbleven moeten hebben. Het is de omgeving waar Zinédine Yazid Zidane is opgegroeid. Zou Rachel hem als jochie hebben zien voetballen op de Place Tartane?

Waar al die Marseils vandaan kwamen was volstrekt onduidelijk, maar Frans, nee – dat zelden. Gesluisde vrouwen die langs de huizen kropen. Een niet aflatende geur van verrotting. Huizen waaraan je niet kon zien of ze gebouwd, afgebroken dan wel bewoond werden. De touwslagers, de zoutzilte zeegeur, de geur van kruiden, specerijen en zeepfabricage, vage beelden en geluiden, de stank in de steegjes.

Wat Tirza daar deed... Verheffend zal het niet geweest zijn. Vermoedelijk heeft zij daar, hunkerend naar aandacht en liefde en hulp, haar leven verspeeld.

Ik ben gestopt hier verder over te speculeren, de beelden die in

mij opkwamen, mijn fantasieën kenden geen grenzen. Gevoelens van huivering en verstikking doemden op. Onleefbare gedachten waren het. Weer een affreuze affaire.

Haar vrucht was wederom een mamzer, in welke betekenis dan ook. Het was in de zeventiger jaren van de vorige eeuw. Tirza noemde deze verboden vrucht Lea.

De contouren van Tirza's vruchtbaarheid zijn diffuus. De afschuwelijke geschiedenis herhaalt zich. In de tachtiger jaren was Lea aan de beurt. Het was een armzalig en deerniswekkend bestaan maar enig gevoel voor traditie en grandeur kan haar niet ontzegd worden: Lea noemde haar mamzer Rebecca. Rebecca werd verwaarloosd en dat werd haar redding.

Als kleuter zwierf ze alleen door de straten en steegjes. De bakkersvrouw gaf haar brood, de slagersvrouw voerde haar worst en van de groentevrouw kreeg ze worteltjes. Er wordt wel en niet voor haar gezorgd. Ze scharrelde en schooierde achter de marktkraampjes. Al het nuttige en eetbare deed ze in een plastic boodschappentas die ze achter zich aansleepte om als het donker werd aan haar moeder te geven. Als die tenminste thuis was. Tante Rachel was analfabeet, doof en had een spraakgebrek. Soms kon ze wat verdienen met schoonmaakklusjes.

Waarom werd zij, en niet een van de andere zwervertjes in de kinderrijke en overbevolkte buurt, uitverkoren? Waren het haar eenzame blik, haar smekende ogen die harten deed smelten? Het zijn allemaal gedachtenflarden waarvan ik niet weet of ze uit mijn eigen geheugen komen of er later door verhalen zijn ingebracht. Was ik het, die daar zo troosteloos rondzwierf?

Hoe of wie dan ook, Rebecca werd opgemerkt. Lea bleef achter en met haar ging het mis. Mijn moeder is 24 jaar geworden. Ik heb met mezelf afgesproken om de namen niet verloren te laten gaan. Op mijn grafschrift komen de namen te staan van hen wier namen niet mogen verdwijnen. Niet omdat de traditie het voorschrijft, niet omdat ik niet kan bestaan zonder wortels. Nee, omdat ik niet kan sterven als ik nooit geboren ben.

ORAN 1940

‘Nee pater, ik heb een andere voorstelling van de liefde. Tot mijn dood zal ik weigeren van deze schepping, waarin kinderen worden gemarteld, te houden.’

Er gleed een onthutste schaduw over Paneloux's gezicht.

‘Weet u, dokter,’ zei hij bedroefd, ‘ik heb zojuist begrepen wat ik onder genade moet verstaan.’

Rieux liet zich achterover zakken op het bankje en overwon zijn teruggekeerde vermoeidheid:

‘Ik niet. Ik weet het. Maar ik wil daar niet met u over discussiëren. We werken samen aan een gemeenschappelijke taak die godslasteringen en gebed te boven gaat. Dat is het enige wat telt.’

Paneloux ging duidelijk ontroerd naast Rieux zitten:

‘Ja. Ja, ook u werkt voor het heil van de mens.’

Rieux probeerde te glimlachen:

‘Het heil van de mens? Dat zijn te grote woorden voor mij. Zo ver ga ik niet. De gezondheid van de mens interesseert me, in de eerste plaats zijn gezondheid.’

DE ROOS VAN JERICHO

Toen ik honger had, gaven jullie mij te eten. Toen ik dorst had, gaven jullie mij te drinken. Ik was een onbekende en jullie namen mij op, ik was ziek en jullie zorgde voor mij, ik zat gevangen en jij kwam mij bezoeken.

Dan zal de goegemeente zeggen: 'Maar Heer, wanneer is dat gebeurd? Wanneer had u honger en gaven we u te eten? Wanneer had u dorst en gaven we u te drinken? We hebben nooit gezien dat u vreemdeling was, hoe hebben we u dan een thuis kunnen geven? We hebben nooit gezien dat u ziek was of in de gevangenis zat, hoe hebben we u dan kunnen bezoeken?' Dan zal de Mensenzoon antwoorden: 'Ik verzeker je: al wat je gedaan hebt voor de Ander, hoe onbelangrijk hij ook was, dat heb je voor mij gedaan!'

Emmanuel Levinas schrijft in *Het menselijk gelaat*:

'Tegen mensen die God zoeken, zeg ik:
ja, je zult hem vinden,
maar bevrijdt eerst de slaven,
kleedt de naakten, voedt de hongerigen,
laat de daklozen binnankomen in je huis.
Dat de mensen elkaar onderling niet helpen
dat is de doodzonde!
De mens die vraagt: God waar bent U?
weet dat het antwoord van God
er niet in bestaat mij te antwoorden,
maar mij terug te sturen naar de Ander,
ook al is hij een stoorzender
en bij uitstek ongewenst,
de dakloze, die je tapijt bevuilt.'

'In die wereld, Riwke, zou ús Hiltsje nog leven.'

'Als je eens wist, Sjitske, ik wil met je stromen en samenvloeien.'

HOOFDSTUK 19 UIT HET SCHRIJFBOEK VAN REBECCA

MOET IK ER WEL OVER SPREKEN? Het is zeker niet met trots dat ik terugkijk op bepaalde episoden in mijn leven. Ze kwamen echter niet uit de lucht vallen, dus ik zal bij het begin beginnen: ik ben geboren in Marseille. – Van alles wat ik uit die periode weet, is mij niet duidelijk of ik het mij herinner of dat wat ik erover vernomen heb in mijn geheugen is blijven hangen als herinnering. Het zijn flarden, echt beeld heb ik niet. Op mijn vierde jaar ben ik bij mijn pleegouders in Zwolle gaan wonen. Wat mij daardoor bespaard is gebleven weet ik niet. Het is onvoorstelbaar hoe mijn leven eruit zou hebben gezien als ik niet uit Marseille weggeplukt was. Had ik mij in dat woeste milieu staande weten te houden? Zo ja, hoe dan? Zou ik dat milieu ontstegen kunnen hebben? Inmiddels speculeer ik er niet meer over. Als ik de verhalen mag geloven is mij door de opname in een welvarend Nederlands gastgezin ‘veel ellende bespaard’.

Mijn nieuwe ouders hadden ongetwijfeld goede bedoelingen. Kritiek op hen zou op ondankbaarheid kunnen duiden. Moet ik er dankbaar voor zijn? Veel te jong ben ik om met dat soort kwellende vragen om te gaan, maar het houdt me veel bezig.

Het was een patchworkgezin waarin ik werd opgenomen. Twee oudere zussen en een jonger broertje behoorden al tot het gezin. De zussen waren voortgesproten uit een eerder huwelijk van mijn nieuwe vader. – Het bleek een heikele onderneming, om van twee mislukkingen één compleet succes te maken.

Mijn aard was driftig, ongeduldig en ik maakte nog al eens wat kapot. Ik was crapule, zo werd mij duidelijk gemaakt. Was ik gefrustreerd omdat ik mij in het begin onhandig uitdrukte? Had ik uit Marseille een ‘tweede persoonlijkheid’ meegenomen waarin ik wegdook en mij veilig waande?

Ik zorgde voor onrust in het gezin en de ‘schuld’ van iets werd mij gemakkelijk door de andere kinderen in de schoenen geschoven. Ik was de bouc émissaire, de ander, de indringster, de zwakste partij en hun prooi om hun eigen ellende op af te wentelen. Het beste kon ik opschieten met mijn nieuwe oma en opa. Het ~~wekte jaloezie op, alsof ik hún~~ grootouders van ze wou afpikken. ~~Het was een frustrerend bestaan maar ik~~ moet er nu doorheen om ~~aan te komen~~ bij mijn naschoolse periode ~~waarin ik~~ langzamerhand enige zelfkennis en moraal ben gaan ontwikkelen. Maar ik moet eerst ~~stilstaan bij mijn onvolkomen identiteitsontwikkeling om~~ mijn latere gedrag tenminste van enige contouren te kunnen voorzien.

De basisschool heb ik verlaten met een Cito-score van 545, dus kwam ik in de HAVO/vwo brugklas terecht. Via de HAVO ben ik naar de MAVO gebouwd. Het enige ~~voordeel~~ was dat ik het daar goed getroffen heb mijn afdelingsleidster. Ik kende haar al van invallessen en opvanguren, ze is volkomen straight, grappig en invoelend vond ik. – Tijdens het intake-gesprek zei ze dat ik hier niet was beland omdat ik een zg. MAVO-profiel had maar om buitenschoolse redenen. En ze was streng: ‘Mijn afdeling is geen afvalputje voor HAVO/vwo leerlingen die dat niveau wel aankunnen maar niet vooruit te branden zijn. Ik heb je geaccepteerd omdat een beroepsgerichte opleiding voor jou een ravage zou betekenen. Ik zal niet kwaad worden als je resultaten achterblijven, nee, ik zal alles doen wat ik kan om je daarmee te helpen. Ik word wel kwaad als je leerlingen of docenten gaat zitten treiteren. Ik zeg niet dat je dat gaat doen, maar hierover wil ik duidelijk zijn, ik tolereer dat van niemand. Als we de afspraak maken dat je direct naar mij of je mentor gaat als er iets is, en het niet op jouw manier gaat oplossen, dan kunnen we het beste ervan maken. Deal?’

Ik schatte de situatie in en koos eieren voor mijn geld: ‘Deal!’

Het was een duidelijkheid waar ik wat mee kon, of niet – helder.

Rond mijn veertiende was de crisis compleet. Ik wist niet wie ik was, ik wist niet wat ik wou, ik kon niets en ik deugde niet. Alles wat ik liefhad vernietigde ik. Als ik vooruit kijk zie ik een zwart gat. Ik kon mezelf niet voorstellen als iemand van 25, laat staan 40. Het waren onoverbrugbare afstanden.

Ik denk dat ik zo'n 14 jaar was toen ik voor het slapen gaan met veel moeite alle slaappillen van mijn moeder heb doorgeslikt. Het resultaat was teleurstellend. Ik versliep me en mijn eerste gedachte bij het wakker worden was, 'nom de Dieu, ik leef nog', ook dit mislukte. Mijn moeder deed alsof ik oververmoeid was en meldde mij ziek op school. Ze moet haar pillen gemist hebben, maar er is nooit een woord over gesproken.

Het is dat ik hoogtevrees heb, want de Onze-Lieve-Vrouwetoren, in de volksmond Peperbus genoemd, lonkt verleidelijk. Na een hoop gedonder word ik overgeplaatst naar mijn 'nieuwe' grootouders in de buurt van Ommen waar ik het wel goed mee kon vinden. Het was er rustig. Opa heeft mij altijd Riwke genoemd. Ik wist niet waarom en ben er aan gewend. Toen ik bij ze ging wonen heb ik er naar gevraagd.

'Het komt van Riewka', zei hij, 'dat betekent Rebecca'.

Lichamelijk was ik in die tijd gezond maar sociaal-emotioneel was mijn toestand een stuk armoediger, zeg maar abominable. De deal met de MAVO-teamleidster werkte redelijk uit, op school was ik veilig. Ze hield zich aan haar woord en ondersteunde me wanneer ik de deal even vergeten was. Ze bemiddelde in gesprekken tussen mij en docenten waarmee ik problemen had. Ik heb van haar geleerd wat de-escaleren betekent: het is de angel eruit halen. Niemand verdedigen of aanvallen, ze wou gewoon rust in de tent. En dat deed ze goed.

Toen ik zestien werd, zei ze: 'Aan het einde van dit schooljaar zit mijn taak erop'. – De cijferlijst die ik meekreeg had één voldoende: Frans.

NADAT IK MIJN SCHOOLCARRIÈRE had uitgezeten ben ik gaan werken. Ik had geen diploma, een cijferlijst met één voldoende was het bewijs dat ik aan de leerplichtwet had voldaan. Het was Jeltske die daar later iets opbeurends van wist te maken: ‘Excellente leerlingen redden zich zoals ze dat al eeuwen doen, zij leren vooral buiten school’.

Mijn opa had een sollicitatiegesprek voor mij geregeld met de franchise-nemer van de boekwinkel, een leerbedrijf waar ik ook stage had gelopen. ‘Dat is toch voor jou leuker dan achter de kassa in de supermarkt Riwke, je kunt meer dan je denkt’, had hij gezegd.

Ik ging dus werken in de plaatselijke boek- en kantoorboekhandel tevens postkantoor. Bedrukt en onbedrukt papier en schrijfgerei. Er werden binnen- en buitenlandse tijdschriften, wenskaarten, auto-, wandel- en fietskaarten verkocht. Er was een assortiment van teken- en schilderartikelen met merken als *Caran d’Ache* en *Royal Talens*. Achterin de winkel was een afdeling met informatie over Ommen en omstreken en je kon er pasfoto’s laten maken en theaterkaartjes kopen. Ik was bijna 17.

Ik wist niet wat ik kon, eerlijker gezegd, ik ging er vanuit dat ik niets kon, nergens voor deugde en overbodig was in een nutteloze wereld.

De eerste maanden dat ik er werkte werd dat gevoel alleen maar sterker. Ik kwam vaak net even te laat en werd daarvoor op het matje geroepen. Mijn verweer was dat het niet zoveel uitmaakte hoe laat ik kwam omdat ik toch tot een uur of elf nog niet op dreef was, maar daarna op stoom kwam zodat die verloren uren van de ochtend, wanneer het trouwens niet echt druk in de winkel was, later op de dag royaal gecompenseerd werden. Het maakte niet veel indruk. ‘Gelijke monniken, gelijke kappen’, zei hij.

Ik zei weinig terug, pas later heb ik geleerd wat primairder te reageren. Na afloop van zo’n gesprek vielen mij de juiste antwoorden te binnen, de moed om op het gesprek terug te komen kon ik niet opbrengen. Het ant-

woord dat ik had willen geven luidde: ‘Zolang de monniken de kappen dragen, zijn ze hetzelfde. Zonder kappen zijn ze verschillend’.

Gedoe dus. Ik heb flarden van een gesprek tussen de filiaalhouder en de eerste verkoopster opgevangen. Ze zei dat ik mijn kuren had maar dat als een klant een vraag had waar zij niet uitkwam ik degene was ‘die met een creatieve oplossing kwam’.

Routine? Schijt! Geef mij maar vragen als: ‘Ik heb gehoord over een boek dat ging over kinderen die de sterren telden totdat ze in slaap vielen en om hen heen ademde de nacht, die niets verried’, of iets in die trant. Of, zoals je weleens in december hebt, dat de winkel opeens zo vol met klanten staat dat niemand meer weet waar hij, ja ook de filiaalchef, het zoeken moet. In die chaos voel ik mij thuis. Geen tijd om na te denken, gewoon doen wat je doen kunt en wel zo snel mogelijk. Ja, dan was ik in mijn element. De chef erkende dat ook, ‘*maar* er komt meer voor kijken’.

Ik heb er veel geleerd. Mijn titelkennis groeide en daarmee mijn algemene ontwikkeling. Ik nam vakbladen door en hield me op de hoogte van trending topics; in de pauzes las ik kranten en tijdschriften. Ik leerde omgaan met bestel-, informatie- en bibliografische systemen. Er waren perioden dat het goed ging en er waren perioden dat ik het niet meer zag zitten. Na ruim anderhalf jaar begon ik mijn interesse te verliezen en werd ik non-chalant. Ik had er geen zin meer in en meldde mij vaker ziek. Mijn opa formuleerde het positief: ‘Volgens mij ben je aan een nieuwe uitdaging toe’. Toen ik in *Boekblad* een vacature zag van een boekwinkel in Coevorden heb ik mijn kans gegrepen.

‘Je bent nu bijna 18’, zei opa, ‘en de taak die ik met oma op me heb genomen zit er dus bijna op’.

Dat ik een ‘taak’ ben, een klusje dat vanuit plichtsgetrouwheid geklaard werd, is mij inmiddels duidelijk.

HOOFDSTUK 20 DE BOEKHANDELAAR

WELKE RISICO'S LIGGEN ER ALLEMAAL OP DE LOER ALS JE SLECHT UITGERUST DE MONSTRUEUZE MAATSCHAPPIJ BINNEN ROLT?

Ik heb het ervaren. Ik was, zoals dat heet, 'onthecht'. Ik miste van alles behalve het gezin in Zwolle waarin ik net zo liefdevol was opgenomen als er later weer werd uitgekinkeld. Bij de gedachte aan opa en oma krijg ik geen kotsneigingen, complimenteuzer kan ik me nog niet uitdrukken. Natuurlijk zocht ik liefde, genegenheid en aandacht. Natuurlijk kreeg ik in mijn naïviteit alles behalve dat. Daarom ben ik seksueel en relationeel getroebleerd. Ik weet niet wat ik er verder van moet zeggen. Voorzover ik als slachtoffer was, was ik een willig slachtoffer. Ik had een enorme behoefte om te behagen, om aardig en lief gevonden te worden. Wat ik ervoor terug kreeg zal ik u besparen. Eerlijker gezegd, ik bespaar het mezelf, of eerlijker: de *dégoût* & aphasie komen bij de gedachte eraan al opzetten. Zeker, ik heb met psychologen en andere therapeuten gesproken. Nooit langdurig, een paar sessies want mijn beurs is klein en het recht op extra therapeutische vergoedingen is voorbehouden aan hen die hun zielsbehoeften konden koppelen aan de Tweede Wereldoorlog. De Sociale Verzekeringsbank, die de regeling uitvoert, het maatschappelijk werk die hen adviseert, ach... *Befehl ist Befehl*; of is dat te cynisch gedacht? Ik had snel door wat de techniek, het kunstje van de therapeut was zodat ik er later zelf mee aan de slag kon gaan. Ik herinner me zo'n laatste gesprek. Pas nadat ik gemeld had dat ik met de therapie ging stoppen, kon ik iets stamelen over de echt heftige gebeurtenissen in mijn leven. Beledigd riep hij uit: 'Ik ben toch je therapeut, en dit heb je me nooit verteld?' *Zum Hellsehen muß es dunkel sein*. Mijn angst heb ik verheven tot stoerheid. Ik weet hoe makkelijk anderen macht over me kunnen krijgen als ik bangig ben, je kunt je vijand het beste recht in de ogen kijken maar, tussen ons

gezegd en gezwezen, mijn penetratie-angst durf ik niet goed onder ogen te zien. Ik heb meegemaakt wat het is om heftig schokkend en langdurig aanhoudend orgasme te krijgen. Om kreunend, zwetend en spartelend minutenlang verdovende orgiastische stromen door mijn lijf te voelen rondpompen. En dat lag niet aan al die jongens en mannen die wel zijn klaargekomen in deze weirdnessity.

Waarom vertel ik u dit allemaal? Om het toch een keertje te zeggen. Met hoeveel zalvende woorden zijn allerlei perversies niet omkleed? Zijn genieën niet al te vaak ook neurotisch of lijd ik aan megalomanie om mijn minderwaardigheidsgevoel te verhullen? Het is William James die mij later met zijn beroemde paragraaf *Advantages of the psychopathic temperament when a superior intellect goes with it* gerust heeft weten te stellen.

Ik heb u nu verteld hoe kwetsbaar ik als jong meisje in het leven stond. Het lijkt met elkaar in tegenspraak maar naast die kwetsbaarheid, die onnoemelijke hoeveelheid momenten dat ik totaal onderuit geschoffeld werd, heb ik levenskracht ontwikkeld. Ik moest wel, wat kon ik anders? Het is fascinerend om terug te zien hoe mijn overlevingsdrang mij ondanks alles toch steeds weer handvatten bood. Ik zal u wat vertellen. In die tijd was ik, zonder dat ik het wist, laat staan kon benoemen, min of meer chronisch depressief. Ik had een pessimistische levensinstelling. Ik somberde, blowde en zeurde en dronk net iets teveel. Het was een onwezenlijke en ongevoelige periode. Misschien is 'afgestompt' in de betekenis van 'ongevoelig voor emoties' een beter woord, want gevoelloos ben ik toch niet? Laten we het erop houden dat mijn mogelijkheden tot gevoelservaring beperkt waren. *Wer Sorgen hat, hat auch Likör.*

Het herstel van het evenwicht tussen mijn gevoel en verstand kon beginnen toen ik erkende dat ik volstrekt uit het lood was geslagen.

ROND MIJN ACHTTIENDE GING IK DUS WERKEN IN EEN BOEKWINKEL IN COEVORDEN. De boekhandelaar, die samen met zijn vrouw de nering bestierde, was een vriendelijke wat filosofisch aangelegde man en bij mij vond hij een gewillig oor. Luisteren kon ik wel en tot op de dag van vandaag kan ik me de gesprekken levendig voor de geest halen.

Het is een katholieke boekhandel die vooral op katholieke scholen en andere instellingen draaide. Een Latijnse enclave tussen stugge calvinisten. De boekhandelaar sprak met veel respect over het volk Israël.

De gesprekken met hem, de boeken die ik las of voorbij zag komen, films als *Fatale*, *La Religieuse*, *The House of the Spirits*, *The Lion King*, *Lolita* en *Being Julia*, het was een ingewikkelde, verwarrende en langzame genese van *Rebecca Revisited*.

Als ik wakker word, zie ik op tegen de dag en de verleiding om mijn ogen weer te sluiten is soms te sterk. Ik val dan weer in slaap, wentel me in m'n dromen en word geradbraakt weer wakker. Ik meld mij dan ziek en blijf soms een week in bed. Als ik werkte nam ik een navulflesje met Eau de vie mee.

Ik had geen fundament, geen levensvisie, — ik deed maar wat. Beter gezegd: ik liet het gebeuren. Ondertussen was ik handig en slim genoeg om mijn brood te verdienen. Mijn handigheidjes hebben zich waarschijnlijk noodzakelijkerwijs ontwikkeld. Misschien begint u genoeg van mij te krijgen en dat kan ik wel begrijpen want ik heb ook vaak genoeg van mezelf. Ik word maar niet moe van mijzelf en mijn uitputtende bestaan waarin geluk wordt verwisseld met kicks. Als een uitgehongerd diertje voed ik mij met aandacht en de prijs die ik ervoor betaal is dat ik steeds verder van mezelf afdrijf. Ik ben een lichaam, de rest is geveinsd.

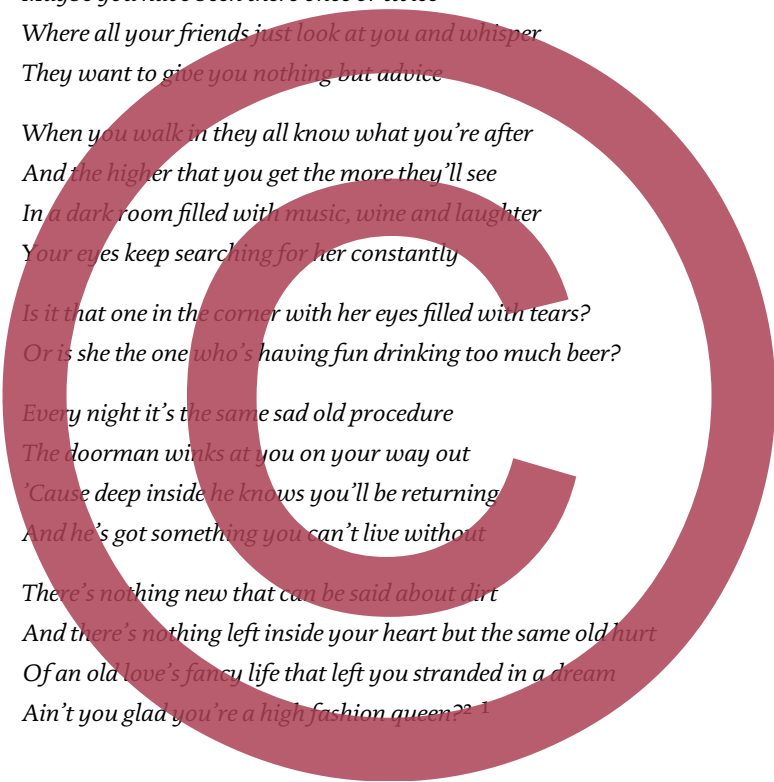
De boekwinkel werd niet druk bezocht. Het assortiment streekromans was aangelegd om in de leesbehoefte van de vrouw van de boekhandelaar

te voorzien. Het schrijfgerei in de houten met glas bedekte vitrines poetste ik op in de stille uurtjes en soms kwam mijn baas erbij en vertelde weer over het volk Israël. Van hem heb ik geleerd hoe je vulpennen moet verkopen. Hij had wel door dat de vulpen niet meer het meest ultieme wapen in de pennenstrijd was, maar een omschakeling naar een moderne winkel met concurrerende prijzen voor cartridges en andere computersupplies zag hij niet zitten: ‘Het zit mijn tijd wel uit’; zijn tijdsbesef was helaas niet gesynchroniseerd met *het woeden der wereld*.

‘Als iemand een vulpen wil kopen’, zo leerde hij mij, ‘dan vraag je naar de prijsklasse en laat je zien wat we in die *range* hebben. Je legt de verschillen uit en vraagt hoe de pen gebruikt gaat worden. Je laat dan een paar pennen zien, niet teveel want hoe meer je laat zien hoe langer het duurt. Je stuurt in de richting van de pen die hij voor ogen heeft. Als die pen gevonden is, dan vul je hem met inkt en zegt: “De pen doet het werk, u hoeft niet te drukken”. Is het ochtend, dan bied je koffie aan en in de middag thee. Laat hem (ik heb nog nooit een vulpen aan een vrouw verkocht, wel vrouwenpennen met gegraveerde inscriptie) even alleen maar niet te lang. Je luistert naar zijn schrijfbeleving en dan haak je daar op in en zegt: “Ik begrijp precies wat u bedoelt, ik wil u graag iets laten zien dat helemaal aan uw wensen zal voldoen, het is ietsje duurder, dat wel, maar ik wil het u toch niet onthouden”. Na het afrekenen zeg je: “Het bedrag dat u in uw hoofd had is wat hoger geworden, maar ik weet zeker dat u een goede keuze heeft gemaakt met deze schitterende pen. Als er wat mee is dan kijken we wat er aan de hand is en we maken hem gratis schoon.’ Dat schoonmaken was laten weken in lauw water en onder de kraan doorspoelen.

Het was een doorwrochte marketingstrategie, helaas zat het zijn tijd niet uit. Toen ik dat later aan Jeltske vertelde, zei ze: ‘Mijn opa dacht ook zo. Tijden veranderen, mijn strategie wordt ook wel *guerillamarketing* genoemd’.

Jeltske zocht een liedje op en kwam tegen me aan zitten, we hoorden:

*There's a place everyone of us can go to
Maybe you have been there once or twice
Where all your friends just look at you and whisper
They want to give you nothing but advice
When you walk in they all know what you're after
And the higher that you get the more they'll see
In a dark room filled with music, wine and laughter
Your eyes keep searching for her constantly
Is it that one in the corner with her eyes filled with tears?
Or is she the one who's having fun drinking too much beer?
Every night it's the same sad old procedure
The doorman winks at you on your way out
'Cause deep inside he knows you'll be returning
And he's got something you can't live without
There's nothing new that can be said about dirt
And there's nothing left inside your heart but the same old hurt
Of an old love's fancy life that left you stranded in a dream
Ain't you glad you're a high fashion queen?¹*

¹ Ingram Cecil Connor III, † Joshua Tree 1973

HET WAS EEN GOED IDEE OM IN BOEKWINKELS TE GAAN WERKEN. Ik kon veel lezen en praten en leerde er meer dan in mijn gehele schoolperiode. Het omgaan met klanten, hen te adviseren, ik vond het allemaal leuk. In Coevorden mocht ik de kinderboekenafdeling verder uitbouwen en dat heb ik met veel plezier gedaan. Wat is er leuker dan om samen met kinderen te bekijken welke boeken zij boeiend, spannend of om te huilen vonden?

Het werk was interessant, het loon karig. Na lang wikken en wegen heb ik op m'n vijftiende de zg. 21+ toets gedaan en vorig jaar ben ik begonnen op de PABO in Emmen. Mijn leven kreeg voor het eerst wat perspectief. Aan de ene kant snakte ik naar een diploma dat enigszins recht doet aan mijn kwaliteiten, en het vooruitzicht van lesgeven op een basisschool met eventueel de mogelijkheid om door te leren voor het voortgezet onderwijs gaf me een goed gevoel. – Aan de andere kant stond die hele school, het gebouw, de docenten en de medestudenten me tegen.

Tijdens de kennismakingsdagen moest ik de neiging om weg te gaan om nooit meer terug te keren een paar keer onderdrukken. Maar om nou de rest van leven verkoopster te blijven, nee, ik geloof niet dat dit mij eeuwig gelukkig zal maken. Toch was dat niet de reden dat ik zou blijven.

Als ik diep in mijn hart kijk was de enige reden dat ik bleef doorzetten een op het eerste gezicht wat verlegen meisje dat net als ik wat uit de toon viel. Ze had een aparte en grappige Friese naam en was duizelingwekkend slim. Als je aan een docent vraagt om iets nog een keer uit te leggen wordt de verwarring meestal groter. Dat irriteerde haar zo dat ze haar gène overwon en het in een paar volstrekt heldere woorden samenvatte. Sommige docenten bedankten haar maar de meesten vervielen in steeds onbegrijpelijker wordende herhalingen. Bij die colleges liet ze haar gezicht niet meer zien.

We raakten aan de praat, ook zij moest een zekere weerstand overwinnen om haar studies (ze deed er drie tegelijk!) te kunnen voltooien.

Ze vertelde dat zij zich had voorgenomen om zo efficiënt mogelijk haar studiepunten binnen te slepen en zich niets aan te trekken van wat ze het 'irriterende gedoe' noemde.

Vanuit Coevorden was de hbo in Emmen een half uur met de scooter. Zij kwam op de fiets. Ze vertelde dat de fiets en de bus ongeveer even snel waren behalve als ze vier keer overstapte, dan was de reistijd ruim anderhalf uur. Op de fiets, een Gazelle met acht versnellingen, deed ze er zo'n twee uur over. Ze was overduidelijk trots op haar fiets, pas later werd me duidelijk waarom die zoveel voor haar betekende.

We waren in veel opzichten totaal verschillend, misschien was dat de reden dat we ons tot elkaar aangetrokken voelden. Of waren het bepaalde overeenkomsten waardoor we al snel vertrouwd met elkaar omgingen?

Ik vond mezelf altijd heel volwassen door al mijn seksuele ervaringen en straatwijsheid. Zij was nog nooit met een jongen naar bed geweest, vertelde ze.

'Ik ben er niet mee bezig en, eerlijk gezegd, lijkt het me doodeng', antwoordde ze toen ik doorvroeg.

Ik dacht dat ik wat had meegemaakt, nou – daar kwam ik steeds meer achter – zij ook. Ze kon ontzettend goed vertellen en soms schrok ik ook wel van wat ze vertelde. Als ze dat merkte zei ze: 'Ik kan erg goed overdrijven, hoor', alsof ze me gerust wou stellen.

De warme gevoelens die ik voor haar koesterde werden sterker. Ik heb haar een keer uitgenodigd om achterop de scooter met mij mee te rijden naar mijn kamer in Coevorden. Jammer genoeg ging zij daar niet op in.

'Ik zou dat echt graag doen' hoor, zei ze, 'maar ik moet echt terug naar de boerderij, pisjen giet foar dûnsjen, mon amie'. Ja, ze was plichtsgetrouw.

Trouw! Plicht! Verantwoordelijkheid nemen, het waren geen dingen die ik van huis uit had meegekregen. Hoe kun je vertrouwen ontvangen als je niet geleerd hebt om te vertrouwen?

Net als Jeltske heb ik het bemoeicircus, zoals zij dat noemde, overleefd. Heeft het me wat gebracht? Ik heb vaak hoofdpijn en altijd een unheimisch gevoel op de achtergrond. Toen ik dat aan Jeltske vertelde zei ze: ‘*Unheimlich*, ja... onheilspellend, je niet thuis voelen, alderaaklikst. Wij zeggen *onhuuslik*’.

DE BOEKHANDELAAR HAD WEL DOOR DAT IK NIET HELEMAAL SPOORDE. Ik werkte hard, maakte schoon, verzorgde de etalages en had vernieuwende ideeën maar wat meer klantvriendelijkheid en empathie ‘zou den mij niet misstaan’.

Hij heeft gelijk, als ik mensen niet aardig vind dan word ik snauwerig. ‘Wat zit jou zo dwars, Rebecca?’

Ik noem hem meneer, het is een imposante man – hij loopt niet, hij sloft wat voorovergebogen en heeft grijze manen. Elke dag haal ik 2 flessen sherry voor hem en zijn vrouw. Ik open om uiterlijk 9 uur de winkel, hij komt meestal een uurtje later en zijn vrouw rond het middaguur. Zij doet de administratie en leest streekromans. Ze wonen boven de winkel maar moeten buitenom. Het is een hoekhuis, misschien vandaar.

Er is ook een keer een ramp gebeurd, nee het was niet de stoffige encyclopedie die plotseling over mij heendaalde hoewel sommige boekenplanken vervaarlijk voorover bogen. Ik ben ook het koffiemeisje, er is een percolator en ik doe mijn best om mijn koffie zo goed mogelijk te laten smaken. De juiste hoeveelheid maling, licht aangedrukt in het ronde metalen bakje met gaatjes en vooral opletten dat het niet hard gaat koken. De pruttelpot

‘WAT ZIT JOU ZO DWARS, REBECCA?’

staat op een los gasstelletje en is via een slangetje aangesloten op een gasbel en ik wou iets uit het keukenkastje eronder pakken. Ik verloor mijn evenwicht en greep me vast aan de gasslang en het noodlot in de vorm van het gasstel en de kokende koffiedrab kwam allegodsgloeïends in mijn nek terecht. De hel van de *zg. derdegraads verbranding* is mij bespaard gebleven, positiever *kan ik het niet maken*. De achterkant van mijn hals, doorlopend tot *iets onder mijn schouderbladen*, nou ja, een *grote tweedegraads verbranding* dus. De week die volgde was echt naar.

Victor, laat ik hem voor het gemak bij zijn voornaam noemen, was zorgzaam en wou me met zijn auto naar de Eerste Hulp brengen. Op mijn dringende verzoek heeft hij me bij oma in Ommen afgeleverd en het eerste wat hij zei was dat hij me liever naar het ziekenhuis had gebracht, maar dat ik had gezegd dat u verpleegster bent geweest. Oma luisterde niet naar hem en zette me op een keukenstoel en trok voorzichtig en doortastend mijn bloesje uit. Ze bekeek de plek en zei: ‘Het ziekenhuis is niet nodig denk ik, de blaren zijn intact en voor de zekerheid zal ik straks met de dokter bellen’.

In deze rol was oma op haar best. – Dit alles is slechts een terzijde om het vervolg van mijn relaas nog eventjes uit te stellen.

‘Wat zit jou zo dwars, Rebecca?’

Behalve de *sherry* moest ik ook altijd sigaretten halen. Als er genoeg in kas was, een hele slof. Vooral de vrouw rookte aan een stuk door en ik moet bekennen dat als er een *onbespied open pakje* lag, ik er weleens eentje uitpikte. Zo overleefde ik de dagen terwijl de intentie van mijn adoptie was dat ik de dagen zou leven. Goede bedoelingen, ik zal het zelf moeten doen. De uitkomst van de gesprekken met Victor was uiteindelijk dat ik met het *Joods Maatschappelijk Werk* zou gaan praten om mijn hulpvraag boven tafel te krijgen. Zou het kloppen: *Alles begrijpen is alles vergeven?*

OPA HEEFT ME OP WEG GEHOLPEN. Hij heeft me verhuisd en bijgedragen aan het bewoonbaar maken van mijn ondergehuurde zolder-verdiepinkje. Toen ook deze taak erop zat heeft hij me twee enveloppen gegeven. Een kleine en een grote. In de kleine zat papiergeld.

‘Je ouders en wij hebben wat voor je gespaard.’ Ik werd er door verrast.

Ik kon een scooter kopen, wat spulletjes voor op mijn kamer en er was nog wat over voor op mijn spaarrekening.

In de grote envelop zat iets zonder materiële waarde.

‘Riwke, in de eerste achttien jaar van je leven heb je al meer meegemaakt dan sommigen in hun hele leven. Wat je daar allemaal van hebt meegeregren weet ik niet maar wat ik weet, en waar ik ook bij betrokken ben geweest, heb ik geprobeerd op te schrijven. In eerste instantie alleen voor mezelf, later ook met jet oog op jou. Je hebt er recht op om het te weten.’

De grote bruine envelop voelde als een bombrief.

‘Lees het maar wanneer je er de rust voor hebt en als je vragen hebt of er over wilt praten, dan hoor ik het wel.’

HET IS ZO’N TWINTIG JAAR GELEDEN dat mijn vrouw, dochter, schoonzoon en ik een stedentrip hebben gemaakt naar Marseille.

Een tante paste op de kinderen. We gingen wel meer met zijn vieren op stap, buiten de kindervakanties om. Een stedentrip is niets voor kinderen en het is ook weleens prettig om even kinderloos te zijn.

Op zo’n vakantie ondernamen we gezamenlijke dingen maar soms ging ik er alleen op uit. Ik hou er van om door een onbekende stad te lopen en plaatsen te bezoeken die niet op het standaard toeristenmenu stonden. Zo kwam ik terecht op een markt in een drukke volksbuurt vol zwerfkin-deren die je brutaal smekend aanklampten. Het zijn lastige dilemma’s. Geld weggeven deed ik niet, maar soms kocht ik iets praktisch voor ze.

DE ROOS VAN JERICHO

Mijn oog viel op een schichtig meisje dat in een versleten zomerjurkje en op blote voeten achter de kraampjes sloop. Ze snuffelde in de dozen met de door de marktlui afgekeurde etenswaren en zo af en toe kreeg ze wat toegestopt. Ze deed dat in een grote canvas tas van de Franse Lidl die ze achter zich aansleepte. Ik volgde haar vanaf de andere kant van de kraampjes. Aan het einde van de markt liep ze verder, de tas achter zich aan zeulend. Ik wist niet wat me bezielde, maar ik volgde haar route door straten en steegjes. Opeens was ze weg. Ze was waarschijnlijk ergens een poortje binnen geschoten. Ik liep peinzend terug. Toen ik weer terug was in de omgeving die voor mij bedoeld was ben ik op een terrasje gaan zitten, bestelde een glas witte wijn en kreeg een karafje. De wijn smaakte voortreffelijk. Vroeger zou ik een paar flessen mee naar huis hebben genomen, maar thuis smaakt het toch minder wist ik inmiddels. Ik bleef aan die kleine straatmeid denken, probeerde me voor te stellen hoe haar leven eruit zag en hoe haar toekomst eruit zou zien. Met de anderen was afgesproken dat we elkaar rond zevenen zouden treffen in een restaurant met uitzicht op zee en waar ze de beste bouillabaisse zouden hebben.

‘Eli, je bent stil vandaag’, zei mijn vrouw Mieke. Ik vertelde hun van het meisje en alsprekend werd het mezelf ook helderder. Het verhaal maakte diepe indruk op mijn dochter Esther. Zij heeft twee stiefdochters en een zoon en had graag nog een kindje, het liefst een meisje, willen krijgen. De volgende dag ben ik samen met Esther naar die volksmarkt gegaan. ‘We lijken wel mesjogge’, Esther. – ‘Beter mesjogge dan achenebbisj.’

Het meisje kroop in hetzelfde vervuilde jurkje weer achter de kraampjes. Esthers hart brak, en die avond heeft ze langdurig met haar man Dennis gesproken. De volgende dag hebben ze wat kleren in de maat van het meisje gekocht en hebben haar gevolgd tot in het poortje.

Om een lang verhaal kort te maken: het meisje heette Rebecca en ze woonde met nog wat kinderen bij haar tante en moeder. Met de tante viel geen woord te wisselen en de moeder was er nooit. Het was Rebecca's taak om voor eten te zorgen. Er was geen geboortebewijs van haar. De Archives Municipales hadden geen gegevens. Officieel bestond ze niet. Samen met de doofstomme tante en Rebecca zijn ze naar de *Registre de population* gegaan. Ik weet niet wat ze daar besjmoezt en betaald hebben maar het resultaat was een geboortebewijs waarop haar tante Rachel als *mère adoptive* genoemd werd en de vader als *inconnu*. Als geboortedatum was 21 april 1987 ingevuld. Er werd een paspoort gekocht, een badhuis en een kapper bezocht en een bedrag gestort op een lijfrentepolis op naam van Rebecca's tante Rachel.

Dit is niet allemaal in die paar dagen gebeurd. Esther en Dennis zijn een paar keer teruggegaan en uiteindelijk is Rebecca in hun gezin opgenomen. Zelf had ik me voorgenomen om ooit samen met mijn nieuwe kleindochter naar Marseille te gaan. In de joodse traditie moet er *geheeld* worden om het verhaal voort te kunnen zetten.

Tot ieders verdriet bleek dat Rebecca zich niet kon hechten aan haar nieuwe ouders en in het gezin. Ze had een *tempérament ardent*. Esthers ideaalbeeld, een gezellig meisje waarmee ze kon knuffelen en tutten, sloeg aan gruzelementen. In de weekeinden kwam Rebecca bij ons logeren. Dat gaf rust in het gezin, maar bevestigde me *nesjomme* ook de ont-hechting en de deconfiture van het fusiegezin. Mieke en ik konden haar wel aan. Er was geduld en incasseringsvermogen voor nodig en onze dochter Esther kon dat niet meer opbrengen. Het was pijnlijk en treurig, je kunt een kind nu eenmaal niet dwingen zich te hechten en het falen op haar afwentelen. Mijn relatie met Esther kwam onder druk te staan. Het was lastig en zelf had ik het ook zwaar onderschat.

Het leukste hier vond Rebecca het uitlaten van de hond. Ze holde achter hem aan, minstens tien kilometer per dag. Ze kwam uitgeput thuis en na een halfuurtje had ze er alweer zin in. Over een complimentje zei ze: 'Ik doe het voor de hond hoor, ze moeten nu eenmaal veel rennen'.

Ondertussen liep het in Zwolle volledig uit de hand. Esther stortte compleet in er moest iets gebeuren. Mieke, Dennis en ik overlegden veel en onze conclusie was dat het zo niet langer kon doorgaan. In de zomer, na haar laatste basisschooljaar, kwam Rebecca bij ons wonen. Dat was de beste oplossing voor haar want als de Kinderbescherming zich ermee ging bemoeien bestond de kans dat Rebecca in een ander gezin of zelfs in een kindertehuis terecht zou komen. Mieke en ik voelden ons medeverantwoordelijk. Het was een uiterst pijnlijke situatie. Het was dramatisch om te moeten aanzien hoe een intelligente en stabiele vrouw als Esther in een paar jaar tijd veranderde. Ze werd emotioneel, onevenwichtig en verloor haar kritische zelfvermogen en was niet aanspreekbaar. De uiteindelijke diagnose was vreselijk, ook voor ons en de rest van de familie: ze was ten prooi gevallen aan de erfelijke ziekte van Huntington. Zware medicatie dempen weliswaar de symptomen maar de perspectieven geven weinig aanleiding tot vreugde.

Als ik op de hele geschiedenis terugkijk dan zie ik Rebecca schichtig scharrelend achter de marktkramen, ik zie hoe ze zonder aansluiting met het gezin van mijn dochter in een eigen wereld probeert te overleven. Ik voel mij hier schuldig over. Mieke en ik hadden eerder moeten opmerken in wat voor rottige situatie ze in Zwolle terecht was gekomen. Ze had recht op een veilige omgeving en kreeg het omgekeerde. Het is allemaal te gênant voor woorden. Het schaamrood stijgt me naar de kaken als ik dit opschrijf.

Ja, ze is lastig in de omgang. Eén verkeerd woord kon haar in een furie

veranderen en op goede woorden reageerde ze apathisch. Mieke en ik voelden de zware verantwoordelijkheid om ons tot het uiterste in te zetten voor haar toekomst en welbevinden, maar de waarheid gebiedt mij te zeggen dat we rekening hielden met een doemscenario. We hebben hulp gevraagd aan een orthopedagoog. Hij is, onopvallend als 'kennis', een paar keer bij ons thuis geweest om de situatie te observeren. Hij heeft een rapport geschreven waarover hij zei: 'Ik kan het u overhandigen, en als u erom vraagt dan doe ik dat ook want u heeft er voor betaald. De reden dat ik huiverig ben om zo'n observatierapport af te geven is omdat het een momentopname is en als u het later weer ter hand neemt het ongewenst en onbewust stigmatiserend kan gaan werken en zo Rebecca's ontwikkeling nog verder bemoeilijkt. En er is nog iets, het gaat niet alleen om Rebecca, het gaat ook om u en om de wisselwerking met haar omgeving. Ik wil u graag blijven begeleiden want Rebecca heeft in haar vroegste jeugd geen vertrouwen, fysieke geborgenheid en warmte ervaren en als deze drie dingen niet in je startpakket zitten, zijn er voor iedereen veel lastigheden te overwinnen om het zachtjes uit te drukken'. Zijn begeleiding en tips hebben ons enorm geholpen.

We hebben Rebecca aangemeld bij de scholengemeenschap in Hardenberg. Ze ging met de bus naar school maar van regulier schoolbezoek was geen sprake. Van school kregen we het verzoek om een afspraak te maken voor een gesprek en als Rebecca wou, was zij welkom. Ze had er geen zin in en er is een gesprek gevoerd waarin zorgen werden gedeeld. De school was betrokken en duidelijk; ze dachten mee met Rebecca's toekomstmogelijkheden. Het is aan hun professionaliteit te danken dat het niet gierend uit de hand is gelopen. Ze communiceerden helder en hun zorgteam onderhield ook contact met onze orthopedagoog. Met horten en stoten heeft ze tot haar zestiende op die school gezeten.

Uiteindelijk heeft dit alles tot een baantje in de boekhandel geleid. We voelden de urgentie, machteloosheid én de verantwoordelijkheid om jou met zo min mogelijk kleerscheuren en ongelukken richting volwassenheid te begeleiden. Het was een schier onmogelijke opdracht die we zo gewetensvol mogelijk probeerden te volbrengen.

Rebecca, jou treft geen blaam. Ik hecht eraan om je dat te zeggen. Het klinkt raar, maar jij hebt ons ook veel gegeven. Mieke en ik hopen uit het diepst van ons hart dat je stabiliseert en je weg weet te vinden. We blijven beschikbaar en het is mijn intense wens om ooit met jou een reis naar Frankrijk, Algerije en Marokko te maken in de hoop dat je aansluiting vindt met je eigen levensverhaal. En nog iets, ik ben trots op je. Je hebt karakter en het is jouw eigen verdienste dat je zelfstandig je brood kunt verdienen en niet verzeild bent geraakt in een uitzichtloze uitkeringssituatie zoals veel jongeren met een vergelijkbare problematiek.

Daarna volgden er wat vriendelijke woorden en wensen voor mij.

De problemen van mijn twee gastgezinnen konden me niets schelen. Later zag ik het anders en de brief heeft zeker een rol gespeeld in de formulering van mijn hulpvraag: 'Hoe krijg ik mijn geschiedenis zodanig op orde dat er ik ermee kan leven' en in het vervolg daarvan: 'Wat kan ik, met enige hulp, doen om mijn leven onder de knie te krijgen'.

Hoe *immaculé* kun je zijn als je bestaansrecht is ontleend aan een certificaat van oorsprong? *Immarcescible, gloire immarcescible*, sprak de goocheme Jelt-ske later. Mijn shatzi. Smetteloos onverwelkbaar, onvergankelijke pracht.

UIT HET DOSSIER VAN REBECCA

CLIËNTGEGEVENS

Naam: Rebecca Z.; geregistreerde geboortedatum: 21-04-1987; intakegesprek d.d.: 09-09-2007; verlengde intake d.d.: 23-09-2007; naam maatschappelijk werker: E. Rosenthal.

I ANALYSE VAN DE HULPVRAAG

Mijn werkgever vindt dat ik te klantenvriendelijk, te weinig empathisch ben en me te vaak ziek meld met vage klachten. Ik begrijp niet goed hoe dat allemaal is ontstaan. Heeft hij nu geen vertrouwen meer in mij? Ik ben somber en heb zeer weinig plezier in mijn leven. Ik slaap en eet niet goed. Ik heb een gebrek aan levenslust.

STRESSOREN/OORZAKEN EN INSTANDHOUDERS VAN PROBLEMEN EN KLACHTEN

Ik volg mijn manier, mijn principes, dit doe ik vanuit een grote betrokkenheid met het boekenvak maar ik ga voorbij het winkelbeleid. Ik kan moeilijk grenzen stellen. Ik kom uit een gezin met veel depressiviteit, misschien heb ik aanleg hiervoor.

GEVOLGEN VOOR HET DAGELIJKS FUNCTIONEREN EN BELEVING VAN DE SITUATIE

Ik heb het getroffen met mijn werkgever maar ben bang dat hij op een keer genoeg van mij krijgt. Het is wel zo dat ik behoorlijk onmisbaar ben, maar dat zal anders zijn als ik mijn ambitie volgen in een grotere boekenzaak zou gaan werken waar die onmisbaarheid niet aanwezig is. Ik heb weinig sociale contacten en voel die behoefte ook niet echt. Ik heb weinig plezier in het leven, ik ervaar ook eigenlijk geen plezier, ik heb veel losse contacten maar kan niets 'vasthouden'. Het adviseren van klanten vind ik wel leuk.

PROBLEEMHANTERING

Er zijn functioneringsgesprekken geweest met mijn werkgever en hij heeft mij geadviseerd om hulp te zoeken. Momenteel is mij niet duidelijk waar-

DE ROOS VAN JERICHO

om het niet goed gaat. Er wordt mij verteld dat ik verkeerde keuzes maak, moeilijk belangrijke zaken van minder belangrijke zaken kan onderscheiden. Ik verlies het grote plaatje uit beeld.

HULPVERLENINGSVERLEDEN

1998-2004 contacten met RIAGG E.D..

COMPENSERENDE OMSTANDIGHEDEN/SOCIALE STEUN

Klantcontact vind ik leuk en dingen organiseren tijdens de Kinderboekenweek ook. Ik vind het echt heel leuk om te zien wat er in de hoofden van kinderen omgaat.

DOELSTELLINGEN EN BEHOEFTE VAN CLIËNT

Ik sta wat vrolijker in het leven. Ik sta met meer plezier op.

VERWACHTINGEN EN WENSEN CLIËNT T.A.V DE HULPVERLENING

II SCHETS ACTUELE LEEFSITUATIE

Ik woon alleen, heb best wel veel sex maar voel geen lichamelijke intimiteit. Ik voel mij (ook) aangetrokken tot vrouwen en weet niet wat ik daarmee aan moet.

GEZONDHEID

Gezondheid is in het algemeen goed, wel heb ik sombere/depressieve klachten. Ook heb ik het idee dat ik misschien ADHD/ADD zou kunnen hebben en dat wil ik graag onderzocht hebben.

PERSOONLIJK FUNCTIONEREN (ZELFBEELD, EIGENWAARDE, VERWACHTING VAN ZICHZELF EN ANDEREN, LEVENSVISIE, TOEKOMSPERSPECTIEF)

Niet gevraagd

MATERIËLE OMSTANDIGHEDEN

Redelijk

BEZIGHEDEN

Ik lees veel. Ik heb geen/zeer weinig sociale contacten, ik heb geen sportclub.

UIT HET DOSSIER VAN REBECCA

CONTACTEN

Ik heb weinig of geen contact met mijn stiefbroer en -zussen (behalve 1). Mijn moeder is overleden aan ziekte van Huntington, met oma en opa heb ik nog het beste contact.

III BIOGRAFISCHE SCHETS

In 1992 in een pleeggezin geplaatst en in 2002 bij 'opa' en 'oma' gaan wonen. Ik herinner mij mijn moeder als somber en depressief. Mijn vader ook maar hij was ook agressief. Er was veel ruzie bij ons thuis, er werd ook geslagen. Ik herinner mij weinig geluk, wel somberheid en een donkere schaduw van de oorlog. Er werd niet over de oorlog gesproken.

OPLEIDING EN KANSEN

Ik heb lagere school en MAVO gedaan. Geen eindexamen. Daarna ben ik gaan werken en heb een vakopleiding gevolgd.

SOCIALISATIEBOODSCHAPPEN

Ik ben niet joods opgevoed, joods zijn is irritant, je kunt beter liegen. De wereld deugt niet en is vijandig, toon geen zwakheden aan de buitenwereld. Er werd ook niet gesocialiseerd. Bij opa en oma lag dat anders.

CULTURELE ACHTERGROND Niet gevraagd.

TRAUMATISCHE ERVARINGEN Niet genoeg doorgevraagd.

IS ER NOG IETS DAT IK VAN JE MOET WETEN...? 'Nee'.

IV PROBLEEMANALYSE DOOR DE MAATSCHAPPELIJK WERKER

Eerste indruk: Een wat zenuwachtig ogende jonge vrouw.

ANALYSE OP MICRO-, MESO-, MACRONIVEAU

Cliënt heeft in haar jeugd veel somberheid gekend, heeft niet leren omgaan met anderen, had hier ook geen goede voorbeelden van. Zij lijkt, mede door de depressiviteit van haar moeder, slecht gehecht. Zij heeft geleerd niet te vertrouwen op anderen en haar eigen weg te gaan. Tevens heeft zij geleerd dat haar ouders' ideeën de beste waren. Ook een genetische aan-

DE ROOS VAN JERICHO

leg voor depressiviteit is mogelijk. Het lijkt er tevens op dat het worstelen van cliënt met haar mogelijke seksuele geaardheid een mogelijke factor is welke moeilijk onder ogen te zien is voor cliënt. Verder bestaat er onduidelijkheid over mogelijke ADHD/ADD.

IS MAATSCHAPPELIJK WERK DOOR JMW GEÏNDICEERD?

Nee, in overleg met cliënt is zij doorverwezen naar psychiatrie.

ADVIES VOOR (TYPE) HULPVERLENING:

Combinatie van depressieve klachten, erfelijkheid, mogelijke diagnose voor leerstoornissen en seksuele geaardheid lijken meer op zijn plaats bij tweede lijn.

OP WELKE TERREINEN ONTBREEKT ER INFORMATIE? N.v.t.

Ik vond het wel goed zo, vandaar dat n.v.t.

NU WORDEN MIJN GEDACHTEN VREEMD,

*als oude tulpen,
met kleuren, die er eigenlijk niet bestaan
en uit een bijna uitgeputte, stenen grond
rijzen zij op en zijn al in hun knop verwilderd.
Zij lijken op chrysanthen, doodshemden van de zomer,
ze zijn nog ouder dan ikzelf en ik herken
ze niet. Hoor: uit hun monden,
vertrokken door het bittere, dat hen voedt,
polytonaal een vreemde, vreemde taal,
die ik niet wil verstaan. Maar ik vermoed,
dat het een lied beduidt, van lidtekens en oude wonden.*

DE INTAKE voor de ambulante psychiatrische hulp werd gedaan door een jonge slanke psychologe. Ik vond haar mooi en aardig. Ze had het over een emotioneel-fysieke groepstherapie met 'lotgenoten'. Ik moest er niet aan denken, van de gedachte alleen kreeg ik al de griezels.

Toen kwam de psychiater. Het was een slonzig geklede man van rond de veertig. Na een tijdje zei hij:

'Ik zie hier geen depressief persoon voor me zitten. Ik zie een leuke stoere meid met een ingewikkeld verleden en daardoor een moeilijke schooltijd. Het kan zijn dat je ondermaatse leerprestaties ook te maken hebben met een psychische variant die we ADHD noemen.'

Het leek alsof hij tegen zichzelf praatte. Ik heb het er ook, maar meer in algemene zin, met Jeltske over gehad en die zei:

'Psychiaters zijn dokters, ze kijken niet naar jou, ze kijken alleen naar wat je mankeert.'

Het was geen joodse psychiater. Misschien was dat maar goed ook, nou ja... weet ik veel.

'Ik ga je testen op ADHD'.

Uit een stapel papieren op zijn rommelige en volle bureau haalde hij een vragenlijst, sloeg zijn benen over elkaar en stelde de eerste vraag. (Voor de liefhebbers: DSM-IV-TR criteria *Aandachtstekortstoornis* met of zonder hyperactiviteit.) De psychiater raffelde de lijst af en kon een gaap niet onderdrukken. Ja, daar heb je dan minstens 10 jaar voor gestudeerd!

Mijn score voor zowel ADHD als ADD kwam tegen de 100% aan. Hij suggereerde een proefmedicatie met Methylfenidaat en Melatonine. Hij zou daar de volgende keer op terugkomen want het moest eerst met het team besproken worden. 'Geen therapie?', vroeg ik.

'Het zou mij niet verbazen als je depressieve buien verminderen of verdwijnen met de medicatie'.

Aan het eind van de volgende afspraak schreef hij een onleesbaar recept uit op een blauw briefje. ‘Zit er ook Melatonine bij?’, vroeg ik.

‘Nee, ik wil eerst zien hoe je op een lage dosis MFD reageert. Na vieren niet meer innemen want het is een soort speed en dan kun je niet slapen. Ik zie je volgende week weer en dan kijken we verder. Ik maak ook een afspraak met onze sociaal-psychiatrisch verpleegkundige, dat wordt geen therapie maar met hem kun je bespreken waar je tegenaan loopt en hoe je daarmee zo om kunt gaan dat het beter gaat lopen’.

Het duurde een tijdje voordat ik aan de lichamelijke bijwerkingen van het middel was gewend en in overleg heb ik de doses gevarieerd om te ervaren wat het beste werkt.

De gesprekken met de verpleegkundige waren prettig. Het heeft me inzichten opgeleverd waar ik echt wat aan had. Jeltske had ook met zo iemand gesproken en was er positief over: ‘Mijn leven is nu geen reeks meer van gebeurtenissen die als los zand aan elkaar hangen; ik heb geleerd om mijn leven aan mezelf uit te leggen en dat geeft rust in mijn hoofd’.

Al met al ben ik een jaar ambulant psychiatrisch patiënt geweest en na een half jaar werden de tussenpozen dat ik naar de kliniek ging steeds groter.

Als ik wakker word en mijn ogen open doe, heb ik er geen zin in. Als ik mijn ogen sluit kom ik weer in mijn vertrouwde wereld. Dat is altijd zo geweest en de discipline om er voor te zorgen dat de winkel uiterlijk om 9 uur openging was belangrijk voor me, want ik had de neiging om met ogen dicht in bed te blijven en daar word je uiteindelijk niet vrolijker van.

Ik moet me ertoe zetten om als ik wakker word 10 mg MFD te nemen. Ik doe mijn ogen weer dicht en als ik ze dan na een tijdje weer opendoe lacht de dag me tegemoet. ’s Avonds neem ik 3 mg melatonine en bij nervositeit mag ik maximaal 10 mg Propranolol per dag innemen.

Voor oma en opa heb ik meer respect gekregen nu mij steeds duidelijker wordt hoe zij hun best voor mij hebben gedaan. Ik wil niet in een ooit door mij aangenomen houding blijven hangen en word hierin ondersteund door de verpleegkundige. Het is een precair proces van vallen en opstaan voor iedereen. Of het zinvol is om een relatie te onderhouden met het gezin in Zwolle? Het is belangrijker voor me om nu eerst een herijkte band met oma en opa op te bouwen.

Opa gaat omzichtig te werk. Hij vertelde me over een gedicht dat hem enorm geraakt had. Hij stuurde het niet meteen op. Toen opa later in het *boshúske* langskwam heeft hij me de bundel gegeven. Met potlood en in zijn regelmatige handschrift had hij erin geschreven:

<i>Om thuis te komen. En zo simpel is de gang</i>	<i>Naar iemand die nooit kon bestaan:</i>
<i>Om tot dit moeilijk inzicht te geraken:</i>	<i>Een jongetje dat alles goed zou maken –</i>
<i>Dat ik geen kind meer ben; dat ik verlang</i>	<i>De tijd die stilstond en hem liet begaan.</i>

Ja, thuiskomen in deze wereld...

‘Misschien is het wel omgekeerd’, zei Jeltske. ‘Als naar je eeuwig huis gaat, vult een klaagzang de straat en als de ellende begint, klinkt de jubel.’

Zulke opmerkingen vertelt ze vaak lachend, maar onder kalm water is een sterke onderstroom, het oppervlak vertelt niet wat het diepe water weet.

Opa vertelde me dat hij met enige trots, en geheel volgens de traditie, als grootvader mijn komst in het Joodse Weekblad (*NIW*) had laten aankondigen. Hij had er nu schaamtegevoelens over want daardoor leek het of ik officieel in het gezin van zijn dochter was opgenomen terwijl ik gewoon Française ben met bijbehorend paspoort. ‘Het was een schijnconstructie’, zei hij.

AANGENOMEN KIND

‘Dit’, zeggen ze, ‘Is wat we niet kunnen hebben.
Hoe vreemd voor andere geliefden om te schenken
Een ontmoeting dus. En los van de liefde,
Onvruchtbare grond tussen ons, dit kind ontkiemt om te verhuizen
Haast in strijd met het openen van ons hart.’

‘Ons falen dus zal zich uitrollen over onze dochter,
Leren om plichtmatig te spreken tegen haar ouders
Wie kent hen in hun vlucht, wier liefde doorgaat
Om te gebaren van broze pretentie
En maken een huis in andermans onschuld.’

Maar liefde is innerlijk stil, toch
Spookt het rond in het kind dat alle
Tederheid doorstond die nimmer kon vervullen,
En nooit zal een van hen zeggen ‘Dit ben jij’
Het gevoel doorgeven aan het kind om
Hun manco te bezegelen, ze zien alleen een onbekende vreemde.

HET KLINT WAT ONEERBIEDIG maar je zou opa kunnen typeren als Een ‘neurotische redder’. Ook zijn verhaal is een gatenkaas.

Als erfgenaam van weinige overlevenden was hem een kapitaal ten deel gevallen dat, hoewel volkomen legaal, hem gevoelsmatig niet toebehoorde. In het licht van *als je één kind redt, dan red je de mensheid* heeft hij dingen gedaan waarvan hij nu zegt dat ze misschien naïef waren.

Dat kinderlijk vertrouwen had de familie al eerder geteisterd want een gedeelte van het kapitaal was voor de oorlog in handen gegeven van het respectabele Berlijnse bankiershuis *Mendelssohn & Co.*

Toen ik opa daarover doorvroeg, zei hij ‘Het zijn lange verhalen, samenvattingen doen ze geen recht; het waren nazaten van Moses Mendelssohn’. ‘Vertelt u ze maar, ik zal proberen goed te luisteren.’

Ik luisterde en opa ging er in op: Tableaux werden geschetst van miskende bankiers die uiteindelijk in decadentie ten onder gingen en een gedeelte van het familiekapitaal meesleurden in hun val. Bij de faillissementsveiling bleek het kapitaal van de firma Mendelssohn vooral te bestaan uit waardevolle kunstwerken en het Rijksmuseum was een grote jager in deze koopjesjacht. De ‘geniale avonturier’ Fritz Mannheimer, die leiding gaf aan de Amsterdamse activiteiten, beheerste het beursvak volledig. ‘Zijn tragiek lag in zijn optreden als briljante eenling, gedoemd in werk noch leven het evenwicht te vinden om iets blijvends tot stand te brengen.’ Opa koppelde deze tragedie aan die van Abraham Tuschinski wiens naam hij uitsprak als *Tuszyn’ ski*. Overmoedige mensen met een grote droom. Opa’s droom en overmoed waren op kleinere schaal. Hij bewonderde hun lef.

Na de oorlog werd er gebankierd bij een wederom vertrouwd klinkende naam: *Teixeira de Mattos*. Deze keer geen bank met een Asjkenazische maar met een Sefardische achtergrond. De ondergang van Teixeira de Mattos in 1966 was het grootste bankfaillissement in Nederland in de twintigste

eeuw. Het land sidderde, hoe kon zoiets gebeuren? Het was een blamage voor *De Nederlandsche Bank*: 'Het toezicht had gefaald', werd er gezegd. Ondanks al deze ellende bleef er genoeg over, want wedden op één paard? nee, zo stom waren ze nou ook weer niet.

Opa kon het mooi vertellen en noemde nooit bedragen. Wat draagt het bij? Zijn verhalen maakten mij veel duidelijk. Mijn gevoel van een speelbal te zijn van onbekende krachten werd minder. Dingen vielen op hun plaats, verhalen schoven in elkaar en verbanden, mysterieuze verbonden, kwamen tevoorschijn. Helend en schrijnend.

Als ik zo met opa spreek heb ik de maximaal toegestane dosis medicatie nodig. De lichamelijke uitwerking neem ik dan maar voor lief.

Ik ben geen erfgenaam. Wel was testamentair vastgelegd dat ik mijn deel zou krijgen. Daar is hij later op teruggekomen: 'Riwke, er is *als het ware* jou veel beloofd, maar het mocht niet zo zijn. Mijn beloftes zijn oprecht, maar ik wil het concreter maken. Ik wil samen met jou afspraken maken en je het geld geven, ik wil er eerlijk over zijn en volgens mij kun je dat inmiddels aan'. – Het was een ongemakkelijke situatie, ik had niets te verliezen en begreep dat het niet de bedoeling was dat mijn deel in rook en gesnuif opging. Het geld is verdeeld over een kleine private bank en een grote systeembank.

Minstens een keer per jaar vertrok opa naar Marseille om te kijken hoe het met tante Rachel en de anderen ging. We hebben afgesproken dat ik, na opa's dood, deze verantwoordelijkheid op me zou nemen. Of ik nog broers, zussen, neven en nichten had? Het zou zomaar kunnen.

Opa's zorgen dat ik mijn deel zou verbrassen waren even onterecht als begrijpelijk. Ik winkelde in koffie- en smartshops. Mijn dosis *ibogaïne*, als recept voor mijn verslavingsgevoeligheid, bereikte zijn hoogtepunt in een hallucinatorische, levensbepalende en onzegbare werkelijkheid.

DE DONKERE NACHT

VANUIT DE DUISTERNIS heb ik me langzaam naar het licht toegewerkt. Er zijn bepalende ontmoetingen geweest. Er is afgebroken en opgebouwd, het ijle homeopathisch verdunde sprankje hoop is door het schud-den krachtiger geworden. En... Ik heb een moment van genade gekend.

Vreugde, vreugde, vreugde, tranen van vreugde. Alles vergeten behalve God.

Moge ik nooit van hem gescheiden worden. Uw woord zal ik nooit vergeten.

Wat valt er over zeggen? Zoveel woorden zijn er aan het onuitsprekeli-jke gewijd. Om er toch maar iets over te zeggen. Denk nou niet dat ik na de *grâce de Dieu* opeens een lachebekje ben geworden. Het is ook in uiterlijkheid niet te vergelijken met de ervaring van Blaise Pascal uit 1654.

Jeltske zou het later hebben over *De donkere nacht die gelukkig maakt* en illustreerde dat uiteraard met een gedicht:

*Eens op een donkere nacht
In huiverend liefdesvuur
ontbrand,
O uitgelezen kans!
Verliet ik ongezien
Mijn huis dat stil en vredig was.*

*Door donkerte beschut,
Vermomd, langs de geheime
trap,
O uitgelezen kans!
In donkerte en verborgenheid,
Mijn huis dat stil en vredig was.*

*Die uitgelezen nacht,
Verstolen, niemand die mij zag
Zelf geen duimbreed zicht,
Geleid slechts door het licht
Dat in mijn hart was aange-
vlamd.*

*Dat vuur wees mij de weg,
Scherper dan het middaglicht,
Daarheen waar ik werd
verwacht Door hem die mij
vertrouwd was,
Waar niemand zich liet zien.*

*O nacht, jij was mijn gids,
Nacht, liever dan dageraad;
Nacht, jij bracht
Minnaar en beminde samen;
De beminde in de Minnaar
opgegaan!*

*Op mijn bloeiende borsten.
Die voor hem alleen waren
bewaard, bleef hij sluimeren,
En ik, ik streelde hem,
En uit de ceders waaierde de
nachtwind aan.*

*De nachtwind van de tinnen,
die, toen ik zijn haren spreidde,
Met zijn hand mijn hals
Sereen een wond toebracht
Waardoor mijn zinnen een voor
een bezweken.*

*Ik bleef, vergat mijzelf,
Gezicht tegen mijn Minnaar
aangevlijd;
Alles hield op, ik raakte mij
kwijt,
Mijn zorgen liet ik varen
Tussen witte lelies, in verge-
telheid.¹*

¹ Vertaling H. C. ten Berge, 1991

LANG GELEDEN voorzag een Amerikaanse filosoof de opkomst van immense depressieve groepen die, afgesneden van zelf-motiverende bronnen, geen ander vitaal perspectief hebben dan een kommervol zelfverbruik doorspekt met eenzaamheid en psychische stoornissen. Hij waarschuwt voor het verzwakken van het weerstandsvermogen door overtuigingsloosheid. Kan zelfdoding worden beschouwd als een graadmeter voor de geestelijke gezondheid van de maatschappij als geheel? Ik leef nog. Dat ik überhaupt besta heb ik aan Sidi Mohammed ben Yusef van Marokko te danken. Na de Franse capitulatie in de zomer van 1940 wilde het Vichy-régime rassenwetten invoeren in haar koloniën. De sultan weigerde:

‘Ik sta mijn kinderen niet af. Wij hebben hier alleen Marokkanen en ik ben ook de sultan van de Sefardische en gearabiseerde joden’.

Om te overleven zijn er mensen nodig voor wie het woord solidariteit geen hol begrip is. Daarom besta ik. Het is een verantwoordelijkheid in solidum.

Vijf jaar later zou Jeltske het zó zeggen:

‘Do moetst dyn neiste leafhawwe sast dysels leafhast.’¹

En nog wat later:

*Je bent zo mooi, vriendin van me, je bent zo mooi als Tirsas,
zo prachtig als de Jeruzalem.²*

¹ *Wajikra* 19: Houd evenveel van de mensen om je heen als van jezelf.

² *Sjier Hasjirim* 6: Do bist moai as Tirsas, myn freondinne, leaflik as Jeruzalem, ûntsachlik as wapperjende flaggen.

NOCES À TIPASA

ALBERT CAMUS ERVAART IN TIPASA GENADE, hij krijgt wat hij er hoopte te vinden. Hij lest zijn dubbele dorst: liefhebben en bewonderen. Want in onze tijd heeft de eis tot rechtvaardigheid de bron verdroogd waaruit de scheppingsdrang voortkwam. Het licht uit zijn jeugd hield de wanhoop tegen.

In december 1952 noteert hij:

*Hartje winter leerde ik eindelijk dat er in mij een
onoverwinnelijke zomer aanwezig was.*

Onder de brandende, droge Algerijnse zon
Je leest filosofieën en modelleert er een
Die past in het klimaat en het intellect
Om tussen de impuls en de daad te vallen
En tonen een overdachte keuze voor wat gedaan is.

Niet wat je dacht, maar wat je was staat nog steeds –
Een man die een wereld bouwt met eigen handen
En er in woonde. Eigenliefde en zelfmoord
Waren strakke gedachten, altijd er naast gezet
De pijn voor zekerheid die nooit eindigt.

HET LEVEN MOE

ZUIVERHEID EN ORDE verdwenen lang geleden van de wereld.
Mijn hele wezen is doordrenkt van walging voor zinloos en leeg leven.

Alleen dwazen zijn blij met beloftes. Ik ruk aan de ketens van mijn folterende bestaan.

Ik ben de Weg voorbij en wil dat alles hier en nu en voor altijd stopt.

Mijn gedachtenis doolt van is naar was en probeert de draad van Ariadne te vinden die mij uit mijn ijzige krocht van het bestaan laat opleven.

Tevergeefs. Alleen kosmische verwoesting, wanhoop en walging bij het leven. Geen Goden te bidden. Het leven is een ongevraagde gift.

Het astrale lichaam, verloren tussen de werelden, naar mij kijkend vanuit de spiegel. Geëxcommuniceerd van geluk en getrouwd met wanhoop.

Mentale acupunctuur en verdoofde voeldraden op mijn pols helpen me om het nest van ziekte te elimineren. Het vlees is de kooi met het lemmet als sleutel.

Ik snij spinnenwebben van pulserende aderen in stukken en leg een gitzwarte donkere bloot. Onbeschrijflijke hordes gutsen buiten mij.

Ik kan niet schreeuwen van vreugde...

Het is me nu allemaal om het even.

Anatoly Shishilov, *Autopsychosis* 2013

‘Rebecca?’

‘Ja, Jeltske?’

‘In een tandeloze wereld heeft angst vrij spel.’

BEMINDE GELOVIGEN,

IK NEEM U VANDAAG MEE NAAR GOETHE EN NAAR FAUST, een rondreizend arts, astroloog en magiër uit de 16^e eeuw die alle kennis heeft vergaard en voelt dat zijn dorst naar ware kennis niet is gelest. Op zijn zoektocht naar werkelijke kennis verlaat hij het rationele pad en komt terecht in het domein van alchemie, magie en duivelsstreken:

Twee zielen strijden in mijn borst.

*Stuwt niet alles naar hoofd en hart, levend in eeuwige geheimenis?
Vervul daarmee je hart, zo groot het is, en als je geheel opgaat in het gevoel,
noem het dan hoe je wilt, ik heb daar geen namen voor!
Gevoel is alles, een naam op zich betekent niets: een hemelse gloed in nevelen
gehuld.*

Dit gaat over de ervaring van de diepste werkelijkheid, woorden schieten tekort. Geloven is vertrouwen hebben, jezelf kunnen overgeven. Niet gericht op zelfbehoud; het is afrekenen met je angsten om ruimte te maken voor anderen, ruimte te kunnen maken voor dat wat volstrekt anders is:

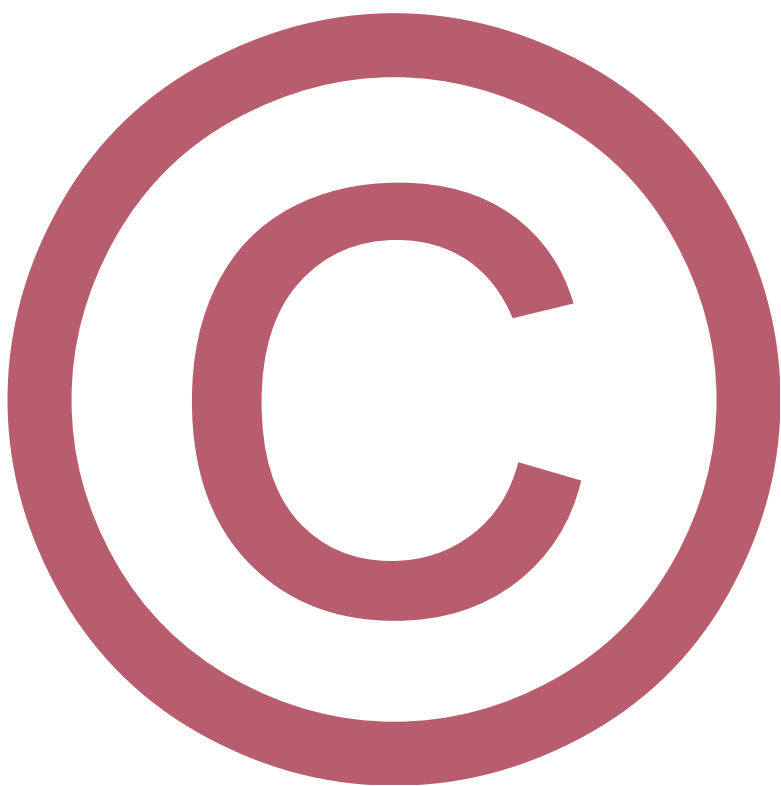
GELOVEN IS:

*afzien van jezelf,
opzien naar het heilige,
omzien naar de ander
en uitzien naar de toekomst.¹*

Amen

¹ Ik dank u wel ds. Korver, groetjes van Jeltske.

Dr. Faust is ook in Leeuwarden geweest. Hij leeft voort in volksverhalen zoals bijvoorbeeld opgetekend in Theun de Vries' *Friese Sagen*.

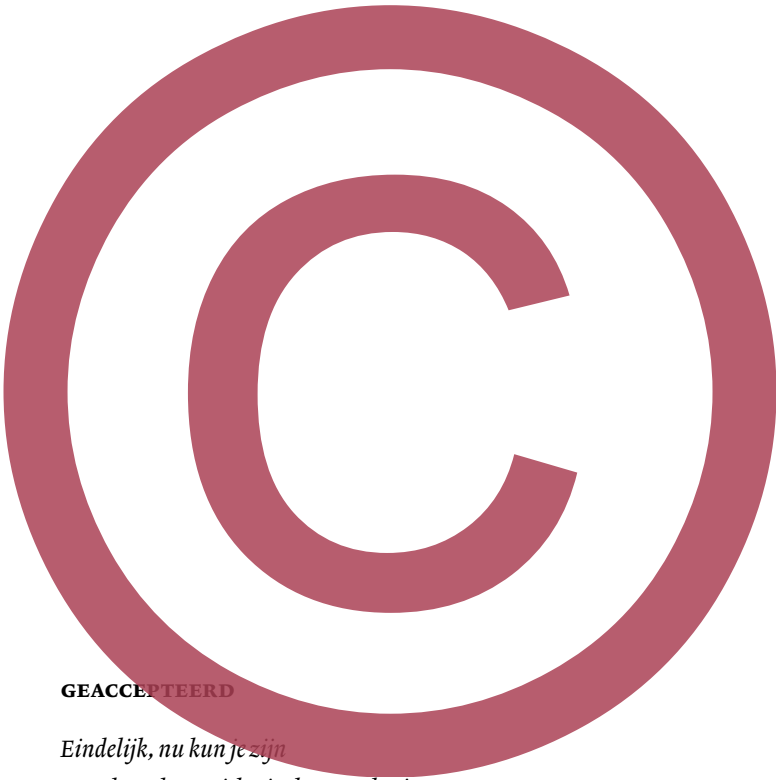
WELKOM IN DE WERELD

Jeltske & Rebecca

WELKOM IN DE WERELD

MATURITAS POSTCOX

2014

GEACCEPTEERD

*Eindelijk, nu kun je zijn
Wat de ouderen zich niet kunnen herinneren
En waar jongeren naar snakken in dromen,
Toch omvatten ze het nog steeds allemaal.*

HOOFDSTUK 21 HERWONNEN VISIOEN

DE WINTER HEEFT EEN GEHEEL ANDER VERLOOP DAN TWEE JAAR GELEDEN. In de lente word ik achttien en dan ga ik op de Partij voor de Dieren stemmen. Niet zozeer namens onze geiten als wel uit compassie voor álles wat leeft en beeft.

Op school had ik films over Gandhi (de beschaving van een volk is te meten aan de mate van respect waarmee ze met hun dieren omgaan), Albert Schweitzer (eerbied voor het leven, waarin respect voor alles wat leeft centraal staat) en de Boeddha gezien. Het gaat om waarden die je écht belangrijk vindt en toen ik een tijdje mocht invallen, vond ik de lessen ethiek in de bovenbouw HAVO en VWO het spannendst. De kunst, dat had ik afgekeken van mijn eigen godsdienstdocent, is om vanuit de beleving van de leerlingen te beginnen dus begon ik met *Een dag om vrij te zijn* uit Lucas. Een sterk verhaal, niet opgelezen maar recht uit het hart, komt over. Mijn geschiedenisdocente kreeg de klas doodstil met haar vertelkunst. Het was een schat van een mens en ik heb haar een keer gevraagd hoe ze dat nou deed, al die verhalen alsof ze het uit haar mouw schudde. Het is gewoon hard werken: de verschillende paragrafen moet je voorzien van beelden.

‘Je moet ze eerst uittekenen en de vellen in een boog voor je leggen. Geen steekwoorden opschrijven, dat is een andere modus. en op een goed moment zitten de beelden zo in je hoofd dat je gewoon aan de klas vertelt wat je zelf ziet.’

Zo simpel is het, ál s je het onder de knie hebt! Juf Maartsje raadde mij de module *Verhalen vertellen* van Windesheim aan.

‘Profetenschool, zo heet dat’, zei Rebecca later. Ja, de kracht van verhalen is de basis van het onderwijs, de rest is communicatie, compassie, pedagogiek en ’n beetje weten waar je het over hebt.

DE LANDERIJEN VAN ONZE BOERDERIJ sluiten aan één kant aan op die van Rintskes boerderij en beide worden omsloten door het natuurgebied. Het is de bedoeling om tussen het agrarische gedeelte en het domein van Bosbeheer een organische overgang te realiseren. Dat betekent in ons geval dat het perceel van de frambozenkwekerij als het ware overloopt in het rijksstruikgewas dat uit dezelfde soorten bestaat. Dus aan onze kant staan de vruchtstruiken in min of meer keurige rijtjes waardoor je makkelijk kunt oogsten. Aan de kant van Bosbeheer is het, tot aan het fietspad, een grote strook wilde bos-aardbeien en -frambozen, bramen en vlierbessen met daarin een recreatieruimte met een picknicktafel en afvalbakken. De afspraak is dat wij die plek onderhouden en daarvoor krijgen wij vruchtgebruik terug. Er was echter één klein probleempje. ‘Jeltske’, zei Ymke serieus, ‘Reina en ik hebben bewondering voor jouw inventiviteit waarmee je al van jongs af aan wat geld voor jezelf en Rintske wist te verdienen’.

Ik voelde de maren al aankomen.

‘Jullie worden steeds professioneler en we begrijpen dat de verkoop van frambozenlikeur en de andere alcoholische mengsels lucratief is. Ik weet heus wel dat er op veel boerderijen wordt gestookt en op zich is dat niet verboden maar als je dat gaat verkopen ben je verplicht dit te melden bij de Belastingdienst en heb je ook vergunningen nodig. Het kan niet zo zijn dat rijksvruchten worden gebruikt voor illegale praktijken. Als overheidsdienaar word ik geacht daarop toe te zien. Dat een bedrijf in opbouw zich niet altijd aan de regels houdt, oké, maar als de opbouwfase overgaat in de continuïteitsfase wordt het anders.’

Het was een duidelijke boodschap en de redelijkheid viel niet te betwisten. Het speelkwartier was voorbij, de regels van de grotemensenwereld golden nu ook voor ons. En trouwens, er stond het vruchtgebruik tegenover en kosten konden worden doorberekend. Een paar gedachten schoten door m'n hoofd waardoor ik wat moest lachen.

‘Wat is er?’

‘Het is een binnenpretje, moest even aan iets denken. Ik ben het met jullie eens, ieder zijn rechtmatig deel.’

De noord-westgrens van ons land stond vast, het zuidoostelijke deel sloot aan op de vrije natuur en was daardoor elastischer en 't âldfaars erf heeft zich in die richting uitgebreid. Nee, er zijn niet onnodig bomen gekapt maar wel paaltjes geslagen zodat de schapen niet zouden verdwalen. Achteraf kun je zeggen dat er toen al aan organische overgangen werd gedaan. Pake heeft me die gebieden laten zien. De paaltjes met drie touwdraden ertussen stonden er nog, het zag er verre van begraasd uit.

Was het de plek waar mijn droom over opa, waarin *Hymke nei hûs gong yn frede mei God*, zich afspeelde toen ik na de lange dag, waarin ik ook bij Tialda was geweest, eindelijk in slaap viel?

De laatste keer dat de veehandelaar onze boerderij bezocht toen pake nog leefde hebben we met hem afgesproken dat hij acht schapen zou kopen en dat wij voor ze zouden zorgen en bijvoederen als het nodig was. Zo kregen we aan het begin van de winter acht zwangere moekes. Stoere Texelse dames die zich in het beschutte bosgebied met aanpalend schapenweitje thuisvoelden en enthousiast naar me toe kwamen rennen als ik met mijn emmertje graan bij ze op visite kwam. En in het

voorjaar gingen we natuurlijk regelmatig kijken of alles goed ging. Lammetjes zijn soms zwak en hebben dan hulp nodig om rechtop te gaan staan.

De opbrengst van de lammeren ging doormidden, Ljochtwelle en wij kregen allebei de helft en een gezond flink Texels lam heeft zijn waarde.

Een ander binnenpretje was dat Bente ongeveer twaalfvierkante meter beschutte grond op het zuiden had ingericht als hennepkwekerij. Ik hield mijn hart vast maar Bente had een goed verhaal. Nee, hij zou geen plaatselijk dealertje worden. Amke en Djurre waren weekendzuipers, Bente niet. Als ik moest kiezen tussen zuipers en blowers dan wist ik het wel. Een gedeelte was voor privégebruik en zijn vriendenkring. Zijn vrienden waren van een ander kaliber dan die van Amke en Djurre en de verdere verkoop had hij geregeld met een koffieshop in Heerenveen. Dat was ver genoeg, en het zakcentje dat hij ermee verdiende is hem van harte gegund.

Daarom moest ik even lachen toen Ymke zo formeel deed en daardoor kon ik ook moeilijk tegensputteren toen er van mij verlangd werd dat ik me aan de regels zou houden. Mijn eerste recalcitrante opwellingen bij het aanhoren van Ymkes woorden over de legalisering van onze alcoholische activiteiten werden gesmoord in de gedachte: 'Jow den de keizer hwet de keizer sines is.'

Met andere woorden, de samenwerking met Bosbeheer verloopt prettig. Ze helpen met het opzetten van planningen en kostenramingen. Subsidies worden per project uitgekeerd en als er iets volbracht is, een houtwal die hekken vervangt, een sloot die terugkeert, bomen die geplant worden, dan kunnen

we daar genietend naar kijken. Er was ook een meerjarig onderhoudsplan voor de boerderij, de stallen, hokken en schuurtjes. 'Ja', zegt Ymke dan, 'dit is goed rentmeesterschap.'

Als hij naar het belendende perceel kijkt, betreft zijn gezicht. Dat de gesprekken tussen onze buurboer en Bosbeheer stroef liepen was een publiek geheim. Rintske vertelde er weleens wat over, maar ze wist niet van de hoed en de rand en was er verder ook niet echt bij betrokken. Ik had ook de veehandelaar erover horen smoezen: 'It is dêr net al te plús'.

Ja, vertel mij wat... Het is echt niet voor niets dat Rintske en ik onafscheidelijk zijn, samen ónze spullen verkopen en dat Rintske in de zomer op ónze boerderij werkt. We zijn elkaars steun en toeverlaat en bieden elkaar wat we zelf van huis uit node missen: *A shelter in the storm*, oant de stoarm is bestille.

Een keer kwam ik thuis, Rebecca en Bente waren binnen. 'Godvergemi', het ruikt hier alsof er een kerstboom in de fik staat.' Het was mijn kennismaking met de opbrengst van Bentes vruchtgebruik. Rebecca werd er een giecheldeuze van.

In minske is gjin ierappel, zou oma berustend zeggen.

Dy saak stjonkt, ja pake hechtte streng aan regels en orde:

'Der moat in miet wêze en de foet by de miet hâlde, hê jul!'

Nee we gaan van mijn huisje geen rokershol maken! Maar dit ligt allemaal nog in het verschiet. Mijn eerste privé-onmoeting met Rebecca was op mijn bovenkamertje onder het dak van de boerderij met uitzicht op het noorden.

HOOFDSTUK 22 REBECCA

MIJN VRIENDSCHAP MET REBECCA kwam op een uitgelezen moment. Ik ben met Rintske op vakantie geweest en we hebben toen de tijd van ons leven gehad. We houden sielsfolle van elkaar en dat zal altijd zo blijven. Wat we daar hebben gedeeld zou je gelegenhedsliefde kunnen noemen, meiden onder elkaar of zo iets. Een exploratie van nieuwe biologische mogelijkheden zou je in vwo-taal kunnen zeggen.

Hoewel ik het fijn zou vinden om de rest van mijn leven met haar door te brengen, weet ik dat ze op een goed moment verliefd wordt op een jongen. Ik kan me Rintske levendig voorstellen als moeder van een gezin.

Ja, ik heb me ook wel eens afgevraagd hoe het zou zijn als we bij elkaar zouden blijven. Zouden we dan de landerijen bij elkaar kunnen voegen? Ondertussen wist ik blinderse goed dat ik my gjin ylluzjes moest meitsje en dat we elkaar op de lange duur niet dat zouden kunnen geven waar we allebei behoefte aan hebben. Ik kan tenslotte ook niet eeuwig over haar blijven moederen. Ik zal haar blijven helpen en er altijd voor haar zijn. Beloofd is beloofd. In man in man, in wurd in wurd zou pake zeggen. Dat ik toen niet met Rebecca mee naar Coevorden ben gegaan, had niet zozeer met de boerderij te maken. Die kan wel een dagje zonder mij. Wel moet ik leren om mijn verantwoordelijkheden af te bakenen en dat ik me niet overal tegenaan hoeft te bemoeien.

Aan Rintske ben ik schatplichtig, zonder haar was ik doodgevoren.

REBECCA, met háár achtergrond, het was volstrekt nieuw voor me. We zijn allebei einzelgängers. Ik ben een snade boeregretske en zij is meer een beldergat. Een stoere meid en een straatmadeliefje die zich de kaas niet van het brood laat eten, ook niet door mij. Ik heb weerstand nodig en daarvoor ben je bij haar aan het goede adres, en hoe!

We zien elkaar weinig in Emmen, we werken allebei veel thuis. We chatten veel, als we achter de computer zitten staat onze chat altijd open. In het begin ging het vooral over school. Als ze iets niet begreep vroeg ze of ik het kon uitleggen. Dat lukte meestal wel. De gesprekken werden steeds persoonlijker, romantischer en spannender.

Op een vrijdagavond chatte ze me een link door en schreef erbij: ‘Luister hier naar, alsjebliëft’. Ik keek en luisterde naar verschillende uitvoeringen van Melissa Etheridge’s hartstochtelijk lied *Come To My Window*. Het mooiste vond ik een duet met Dolly Parton. Daarna stuurde ze de link van *I Want To Come Over*. Dit oversteeg het wow!-moment.

‘Over anderhalf uur ben ik bij je’.

‘Rebecca, rij alsjebliëft voorzichtig!’

*Hwa is it dy’t dêr opkomt út ’e woastenije, pylders fan reek allyk, yn wolken fan mirre en wiereek, fan allerhanne keapmanne krûden?*¹

Mijn hart bonsde in mijn keel. Ik voelde een natuurlijke neiging om naar Rintskes boerderij te hollen. In plaats daarvan nam ik een paar pastilles *Ontspant & stelt gerust* en ging douchen.

¹ *Een lied over de liefde*: Wie is die vrouw die daar uit de woestijn komt, met al die geuren om zich heen, geuren van heerlijke kruiden?

Ik ben euforisch. Ik bijt op de binnenkant van mijn wang, nee ik droom niet. Is het dan echt waar?

‘Ja Jeltske, het is echt waar, je hebt een date!’

Ik borstel mijn haren, trek leuke kleren aan en dreutel voor de spiegel.

In de winter kan ik door de bomen de boerderij van Rintske zien liggen en van verre zijn aankomende koplampen zichtbaar. Rebecca heeft een smartfoon die ze in een doorzichtig beschermkapje op het stuur van haar zandkleurige scooter vastzet voor de routebeschrijving. Ik heb een oude Nokia die ik van een klasgenoot heb overgenomen. Hij is functioneel en ik kan er mee SMS'en. Ik hou niet van bellen. Dat kwam niet door pake, ik ben gewoon niet zo bellerig. Rebecca is van de wereld, meestal wat uitdagend gekleed en met de laatste snufjes. ‘Dy’t it breed hat, lit it breed hingje.’

‘Ja pake, beter een brood in de zak dan een veer op de hoed.’ Benno mag dan mijn ogen wel diepzeblauw vinden, ze verbleken in de woestijngloed van Rebecca’s ogen.

‘Smyt ús Jeltske twa eagen op in faam?’

‘Het lijkt er wel op, opa.’

Gaat er iets vervuld worden? Ik hou het haast niet meer. Zou het echt?

Ik sluit Ymkes radio aan op de boxjes die ik op mijn Mac heb aangesloten en zet de computer in sluimerstand.

Yn in keamer dy’t in radio hat

En dizze nacht hat alles

Wat in nacht mar hawwe moat

De harde schijven komen tot stilstand en na een kort wegstervend plofje is het stil op mijn kamer en hoor ik de wind ruisen om de boerderij.

In de verste verte zie ik een klein lichtje steeds groter worden. Ik ga naar beneden, trek m'n jas aan en schiet in mijn klompen en loop naar de stal. Het is er rustig, ik snuif de vertrouwde stal-lucht op die me even terugbrengt naar het moment dat pake me tegen zich aandrukte en zuchtte. Het is alweer meer dan tien jaar geleden. Ik doe de staldeur dicht en loop de weg op. En ik begin bij het begin. Toen Herodes koning was van Judea:

De zon verdwijnt achter de bergen en de moeders roepen hun kinderen naar huis. Elizabeth hoopt dat Zacharias vanavond nog thuis komt. Ze staat op en loopt de weg naar Jeruzalem een eindje op. Daar ziet ze in de verte Zacharias aankomen. Ze wuift naar hem en loopt hem tegemoet.

De lamp wordt groter ik hoor het geluid al, geluid draagt hier ver. De laatste vijfhonderd meter zijn onverhard. Als het flink geregend heeft kun je er haast niet fietsen. De jongens zijn wel bezig met het verharden. Ik heb ze gezegd dat ze de weg wat bol moeten maken zodat het water naar de zijkanten druipt. Zodra ze er tijd voor hebben werken ze eraan. Ik heb Ymke gevraagd of Staatsbosbeheer dit niet kon doen.

'Ja', zei hij, 'wij kunnen dat zelfs heel erg goed, het is alleen onze weg niet.'

Hij heeft de jongens uitgelegd aan welke eisen zo'n weg moet voldoen, zoals die bolling. Hij heeft ons een betrouwbaar adres gegeven waar we grofgemalen puin konden kopen want je moet oppassen dat je geen vervuilde troep in je mik geduwd krijgt.

Al met al een meerjarenproject. Het is redelijk droog nu, maar die kleine scooterbanden... Rebecca is een stadsmens en niet gewend aan modder. Ik loop haar ook tegemoet opdat ze niet met ronkende motor ons erf opscheurt en de aandacht trekt. Ik loop voorbij Rintskes boerderij naar de kruising. Ik hoor de eerste regel van een liedje in mijn hoofd.

*There's something happening here
But what it is ain't exactly clear
What's that sound over there?*

Ik ben Rebecca, mijn moeder heet Lea en mijn oma heet Tirza. Bijbelse zinnen komen op. Rebecca, zij geeft in de zinderende woestijn Elizeer water. Haar moeder sribbelt tegen maar laat de keus aan haar. Rebecca vertrekt, op weg naar het onbekende land. Zij is goed én zij is listig.

Ik wacht bij de kruising. De maan verscholen achter de wolken, aardedonker. Bladstil, een dierenkreet in de verte. Ik mag haar verwelkomen in mijn biotoop. Rebecca... haar roots liggen in Marokko. Er gaat me iets dagen. Een klein boekje, een stem uit Marrakesch?

Ik wil hier niet meer weg, honderden jaren geleden was ik hier ook, ik was het vergeten en nu komt alles terug. Ik vond er de dichtheid en de warmte van het leven die ik in mezelf voel. Ik was dat plein toen ik daar stond. Ben ik dat plein nog steeds?

Loslaten, dan komt het uit de hemel vallen.

Ik geloof dat het de eigenlijke roeping van de Joden is hun betekenis, hun afkomst te erkennen, die nooit te verloochenen, maar wel het geloof te wantrouwen dat hen tot op heden onder pijnen heeft bewaard.

Essaouira... Was dat ooit Mogador?

HILlich, HILlich, HILlich IS DE HEARE ALMACHTICH

Mogador, zaterdag 27 mei 1911

‘Het is sabbat. Al in het donkere en onvoorstelbaar smerige voorportaal naar het gebedshuis horen we de zegenwensen, *benschen*, die eentonige mengeling van gebeden en schriftlezing, dat nasale half gezongen, half gesproken geluid dat kerk en moskee hebben overgenomen van de synagoge. Het geluid is aangenaam, en al snel kunnen vaste stembuigingen en ritmes worden onderscheiden die elkaar met regelmatige tussenpozen opvolgen als een leidmotief. Je oor probeert tevergeefs de woorden te onderscheiden en te begrijpen, maar al snel geef je de moed op. En dan, plotseling lost de kakofonie op en – de schrik slaat je om het hart – alomspannend, helder en onmiskkenbaar zet het in:

Kadosh, Kadosh, Kadosh Elohim Adonai Zebaoth

Male’u hashamayim wahaarets kebodo!

Heilig is hij, heilig! Heilig is de machtige Heer!

Overal op de aarde kun je zien hoe machtig hij is!

Ik heb het *Sanctus Sanctus Sanctus* van de kardinalen in de Sint-Pieter gehoord, het *Swiat Swiat Swiat* in de kathedraal van het Kremlin en het *Holy Holy Holy* van de patriarch in Jeruzalem. In welke taal dan ook, deze woorden, de hoogstverhevene ooit door menselijke lippen gevormd, raken je in het diepst van je ziel, met een machtige huivering het mysterie van die andere wereld die erin verborgen ligt oproepend en openbarend. Sterker dan waar ook, weerklinken ze hier in deze woestijnplaats in dezelfde taal waarin Jesaja ze ooit als eerste ontving, en gesproken door de lippen van mensen die deze woorden rechtstreeks beërfdten.’

SIPPORA IS ONDERWEG, kwestie van minder dan een minuut. Op weg naar mij! Niet op een kameel maar op een Italiaanse scooter. Hja hawwe in bulte drokte mei harsels, zou pake zeggen.

Pake is dood en Rebecca stapt af: 'Attenoje!'

Ze zet ze haar scooter op de standaard en doet haar helm af. Ze wil me omhelzen, ik vraag haar eerst om de motor af te zetten. Er volgt een warme omhelzing, warme en verkleumde lippen raken elkaar in doodse stilte en in een gitzwart duister.

'Kom mee, dan zetten we je scooter in de schuur'.

'Woon je hier dan?, volgens Google moet ik nog 487 meter.'

'Sttt... op het platteland klinkt alles veel harder, kom maar.'

We parkeren de elegante scooter in de schuur van Rintske, het voelt niet als verraad, het voelt als een volgende stap. Ik wil niet meer denken en benoemen, ik wil me geven.

Rebecca zet haar scooter op slot. Ja, ooit is mem met de plaatselijke vereniging naar Amsterdam geweest. Toen ze thuiskwam was haar eerste uitroep: 'Ze zetten allemaal hun fietsen op slot!' Met fietsen trap je jezelf warm. Rebecca had goede kleding aan maar als je anderhalf uur stilzit in de winterkou... Ze had een barre tocht gemaakt.

'Vergeet je mobieltje niet', zei ik.

'Thanks, zou 't zomaar vergeten in de opwinding, he'.

'Ik zat op mijn kamer', fluistert ze, 'ik wou naar je toe, ik verlangde naar je'.

Vanuit het zolderaampje is wat licht te zien. De rest is aarde-donker.

'Zie je dat raam?, dat is mijn kamer. We gaan naar binnen door de achterdeur, daar doe je zachtjes je schoenen uit, ik laat mijn

klompen daar maar het is beter dat jij je schoenen mee naar boven neemt. Kom maar achter mij aan.'

Zou de zwarte stilte van de wâlden haar verontrusten?

We lopen naar boven, ik wijs de badkamerdeur aan en we gaan mijn kamer binnen. Uit de radio klinkt niet de Friese versie van *Het is een nacht* maar het vioolconcert 1 waarvan onze muziekdocent had gezegd dat dit misschien nog mooier was dan Mendelssohns E. Rebecca trekt haar jas uit, pakt een fles witte wijn uit haar tas en zet die op mijn bureautje. Ik sla een deken om haar heen: 'Momentje even, ben zo terug. Kijk maar even rond.' Ik loop naar beppe's vertrek en pak een fles frambozencrème. Rebecca zit bibberend op mijn bed. De boerderij heeft geen cv en Rebecca is een stedsfamke. Ik zet de ranke fles naast de wijn en ga naast haar zitten. Het gloeit en het gist.

Daar zitten we dan. Buiten is het donker en de waxinelichtjes aan weerszijden van de Boeddha flakkeren. Ik steek de wierrook aan en pak twee glazen.

'Zal ik de fles wijn openmaken?'

Ik trek de dopkurk uit het likeurflesje, schroef de wijnfles open en giet een bodempje likeur in de glazen en vul ze af met de wijn die rood kleurt. Ik reik Rebecca haar glas aan, mijn hand trilt, ik voel me sa grien as gers, jubelspanning, rillinkjes; naast me zit geen meisje, ik kijk in de ogen van de vrouw die zei: 'Ik verlang naar je'.

Ik verzamel mijn moed en tik mijn glas zacht tegen de hare. 'Wacht even, ik neem het eerste slokje...'

Dat smakket mearich.

- And then I kissed her.

‘Hoe smaakt het?’

‘Het smaakt naar meer Jeltske, naar heel veer meer!’

Rebecca lacht, ze slaat haar arm om mij heen en drukt me tegen haar aan, ik voel haar kou, ik adem haar geur.

‘Ik voel je hart bonzen.’ Ze pakt mijn hand en legt die op haar borst, een onstuimig kloppend hart. Wat een Wow!... Ik denk aan het moment dat mijn onderkoelde lijf door Rintskes warmte weer bijkwam: ‘Zullen we maar onder de dekens kruipen?’

It is in nacht

sa as in nacht is op it wite doek
fan sa'n slach as yn in lieteboek.

Ik hie ferveachte fan sa'n nacht
dat er by dreamen bleau foar my
mar fannacht bring ik him troch mei dy.

Het is een nacht

die je normaal alleen in films ziet
die wordt bezongen in het mooiste lied.

Het is een nacht waarvan ik dacht
dat ik 'm nooit beleven zou
maar vannacht beleef ik 'm met jou.

Wat volgt, laat zich amper beschrijven – In hemeltsje op ierde. Onze hartstocht heeft lang op dit moment gewacht. Tongstrelend, godsilligens en met vulkanische bevingen, schokkend en naschokkend. Behalve Siegfried had ik ook Twee vrouwen gelezen. Het boek werd gratis uitgedeeld en draagt als motto:

‘...weer doorsidderde mijn hart Eros, zoals de wind op de bergen in eiken valt.’

Er was geen kou meer, wel pakes stem: ‘Ij wol graach ingel hjitte, mar jow is minske: geniet van het leven! Geniet van het brood en de wijn en van het leven met de vrouw van wie je houdt. Dat is wat God graag ziet’.

Pake wist wat hij deed toen ik hem moest loslaten in die ijskoude nacht. Ik zocht de eeuwigheid. Pake gunde mij leven, een zekerheid van geluk, haast te groot...

‘Jeltske?’

‘Ja, lieverd?’

‘Jij krijgt alles voor elkaar, wat is je geheim?’

‘Ik heb het afgekeken van onze veehandelaar en als meisje verkocht ik al groente en fruit in ons stalletje van aardappelkistjes. Hij leerde me om rücksichtslos kansen te grijpen’.

‘Waar liggen ónze kansen, Jeltske?’

‘In elkaars zoete armen. Rebecca. Dizze nacht mei dy is libbensecht.’

‘Zullen we een boek schrijven? Dan maken we er één verhaal van, óns verhaal. Wat wij hebben meegemaakt is wél echt gebeurd, of niet soms?’

‘Is het dan geen droom?’

‘Een droom kun je ook opschrijven, wil je me Riwke noemen, ús Sjikse, dat doet mijn opa ook. Het klinkt vertrouwd en ook wat Fries, toch?’

‘Je naam is Rebecca, je bent mijn roos van Jericho en ik noem je Riwke, ús Rieuwertse. En noem mij dan maar Sjitske!’

‘Toen jij aardbeien verkocht, verkocht ik boeken en potloden en toen ik klein was, zou je mij de gekneusde exemplaren hebben gegeven als je een kraampje in Marseille had.’

‘Riwke, je bent zó welkom in mijn land van melk en honing en ja, we schuiven in elkaar, we maken er één van. Óns verhaal.’

‘Ik voel me zo beschaamd Jeltske. Ik klamp me vast aan jouw verhaal want dat van mezelf is om van te kotsen.’

‘We gaan opruimen, hoofdstukken afsluiten, op naar het volgende. Wat we niet uit onze eigen pen krijgen, schrijven we met die van elkaar. Tranen worden inkt op de huid van papier.’

Een hartverscheurend verhaal is niets om je voor te schamen. We duiken in elkaars verhaal, leven en lijf. We vertrouwen het toe aan het papier dat is geduldiger dan wij. We maken er een boek van en als het af is klappen we het dicht met een orgastische oerknal en blijft er niets beschamends over.'

'Mijn opa schreef in zijn brief, als een soort PS, en nog iets, ik ben trots op je. Het bleven woorden voor me.'

'Riwke, trots verbrijzelt in harde lessen, ik wil je opa leren kennen. Mijn opa zei dat grutskens in hynder goed stiet, mar in minske beroerd. Trots rijmt op prots. Het grote woord respect klinkt vals uit een kleine mond. We gaan er een helend boek van maken.'

*In a cold dirty room
That's where I found myself
With a bottle of wine
And some pills off the shelf*

*Oh mama, sweet mama
Can you tell me what to say
I don't know what I've done
And I'm feeling so ashamed*

*Then an angel appeared
She was just seventeen
In a dirty old gown
With a conscious so clean*

*Oh mama, sweet mama
Can you tell me what to say
She's brought back the life
That I once threw away*

'We verbergen ons, we laten Christopher Hillman en Ingram Connor voor ons zingen Riwke, als verliefde pubers die niet bij machte zijn. Wij gaan elkaar de woorden geven en kruipen achter de citaten vandaan want we kunnen ons niet eeuwig blijven verschuilen, dat heeft geen toekomst.'

'Jij hebt tenminste nog je spirituele point d'honneur, Sjitskse.'

'Heilig is hij, heilig! Jij, roos van Jericho, jij hebt deze woorden beërfd en nu ben je bij me, jouw verleden resoneert in mij.'

Religieus lijden is ook de stem van ondermaans verdriet, de adem van onderdrukten, het hart van een harteloze wereld en de ziel van een ontzielde wereld.

‘Zijn de liedjes en gedichten onze opium Sjitske, zijn we elkaars opium, elkaars troostende roes?’

‘Meer dan dat Riwke, samen zijn we compleet. Samen zijn we twee zielen versmolten tot één verhaal.’

‘Het is mijn pleegouders niet gelukt om van twee mislukkingen één succes te maken.’

‘Wij zijn niet mislukt Riwke. We hebben allebei laten zien wat we waard zijn, jij wat later dan ik, langzaam groeiende bomen zijn het sterkst en mijn woestijnroos overleefde de droogte. We hebben ons niet onder laten schoffelen. Godlof dat onkruid niet vergaat. Tarwe en onkruid, ze groeien samen op de akker onder Gods hoede, drinkend van zijn levend water.’

‘En nu lig ik hier naast jou en ik weet bij God niet waar ik ben en wat ik morgen door het raam zie. Ik voel je lijf, je adem. Ik wil je vasthouden, ik wil je waardig zijn, ik wil je niet beschamen, *I believe in you even through the tears and the laughter, even on the morning after.*’

‘Riwke, wat we zelf niet kunnen zeggen, zeggen we voor elkaar. We vertrouwen ons aan elkaar toe.’

En weer voel ik hoe Rebecca’s verzengende warmte mijn lijf doorgloeit als een milde stroom, rustig vloeiend, aanhoudend en wegstervend en weer opkomend alsof het uit mijn ziel naar buiten barst.

Ik val in slaap in de zoete armen van mijn liefste en ontwaak met een teer, dankbaar en opgetogen gevoel. Ik geef Rebecca een kusje op haar voorhoofd en kruip uit bed. Het is koud. Ik schik de dekens en kijk vertederd naar ús Rieuwertsje. Nog een kusje, zoveel ik wil, zo geruststellend. *Sinne en wille kinne folle tille.*

DE VOLGENDE DAG gingen Rebecca en ik na het ontbijt langs Rintske om kennis te maken en uit te leggen hoe de scooter in hun schuur terecht was gekomen. We liepen terug en gingen het bos in. We kletsten honderduit.

‘Misschien kun je hier in de buurt werk vinden’, zei ik, ‘Dat zou logistiek een stuk eenvoudiger zijn!’

‘Waar moet ik dan wonen?’, vroeg Rebecca.

Ja, we liepen hard van stapel. Ik had al eerder nagedacht over hoe het nu verder moet nu ik bijna achttien ben. Mijn oudste broer Amke heeft steeds vaker zijn vriendin over de vloer en dat Eefke bij de grote jongens slaapt is ook verre van ideaal. Peppe en Feike gaan goed samen.

In het woud staat de voormalige boswachterswoning De grote Stoeve die verhuurd wordt als vakantiebestemming. De gasten laten, als het goed is, de woning bezemschoon achter. Op internet kun je zo vinden op welke dagen het huisje beschikbaar is. Ik voelde energie, tijd voor actie! Sissen is neat, mar dwaam is in ding. We liepen door het bos in de richting van het huis van Ymke en Reina. Ik vertelde Rebecca van mijn plannetje.

Ik zette mijn klompen gewoontegetrouw voor de deur en we gingen naar binnen. Ik ben daar kind aan huis en stelde Rebecca aan hen voor als een studiegenoot en ontvouwde mijn plan. Ik vertelde over de kamernood op de boerderij en over mijn drang om een volgende stap te zetten.

‘Ik kom hier niet met een probleem hoor’, zei ik, ‘maar met een oplossing’.

‘Dacht ik het niet!’, lachte Reina, ‘ik ben benieuwd’.

‘Jullie doen nu het beheer van De Stoeve, Feike en Rintske maken er schoon en we verkopen er onze streekproducten. Als we nu achter het huisje, wat uit het zicht, een boswachterskeet neerzetten, dan zou ik daar voor de duur van mijn studie, en dat is nog anderhalf jaar, misschien kunnen wonen en slaan we twee vliegen in één klap’.

‘Welke klap dan, Jeltske?’, vroeg Ymke.

Ik denk dat Reina het al aan voelde komen, zo aan haar gezicht af te lezen.

‘Het zijn drie vliegen, Ymke. Ten eerste, als het huisje onbewoond is zoals in de winter, is het goed dat er iemand een oogje in het zeil houdt.’

Het was een sterk argument want er zijn ooit ongenode gasten aangetroffen. Ymke heeft wel versterkingen aangebracht maar het blijft een afgelegen huisje met alle risico's van dien.

‘Ten tweede zou dan Eefke mijn kamer kunnen krijgen want de jongens slepen hun meiden mee naar hun hol en da's niet bevorderlijk voor zijn nachtrust.’ Reina lachte, voor mij een teken dat ik niet al te dramatisch moest worden in mijn argumenten.

‘Last but not least, en ik ben daar eerlijk in, is het voor mij belangrijk om, nu ik achttien word, een stap te zetten in myn selsfoarsjenning en dizze tydlike foarsjenning en neffens myn sin is dit it aai fan Columbus.’

Het was eruit. ‘Ik sjoch wol’, Ymke is er de man niet naar om te zeggen: ‘Ik zie wel, maar...’ Laat het gedeelte voor de komma maar weg, denk ik dan.

Het woordje *maar* geeft een zin een dubbele betekenis. Ik heb een hekel aan dat soort halfslachtige formuleringen:

‘Je bent een leuke meid, maar...’ Het is een *deadwaner* als ijs in de Riesling. De bedoeling is verkoeling, het resultaat waterig.

Ik was tevreden met de voorlopige uitkomst en zei dat het voor mij ook nog niet helemaal was uitgekristalliseerd. We spraken af dat we onze gedachten *erover zouden* laten gaan.

‘Toffe lui, straks word ik nog verliefd op alle Friezen! Ik wil dat huisje *wel zien hoor* Jels.’ We lopen door het *bos*, ik wijs op de dassenburchten en met overschuimende emoties laat ik mijn biotoop zien. Ja ik ben een *wâldfamke* en daar ben ik *mânsk* op.

‘Ik ben echt superblij dat ik naar je toegekomen ben, Jeltske!’ Dat *sil my wol net gund wêze*. Gleone leafde en *kâld ferstân* geane komselden hân oan hân, alles ûntjout him. Haal me uit mijn hoofd, smeeik ik. As jo wolle. Please...

‘Ja, volgens mij waren we er allebei aan toe, hè.’

‘Zeker weten.’

‘Ik voelde dat ik naar je toe moest komen. Het was de eerste keer dat ik met een meisje geslapen heb, beschrieen.’

‘Ik heb nog nooit met een jongen geslapen.’

‘Onbeschrieën, ik wou dat ik dat kon zeggen, Jelts. Ik moést altijd wat, en altijd méér. Nooit was het genoeg, nooit was het echt bevredigend. Kaan ajen horre. Begrijp ik nu waarom?’

‘Jij zegt het Riwke, boze ogen uit, sprekende ogen in’. Ik duw mijn neus tegen de hare: ‘We laten ons toch niet kisten ús leave?’

Rebecca laat mijn hand los en slaat haar handen om mijn middel. Ik ruik en snuif diep. Mond op mond, adem op adem.

‘Us *ferstân* kin it net benei komme’ hoor ik pake zeggen.

Overgave. Ik besau my. *Tastimming sûnder betingsten*. It leit my nei...

Het is een euforische verwarring, plotseling en nieuw.

HOOFDSTUK 23 ACHTENTIEN, IN HIELE OMSETTING

'No one is so brave that he is not disturbed by something unexpected.'

MIJN ACHTTIENDE VERJAARDAG NADERDE. Ymke had nog niets over mijn voorstel gezegd en uit de blik van Reina maakte ik op dat het de goede kant opging. Of was het *wishful thinking*? Als het niet kon, zou hij dat toch al gezegd hebben? Meestal ben ik het die de touwtjes in handen heeft, mar it kin ferkeare! – Op de dag van mijn verjaardag kwam Rintske in de namiddag naar me toe. Aan haar gezicht kon ik zien dat er iets aan de hand was waar ze vrolijk over was.

'Kom mee Jeltske, ik wil je wat laten zien.'

We lopen naar beneden, ik trek mijn jas aan en schiet in mijn klompen. Het is zacht weer, de takken van de bomen zwiepen zachtjes door de wind. Rintske huppelt vrolijk voor me uit, soms loopt ze even naast me. Ze houdt haar lippen stijf op elkaar. Hoe vaak zijn we samen in het woud geweest, in het begin soms verdwalend, we hielden elkaar stevig vast als het donker werd. Het geheimzinnige bos met zijn verlokkingen en enge geluiden, met zijn mysterieuze donkerheid en open plekken – het werd ons steeds vertrouwder. We werden groter en het bos gaf zijn geheimen prijs.

We naderen de *Sânflakte* en ik begreep waar ze me heenbracht maar heb geen flauw vermoeden van wat me daar te wachten staat. Ik hou niet van verrassingen, uit mijn jaszak pak ik het doosje en neem een paar *ontspant & stelt gerust*-pastyljes.

'Jeltske', zei Rintske, 'ik weet dat' niet van surprises houdt, ik heb het ze nog gezegd'.

'Wie bedoel je met ze, Rins?'

‘Het is goed bedoeld, Jeltske.’

Ze staat even stil en kijkt me aan. Ik zie dat ze even slikt. Ze vermant zich en zegt: ‘Laat het maar gebeuren Jeltske, je bent nu volwassen en misschien is dat moeilijker voor mij dan voor jou. Jij wordt meer gewaardeerd dan je denkt’.

Ik leg mijn hand op haar schouder en ga op mijn hurken zitten en Rintske veert mee. ‘Wat er ook gebeurt Rintske, dan ik hearre bynoar, weet je nog?’ ‘Watsjo?’

‘Ik bedoel, toen ik voor het eerst naar school ging en jij niet begreep waarom jij nog niet naar school mocht.’

‘Dat is my út it ûnthâld gongen’.

‘Wij laten elkaar niet los, famke. Ik bedoel, zonder jou had ik ook dit nooit meegemaakt en ook nu zijn we samen. Rintske, jij zit diep in mijn hart, fan ivichheid oant, ta amen. En dat zal zo blijven. It is in Ferbân, hast hillich’.

‘Ik begrijp je niet altijd, Jeltske, ik nimme it foar leaf en het is vaak pas achteraf dat ik besef wat je precies bedoelt, zullen we verder gaan?’

‘Ik tankje dy.’ ‘Ik tankje dy ek.’

Het was een momint voor Rintske en een momentum voor mij. Tegenstrijdige gevoelens, afscheid en een nieuw begin tegelijk.

‘Ik laat het allemaal over me heen komen, Rintske. Zoals het toen ging met de diploma-uitreiking, dat wil ik niet meer. Blijf bij me in de buurt en knijp me maar als het nodig is.’

‘Dat vind ik fijn Jeltske, we maken er gewoon iets leuks van, een nieuwe start en geen gedoe. Ik vind het bijzonder wat er gaat gebeuren Jeltske, forjow it hjarren, hwent hja witte net hwet hja dogge.’

‘We gaan het meemaken Rintske, hun vergeven is mezelf bevrijden, ik ga mijn best doen.’

Vorig jaar is Djurre achttien geworden. Toen is er voor het eerst een verjaardag op de boerderij gevierd. Het heeft de sfeer in huis goed gedaan. Ik hoop er maar het beste van.

We kwamen op de open plek waar het huisje stond en heit liep ons tegemoet:

‘Lokwinske mei jo jierdei, Jeltske’.

Ik zuchtte even diep en accepteerde zijn gelukwensen, indachtig de woorden van de dominee van zo’n tien jaar geleden.

Wat een drukte! Nynke was er, iedereen was er. Nynke klapte in haar handen, wachtte tot het stil was en zei:

‘Ja Jeltske, dit heb je niet verwacht maar wel verdiend. Er zijn moeilijke tijden geweest, met pake en heit en daarna met de boerderij. Dat hoeven we niet te vergeten maar uiteindelijk is het in orde gekomen en daar heb jij een grote rol in gespeeld. Namens iedereen mag ik je zeggen: je hebt het goed gedaan. Pake zou trots op je zijn en wij zijn dat ook. Het is een goede keus geweest om de boerderij voor de familie te bewaren. Daarom wil Staatsbosbeheer samen met je familie jou geven wat je het liefst wilde en waar iemand van achttien ook recht op heeft, volg Amke en Ymke maar.’ – Feike klapte, de rest volgde. We liepen naar de achterkant van het huis, er was een keurig bospaadje aangelegd met verse houtsnippers. Na ongeveer tien meter stond er, alsof het er altijd geweest was, een grote keet. De donkergroene verf glom en Ymke gaf me de sleutel van het huisje, mijn huisje... Ik draaide me om en zag mijn familie, Rintske, Reina en alle anderen. Ik kon geen woord uitbrengen

en keek naar Rintske. Nynke liep naar haar toe en fluisterde iets in haar oor. Ze ging naast mij staan en nam stoer het woord:

‘Jeltske hawwe in flot praatsje, mar no efkes net. Als jullie nu teruggaan, kan ze het rustig bekijken. We komen wel naar jullie toe, goed?’

Nynke, Ymke en Reina draaiden zich om en iedereen ging terug naar het feestelijk versierde vakantiehuisje.

‘Dank je wel, lieve Rintske. Als ik je nodig heb, dan ben je er voor mij’, en ik omhelsde haar.

Wat een wow!-moment. Iedereen had zijn best gedaan. Er was een keukentje met afvoer, er was stroom, een piepklein wc’tje en een internetaansluiting. Ik huilde van geluk. Er was serviesgoed, bestek, keukenspulletjes – niet allemaal nieuw wel netjes. ‘Ja, Jeltske, iedereen, echt iedereen vond dat je hier recht op had. Samen met de boswachter hebben de jongens keihard gewerkt en Ymke vroeg steeds aan mij hoe ik dacht dat jij het graag zou hebben, met kleuren en zo.’

‘Rintske’, zeg ik, ‘dit is zo echt...’.

Ik kijk in de kastjes en de laatjes en haal diep, heel diep adem.

‘Vanavond slaap je voor de laatste keer in je kamer op de boerderij en voor morgen heeft Djurre een hynder en wein geregeld zodat je bed, computer en je kleren verhuisd kunnen worden en Feike en ik gaan je helpen.

‘Het is zo echt, Rintske, en weet je waarom het echt is?’

‘Nou?’

‘Omdat er geen televisie bij is’.

‘Dan zou je het écht niet overleefd hebben Jeltske’, lacht ze, ‘zullen we maar teruggaan naar de rest?’

‘Nog even Rintske. Ik moet er echt even van bijkomen eerst, wow! Wie heeft dit trouwens allemaal bedacht?’

‘Net als jij vroeger ga ik ook soms als ik wat eerder uit ben naar Nynke. En een tijdje geleden zei ze tegen me dat ik even moest wachten tot de klas uit was omdat ze iets met mij wou bespreken. Dat gebeurde wel meer en dan kletsten we wat en vroeg ze hoe het nu ging, en zo. Maar deze keer begon ze over jou. Ze was door Ymke gebeld en die heeft haar verteld over de plannen. Ze zei dat het niet alleen voor jou een belangrijk moment was, maar ook voor de familie. Ze wou samen met Ymke met je broers en zus praten. Behalve Djurre hadden ze allemaal bij haar in de klas gezeten. Ze vroeg of ik er ook bij wou zijn. En weet je waarom? Ik was het vergeten, maar jij zei het net ook.

“Weet je Rintske”, zei juf Nynke, “toen wij elkaar voor het eerst ontmoetten, was het enige dat je zei: *Jeltske en ik hearre byinoar*. Je was een kleine meid, één meter tien of zo en Jeltske was twee koppen groter. Jij keek omhoog, Jeltske keek omlaag en achter jullie stond pake en die keek recht voor zich uit. Er ging iets vanzelfsprekends van jullie uit. Het werd niet met woorden gezegd, maar de boodschap was volsterkt helder; ik zal het nooit vergeten”.

‘Ik vond het best wel ingewikkeld, Jeltske’, vervolgde Rintske. ‘Je broers..., Bente niet hoor, die is anders Jeltske, hij is lief voor je oma en hij blijft netjes, ook bij mij. Ik weet niet wat je tegen Amke en Djurre gezegd hebt, maar ze hebben me nooit meer lastiggevalen.’

‘Dat was ze geraden ook, en toen?’

‘Nou het was een officieel gesprek om sa te sizze. Je beppe, heit, Amke, Bente, Djurre, Eefke en Feike waren er allemaal. Ymke vertelde over wat er allemaal gebeurd was op de boerderij toen

zij er niet waren. Over de omschakeling om in te passen in het bestemmingsplan en dat hij geen invloed had op famili-aire kwesties maar te maken had met de situatie zoals die nu eenmaal was en zo af en toe sprong Nynke hem even bij om iets te verduidelijken, ook over hoe je Eefke helpt en mij met de HAVO. Er werden ook vragen gesteld en Ymke gaf duidelijke antwoorden. Toen ik dacht dat het gesprek afgelopen was vertelde Nynke wat dingen over jou, niets persoonlijks hoor, meer over je school en wat je allemaal deed en hoe je dingen aanpakte. Daarna kwam Ymke met zijn plan. Hij heeft het uitgelegd en vroeg aan iedereen om mee te helpen. Ik hoef niet met een antwoord, zei Ymke. Hij begreep best dat ze er over wilden nadenken en met elkaar over wilden praten. Morgen kom ik weer langs, zei hij. Er is toen echt iets gebeurd Jeltske, en morgen ga je verhuizen, de jongens doen het sjouwwerk en Feike en ik gaan je helpen om het gezellig te maken.’

‘Ik zou het fijn vinden als je nu dichtbij me blijft en vannacht bij me blijft slapen myn Rintske, dan kunnen we morgen vroeg al beginnen.’

‘We moeten gaan, Jeltske. Je moet iedereen bedanken, ze hebben echt allemaal keihard en met liefde voor jou gewerkt en Lukas is er ook, hij hoort er ook wel wat bij, toch?’

Ja, Lukas hoort er zeker bij, al staat hij wat naast het schouwtooneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel.

In het andere huis waren hapjes en drinken en het voelde als een roes. Dat ze dit voor mij gedaan hebben!

Ik zei tegen Amke: ‘Wel veel werk, he om mij het huis uit te krijgen, echt fantastisch, hé ju!’ Ik bedankte en omhelsde hem.

Lukas hadden ze ook opgetrommeld; met zijn armen iets omhoog liep hij naar me toe en sprak vier woorden:

Welkom in de wereld.

Ik deed mijn best, slikte weg wat me dwarszat en merkte dat als ik me eroverheen zette dat ook voldoening gaf. 'Kwestie van perceptie', hoorde ik mezelf zeggen. *Ast net kin sat it moat, dan moat it mar sat it kin*, zou pake zeggen.

Nynke nam me even apart.

'Ik heb met Rintske afgesproken dat ze ook naar mij toe kan komen. Dus als jij het een keertje niet redt om haar te helpen, is er niets aan de hand. Ik heb gezegd dat ze HAVO aankan met enige begeleiding, en ik dacht toen aan jou. Ik zie het nu ook als mijn verantwoordelijkheid.'

Ik kreeg lucht, ik kreeg ruimte en een eigen plek.

'En nog iets', zei Nynke. 'Reina vertelde me dat je samen met een studiegenoot van het HBO naar hen was toegekomen met het voorstel om een keet achter het vakantiehuisje neer te zetten. Reina begreep je behoefte aan privacy en je kunt nu je eigen keuzes maken. Maak er iets moois van Jeltske. Der is altyd wolris in kink yn 't tou maar zolang ik leef zal ik er voor je zijn, en dat geldt ook voor de anderen. It bêste, leave.'

Hoe kan het dat ik niets had opgemerkt? Linkje gemist, Jel.

Ik loop naar Lukas toe die er wat verloren bijstaat tussen al die mensen die hij alleen uit mijn verhalen kende.

'Ik zie je staan, praten en kijken, en denk die heeft het helemaal gemaakt. Het lijkt alsof jij de wereld naar je hand zet, ik bedoel jij bent zo opgenomen in je omgeving. Ik studeer nu in Wage-

ningen en denk soms dat jij in de praktijk al doet wat ik daar aan het leren ben. Ik ga helemaal op in al die innovaties.'

'Ik heb ook aan Wageningen gedacht bij mijn studiekeuze. Bosbeheer werkt met ze samen en de hoge heren daar, die hebben ook vaak Wageningen gedaan. Maar ik wil hier niet weg, ik voel me thuis op het platteland en in de Wâlden, ga je in het weekend naar je ouders?'

'Dat heb ik in het begin gedaan, het is een lange reis en ik voel me er niet echt thuis dus blijf ik nu meestal en probeer daar een leven op te bouwen. Ik zou het fijn vinden als we op een of andere manier contact blijven houden, Jeltske.'

'Sprekten we dan af dat we minstens een keer in de week contact hebben om elkaar op de hoogte houden? Anders wordt het al snel út it each, út it hert, en een verre vriend kan toch een virtuele buur zijn?'

'Amicus tamquam alter ego, er zijn dingen Jeltske, die ik alleen met jou kan en wil bespreken.'

'Soort zoekt soort Lukas als levend spiegelbeeld, dat geldt ook voor mij al ben ik hûnderterlei.'

'Dat versta ik niet.'

'Ik bedoel dat ik soms het gevoel heb uit vele soorten te bestaan en dat elk onderdeel zijn eigen soort zoekt en jij Lukas, past bij de afdeling prudentia en bij wat loszittende rafelrandjes waar jij ook last van hebt, toch? We kunnen elkaar helpen om niet verder uit elkaar te rafelen, en zo houden we elkaar bijeen.'

'Je weet het weer leuk te zeggen Jeltske, maar zoiets is het wel. Ik vind het trouwens tof van Rintske dat ze mij heeft uitgenodigd en ik ben blij dat ik gekomen ben en trouwens, je broer Bente vind ik best wel een leuke en bijzondere jongen.'

Beppe zat er wat verdwaasd en stroef bij in haar lange zwarte rok. Bente en Feike hielden haar in de gaten. Ja, het is ook aan beppe te danken, dacht ik. Als zij dood was gegaan in de kritieke periode, dan had het er nu waarschijnlijk heel anders uitgezien.

‘It is noch krekt goed kommen, dochs beppe?’

Us beppe is gjin babbelteut, Feike knikte.

Niet klagen,	Niet beven	Niet dringen
Maar dragen,	Voor ’t leven	In dingen
En vragen	Gegeven	Door niemand bevroed,
Om kracht;	Van God;	Tevreden
Niet zorgen	Maar ’t heden	Te treden
Voor morgen	Besteden	<i>Bij ’t licht op het pad en de</i>
Bij vallende nacht!	Haar plicht en gebod!	<i>lamp voor de voet.</i>

Feike kent dit gedicht. Ik heb het vaak voorgelezen en zij vulde dan het volgende rijmwoord in, ze kent het nu uit haar hoofd. Op beppe’s begrafenis zal zij het voordragen, maar zover is het nog niet. Beppe is broos en taai en Bente en Feike zorgen goed voor haar. Ja, van beppe kun je leren om eat moedich te drage sûnder stien en bien kleie. – Hylke was er ook, hij had de hand gehad in de logistiek rondom de operatie.

Amke en heit gingen als eersten terug naar de boerderij, Hylke bracht Lukas naar de trein in Assen en al napratend brachten wij de boel weer aan de kant. *It wie in bjusterbaarlike dei!*

Ja, een wonderbaarlijke en bijzondere dag was het. Het voelde als een kroon en als een nieuw begin. Wat hadden Nynke en Ymke dit goed gezien. Het is dus de kunst om onzichtbare kan-

sen te grijpen en logisch dat als je vergeving verlangt, je die ook aan anderen schenkt. Behoedzaamheid in plaats van beheersing, en het begint met de kunst om jezelf te vergeven.

We namen afscheid van Ymke, Reina en Nynke en liepen terug naar de boerderij. Beppe werd ondersteund door Bente en Feike, Djurre liep voorop en Rintske en ik liepen er gearmd achteraan. 'Zijn Rebecca en jij verliefd op elkaar?'

'Do wurdst byderhant fanke, al wolst my strûpe, ik wit it ek net allegearre'. En dat was ook zo, het is een verwarrende gevoelsstroom waarin ik me laat meesleuren en waarin van alles heelt en breekt. 'Zoals jullie naar elkaar keken, dat zag ik heus wel hoor.' 'Ja... waren wij ook verliefd, Rintske? Het voelde als een heilig besef dat het leven zin heeft'

Noem het dan hoe je wilt,

Gevoel is alles.

Noem het geluk! Hart! God!

Een naam is ruis en rook,

Ik heb daarvoor geen naam.

De gloed van de hemel in nevelen gehuld.

'Ik weet het ook niet, we deden maar wat en het was fijn, toch Jeltske?'

'Zo voelt het Rins, het waren bijzondere momenten.'

We kwamen aan bij de boerderij en beppe nam haar vaste plaats aan het hoofd van de keukentafel in.

'Ik ga wat later koken hoor, ik ben helemaal vol van al die hapjes', zei Feike. Rintske en ik liepen voor de zoveelste keer samen de trap op naar mijn kamer.

'Ik zal het uitzicht missen Rintske, ik ga er een foto van maken en die hang ik dan op in mijn nieuwe huisje. Jij bent er altijd welkom, ik heb het ook aan jou te danken en aan Feike,

jullie hebben het vakantiehuisje altijd zo netjes achtergelaten, dus Reina en Ymke wisten wel dat we er geen potje van zouden maken.'

'Ja, jij had gezegd dat als je een beitel scherper teruggeeft dan toen je hem kreeg, hij de volgende keer weer graag wordt uitgeleend en als je hem bot terugbrengt dan houdt het op en toen heb je me ook dat liedje van Jozef de dromenkoning op die DVD die jij van school had geleend laten horen en later hebben we die film op school gezien.'

Je bent een stukje van een veel groter plan,
dus geef je alles wat je hebt en wat je kan.
Maak van je hoofd en van je hart een geheel,
het leven geeft je zo onmetelijk veel.

'Mooie films waren dat, hè. De leeuwenkoning, De prins van Egypte en Jozef.'

'En zulke mooie liedjes ook', zei Rintske, 'zal eerst wel even sms'en voor als je met Rebecca bent'.

'Je bent altijd welkom want dû en ik hearre byinoar, weet je nog?

'Ja, ik was het niet vergeten hoor, ik kon me alleen de woordjes niet meer herinneren.'

Ik haal de computer uit de sluimerstand om Rebecca te vertellen wat er allemaal gebeurd is vandaag. Er lagen al lieve wensen van haar op me te wachten: 'Een goed nieuw levensjaar, je toegewenst door Riwke'. Ik typ een kort verslag en laat het even besterven voordat ik het verstuur.

'Zal ik je kleren alvast in de dozen doen?' vraagt Rintske.

Ze hadden echt aan alles gedacht, op de gang stonden dozen en lagen oude kranten om de breekbare spullen in te verpakken. Voor de laatste keer stak ik op deze zo vertrouwde en veilige kamer de waxinelichtjes naast de Boeddha aan en ontbrandde twee wierookstokjes aan en dacht onwillekeurig even aan de zwavelstokjes.

‘Jullie maken het makkelijk voor me, jij ook Rintske, het ontroert me echt.’

‘Je durft het nu wel he, je gewoon even overgeven zonder toestanden en zonder de baas te willen spelen.’

‘Ik had geen andere keus, ik moest wel. Ymke, Nynke en jij ook, op jouw eigen manier, hebben een wonder volbracht. Mijn familie is familie geworden, dêr’t ik sa’n wurd om sis.’

‘Ja, ik begrijp wat je bedoelt en jij hebt daarvoor de basis gelegd, heeft juf Nynke gezegd.’

‘Het woord vertrouwen is weer levend geworden’, zo zou ik het tegen Lukas zeggen.

Ik las mijn verslagje door, verbeterde wat en drukte op verstuur.

Ik pakte twee glaasjes en zette het aangebroken flesjes frambozenlikeur en de witte wijn ernaast.

‘Ik ga een sillich sliepmûtske voor ons maken, hebben we wel verdiend, toch!’

Ik zette de radio zachtjes aan en schonk de glaasjes vol met mijn beproefde recept en reikte het glaasje aan.

‘Er zijn zoveel onwaardige dingen gebeurd, en nu...’

‘Het is net als in Jozef de dromenkoning toch.’

‘De Bijbel is een mensenboek Rintske, de zich herhalende geschiedenis, hemeltergend en godszalig, der is neat nijs ûnder de sinne.’

We dronken het godduleuze drankje, verrichtten onze sanitaire handelingen en kropen in bed.

‘Slaap zacht Rintske.’

‘Lekker slapen, welterusten Jeltske.’

Het was een vertrouwd ritueel en godzijdank nog steeds een veilig en vanzelfsprekend gevoel, zo tegen elkaar aan in slaap te vallen. Met mijn knieën tegen Rintskes knieholten, mijn bovenlijf tegen haar rug en met mijn armen om haar heen. De stilte van de nacht, Rintskes tevreden ademhaling, haar geur naast mij, tastbaar en ruikbaar en een zoet verlangen vervloeien in een dromend wakker-zijn in het interregnum tussen het vervlogene en niet geborene.

Ontelbare keren hebben wij naast elkaar gelegen, naar elkaar toe gehold met het hart in de keel. Er zijn momenten geweest dat we naast elkaar lagen uit eigener beweging, dat waren momenten dat de rollen zich konden omdraaien. Dat Rintske haar armen om mij heensloeg en dan niet omdat ik droef te moede was. Rintske had haar sensuele momenten en ik was ook niet van steen.

In de helderheid van deze nacht zie ik voor me dat Rintskes initiatief niet alleen biologisch was, ze wilde mij iets geven, iets van haar zelf, nee niet ‘iets’, haar hele hebben en houwen. Alles wat ze had, ook haar seksualiteit. Ze wilde mij iets teruggeven. Ik druk mezelf tegen haar lichaam aan, een tevreden kreuntje varieert haar ademhaling. Het is goed zo. Ze weet niet half hoe stoer ze is. De jongens gingen prat op hun stoerheid, hun trots verraadde hun bangigheid.

Als ik tegen Rintske zeg dat ik haar een stoere meid vind dan snapt ze niet wat ik bedoel en op uitleg zit ze niet te wachten. We hebben elkaar ontdekt zoals Jip en Janneke elkaar ontdekten. Wie van ons onder de heg is doorgekropen...? Opeens was zij er en vanaf dat moment waren we onafscheidelijk. Samen hebben we de wereld ontdekt, slootje gesprongen en gedwaald in de mysterieuze wouden. We hebben elkaars geheimen gedeeld in een onuitgesproken verbond dat ik tekort doe met de samenvatting: 'Rintske onderhoudt mijn fiets en ik help haar met haar huiswerk'. Hunkerend naar heelheid waren we elkaars wankelende houvast, samen vielen we niet om.

Toen Rintske als eerste onze prevelende dominee in het bos zag moest ik haar kalmeren. Zijn trage melodieuze stemgeluid tijdens de diens wiegt haar in slaap terwijl ik ademloos luister. Ze viel bijna flauw bij de aanblik van de dominee die in ons bos acteerde alsof hij de tocht naar Canossa maakte, of was het naar Calvarieberg? Dit onverwachte gedrag viel haar rauw op het dak. Ik heb de neurotische neiging om het onder woorden te brengen, Rintske vindt dat vermoeiend en staat verbaasd te kijken als ik iets zeg dat voor haar kennelijk vanzelfsprekend is. Hoe dan ook, we hebben van alles samen door gebracht, spelend, ontdekkend en verkopend in ons stalletje langs de weg. Hoe heerlijk vond ik het om met haar, aan het einde van het seizoen, de opbrengsten met haar te delen. Wat voor mij logisch was, kwam haar voor als een welkome verrassing. Ze heeft er hard genoeg voor gewerkt, en zonder haar... Er bestaat geen volzin waarin ik mijn gevoelens voor Rintske kan samenvatten.

Voor haar zeven maal om de aarde gaan, klinkt ongepast. Maar als het zou moeten op handen en voeten.

Gedachten vervagen, een tevreden slaap komt op. Ik haw in soad oan har te tankjen, my alderleafst famke. De lichtjes zijn gedooft, de wierookgeuren mengen zich met mijn halfslaap en ik ruik de geur van oma, wat ze ook zeggen, zij is mijn baken in al haar eenvoud. De rollen van beppe en pake waren duidelijk. Beppe maakte er het beste van en pake werkte zich uit de naad. Hoe anders was dat met mem, die was dan ook niet met opa getrouwd maar met heit. Het moet mij van het hart: beppe is een waardige weduwe en heit een verbitterde weduwnaar.

Van opa heb ik geleerd dat je de kaas niet van je brood moet laten eten en van oma dat dingen nu eenmaal gaan zoals ze gaan en dat je daar het beste van moet maken. Van mijn vader en moeder heb ik geleerd hoe er van alles mis kan gaan als je niet oplet, als je het laat verwi'jen.

Ik ben dorstig en Rebecca geeft me haar kruik.

‘Drink maar!’

Naast mij klopt het hart van Rintske, in de verte hoor ik Riwkes hartslag. Ik dank God en hoor oma's vertrouwde stem:

‘Het is goed lieve Jeltske, het gaat zoals het gaat en dat is goed’.

Beppe mag straks naar haar eeuwig huis en ik mag mezelf verbinden met mijn eigen lichaam. Ik mag gerust gaan slapen.

Er waait een warme wind van vurig verlangen rond mijn verzengende Roas fan Jericho.

OERWINNINGSSANG

Heare, myn rots, myn berchfêsting, fer-
losser fan my, God is myn rots;
ik sykje myn taflecht by Him.
Myn skyld, myn sterke befriijing, myn
hege stins, út geweld wei ferlosse Jo my.
Oan Him dy't te loovjen is, de Heare,
haw ik roppen en ik bin fan myn fjan-
nen ferlost.
Ja, deadlike weagen foelen oer my hinne,
floeden fan ferdjer kamen my oer't mad,
strûpen fan it deaderyk hie ik om my
hinne, strikken fan 'e dea hâlden my fêst.
Doe't it my oanfleach, rôp ik oan de
Heare, oan myn God rôp ik.
Hy hearde út 'e timpel myn stim.
Myn helpgerop berikte syn earen.¹

Heer, u beschermt me, bij u ben ik veilig.
God, bij u kan ik me verbergen.
U helpt mij en u bevrijdt mij.
U redt me van mijn vijanden.
Bij u ben ik veilig, u bevrijdt me van
geweld. Breng eer aan de Heer!
Hij heeft me gered van mijn vijanden.
Ja, ik was al bijna dood.
Het land van de dood zag ik al, en ik was
heel bang.
De dood was heel dichtbij,
hij had me bijna te pakken.
Toen schreeuwde ik om hulp naar mijn
God, vol angst riep ik naar de Heer.
En hij hoorde mij roepen, vanuit de
hemel hoorde hij mijn stem.

¹ It twadde boek Samuël 22:2-7.

IK WERD WAKKER MET HET VERVAGENDE BEELD VAN DE WATER-PUT en een onbestemd gevoel. Het was Rintske die de vaart erin hield. Het enige wat ik deed was de computer loskoppelen en de verschillende onderdelen terug in de doos doen waarin ze gekomen waren. – Je mag niet met een tractor het bos in. Bos-beheer zet zelf ook paarden in voor houttransport. Pake had een trekpaard, wij delen nu de tractor met de burenen maar het liefst zou ik voor de boerderij weer een lûkhynder willen kopen. Het hoort er bij, een paard in de wei.

ALCEST, wilt gjy de Zangberg op?
Zo rjdt een eigen paard, geen huurknol haalt de top.

Eefke zet alles op de wagen. Ook voor hem is het een bijzondere dag, hij verheugt zich op zijn nieuwe kamer.

Er zijn geen wandelaars in het bos, ze hebben een attractie en een kans op een anekdote gemist.

‘Je gelooft het niet, we liepen door het bos en we hoorden een vreemd, wat piepend geluid. Je raad nooit wat het was! Door het bos liep een jongen naast een paard en wagen. Er waren ook drie meiden bij. En weet je wat ze deden? Ze waren aan het verhuizen! Zulke dingen zie je alleen nog maar in Friesland.’

Zo, nu is het gezien, het is niet onopgemerkt gebleven.

Het is stapvoets ongeveer drie kwartier lopen. Met de fiets, die ook op de kar lag, is het langs een andere route ongeveer een kwartier. – Eefke laadde alles uit. Ik bedankte hem en gaf hem een dikke en oprechte zoen.

‘Ga maar snel terug, dan kun jij ook gaan verhuizen’, zei ik.

‘Zal ik eerst de kachel voor je aansteken?’

In het vakantiehuis staat ook een houtkachel en Bosbeheer zorgt dat er genoeg hout is, dat was bij de prijs inbegrepen. Ik mag dat hout ook gebruiken. Toen de kachel brandde liep ik naar buiten en zag hoe de rook uit de schoorsteen zich oplostte in de lucht en ik zag hoe mooi het was. Gjin libje as God yn Frankryk, boskgoadinne wâldfamke.

Eefke keerde de wagen, sprong erop en gaf het slome paard een klap tegen de flanken. Braaf sjokt het paard terug.

Feike en Rintske helpen met het uitpakken en het inrichten. Ik sluit de computer aan. In het vakantiehuisje is wifi, maar mijn computer heeft dat niet, dus hadden ze een ethernetkabel aangelegd, de laptop voor boekhouding was wel draadloos aan te sluiten. Binnenkort komt er trouwens een nieuw model uit en krijg ik misschien weer de oude van de uitgever. Die zal ongetwijfeld meer voorzieningen hebben. De Mac draaide meteen, om de Dell aan te sluiten op internet was wat meer geduld nodig. Na een tijdje zei ik tegen Feike en Rintske:

‘All systems are go! Alles loopt, de kachel en de computer snorren’. Zonder Rintske en Feike zou ik bij de pakken neerzitten.

Het vakantiehuisje was niet verhuurd dus we konden daar warm water halen en andere spullen die we nodig hadden. Als er gasten zijn, behelp ik me met mijn waterkoker. Als er geen gasten zijn, kan ik er douchen of in het bad gaan liggen terwijl de wasmachine mijn wasje draait. Er schoot me iets te binnen dat ze tóch nog waren vergeten. Het is ze vergeven; een waslijntje spannen is geen probleem.

Ik las de berichtjes van Rebecca.

‘Come to my window’, schreef ik terug.

Het was een goede vraag van Rintske. Ben ik verliefd? Het lijkt erop. Durf ik eraan toe te geven? Ondanks alle bevestigingen van Rebecca blijf ik onzeker. *It is altyd te rêden, it is altyd te hjit en te swier!* Maar er is niks mis, en het is wél goed!

‘Ik vind het ook moeilijk’, hoorde ik Feike zeggen.

‘Ja, Feike’, zei ik, ‘het is zo anders opeens allemaal hè, maar verder verandert er weinig. Ik woon nu alleen een eindje verderop, dat is alles. Weet je wat er gebeuren gaat?’

‘Nou?’

‘Voorlopig kom ik elke dag naar de boerderij en met de jongens ga ik bespreken hoe we opnieuw de taken gaan verdelen. Voor jou blijft het vrijwel hetzelfde, ik zal er alleen niet meer de hele tijd zijn. Het gaat goed op school en je kunt straks je stage op de boerderij lopen. Dus dan kun je onder schooltijd op de boerderij werken.’

Het is makkelijker om Feike gerust te stellen dan mezelf. Via haar spreek ik mezelf moed in.

‘Ik was eraan toe om op mezelf te gaan wonen en dankzij jullie allemaal is dat fantastisch gelukt. En Eefke had behoefte aan een eigen plek waar hij rustig zijn huiswerk kan maken. Zou jij een eigen kamertje willen hebben, Feike?’

Ze dacht even na. ‘Nee ik vind het fijn bij beppe, maar als beppe doodgaat, hoe moet het dan, ús mem ging toch ook dood?’

Ik kijk haar aan, het is mij ontgaan dat de dood van mem voor Feike veel aangrijpender geweest moet zijn dan voor mij.

‘Wil je mij vergeven, Feike?’

‘Waarom, Jeltske? Omdat je soms ongeduldig bent en dan kat-tig wordt? Ja hoor dat vergeef ik je.’

Weer kwam dat nieuwe gevoel van ontroering opzetten.

‘Beppe gaat dood wanneer haar tijd gekomen is, Feike. De Heare jout en de Heare nimt, de namme des Heare sij priizge.’

‘Ja he, Jeltske, Us God is yn ‘e himel en Hy docht wat Er wol.’¹

‘Ja Feike zo is het, dat heb je goed onthouden en als beppe doodgaat krijg jij haar kamer en dan ben jij de frou fan it hûs, maar zover is het nog niet.’ The time has come,’ the Walrus said, ‘to talk of many things... Er is echt iets veranderd.

‘Zullen we nu niet meer verdrietig zijn, Jeltske?’

‘Dat vind ik een strak plan, lieve Feike’.

Feike heeft gelijk, ik moet het niet moeilijker maken dan het is. Ik zuchtte even diep en lachte naar Feike.

‘Weej’ Jeltske’, zei Feike op samenzweerderige toon, ‘no do achttsjin bist, hoechst do net mear stikem fan de framboazelikeur sline’.

‘Lytse potten hawwe ek earen hen? Je merkt alles, he lieve Feike?’

‘Zullen we even knuffelen, Jeltske?’

‘Jij hebt vandaag veel goede ideeën, Feike.’

Ze omhelsde me en mijn tranen voelden weldadig aan.

‘Mersy, ús Feike.’

Onder het kletsen had ik al een paar keer het zachte tringeltje gehoord dat een nieuw bericht aankondigde. Het was inmiddels middag. Rebecca liet er geen gras over groeien: ‘Als je wilt kom ik er nu meteen aan, ik verzin voor hier wel een smoes en zal ik eten meenemen of alleen maar een flesje wijn?’

‘Alles, behalve geitenkroketjes is goed Riw. Ik vang je op bij de kruising, dan zetten we je scooter weer in de schuur en gaan we

¹ Net de ôfgoaden, mar God, psalm 115: Onze God is in de hemel en wat hij wil, doet hij.

op mijn fiets verder want er mogen geen brommers in het bos.' Mijn huisje was behoorlijk op orde. Rintske en Feike weten van aanpakken. Het bed was opgemaakt, spulletjes opgeborgen en de keuken glom.

'Kom je vanavond bij ons eten Jeltske?', vraagt Feike.

'Nee lieverd er komt een vriendin langs en die neemt eten mee'.

'Wat aardig van haar'.

Er werd op de deur geklopt, het was Amke. Hij was met z'n crossfiets door het bos gekomen en had pake's oude hooivork bij zich. De houten steel was geschuurd en gelakt, de drie ijzeren tanden gepoetst en de uiteinden aangescherpt.

'Voor achter je deur, als er rap'út komt, en als het moet gewoon stevig doorprikken, hen.' Donder op, jullie hellegebroed.

Amke draaide zich om en sjeesde weg op zijn fiets.

Toen Feike en Rintske weggingen zei Rintske zacht: 'Een vriendin?, volgens mij moet je zeggen mijn vriendin!'

'Ja, Rins, misschien wel, weet je... je zei dat' niet wist wat ik tegen mijn broers had gezegd zodat zij zich gedeisd hielden. Ik heb gezegd dat ik het geteisem de volgende keer op de trije tinnen zou prikken.'

'En toen keek je net zoals vlak voor de kerstvakantie toen die jongens zo aan het klieren waren? Die blik waarmee je ze stil kreeg en stil hield tot je het kerstverhaal verteld had?'

'In de klas was het een spel, tegenover het rap'út was het me-nens, Rins, waarlik út earnst.'

'Dow hast de goaden yn jow stik, ús Jels.'

De omhelzing voelt als een rite de passage, een omswaai as te'n goede beteare. Rintske, Feike, in oprjocht wurd-sje fan tank!

WELKOM IN DE WERELD

HOOFDSTUK 24
ATTENOJE!

Zij moesten zich maar castreren, die opruiers!

It Brief oan de Galatiërs, Kristlike frijheid 5:12

Vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen.

It Evangelje fan Lukas 23:34

DAAR ZIT IK DAN, de caleidoscopische wervelwind is tot bedaren gekomen. Ik rol mijn bidkleedje uit en nestel me dankbaar in de luwte van de tijd. Als ik terugkom uit het hof van kairos is het stil in het land van chronos. De afgelopen twee dagen heb ik alles over me heen laten komen, er zijn woorden gesproken en bakens verzet.

Ik fiets naar het dorp en ben vrij in de boodschappenkeus. Ik doe alles in een doos en zet die vast onder de snelbinders. Bij de kruising fiets ik gewoontegetrouw rechtdoor. Ik knijp de rollerbreaks aan, voel dat de fiets iets door zijn voorvering zakt, draai om en sla bij de kruising linksaf waar ik eerder rechtsaf had gemoeten. Na zo'n 300 meter ga ik linksaf het bos in. Het laatste stukje bospad is te fietsen, maar met de boodschappen achterop is dat niet handig. Met de fiets aan mijn hand kom ik, het is even wennen, thuis.

De kachel brandt nog en ik doe er een stuk hout bij en hoor het zacht-knetterende geluid langzaam wegsterven. Ik pak boodschappen uit en bedenk voor alles een logische plek.

Ik hoor het tinkeltje, lees het berichtje, trek mijn jas weer aan en fiets terug naar de kruising. Mijn automatische voorlamp brandt. Met een dynamo zou ik even gewacht hebben om die aan te zetten. De timing is perfect. We komen elkaar tegemoet. 'Wolkomthús leave.' Ik kus Rebecca's koude gezicht en we zetten de scooter in de schuur.

'Ik fiets wel me Sjikse, ik heb het koud en jij bent lichter dan ik.' Met mijn armen om haar middel zit ik voor het eerst achterop mijn eigen fiets. Het achterlicht brandt nu ook. Het laatste stukje lopen we. Ik zet de fiets in het berghok bij het vakantie-

huisje. ‘Echt... niet te geloven, je reinste paradijs’, zegt Rebecca. We gaan mijn biotopia binnen. In het bos is het eerder donker, ik doe wat lichtjes aan. Rebecca loopt naar de kachel en kijkt rond: ‘Attenoje!’

Deze uitroep was al een vertrouwde klank geworden. Het eerste wat ze deed nadat ze haar jas had uitgetrokken was het aanroepen van wat wij de IVIGE noemen.

Ik zoek een liedje op in de iTunes-bibliotheek waar ik 99 cent voor betaald heb en nu goud waard is.

You angel you

You got me under your wing

The way you walk and the way you talk

I feel I could almost sing.

Yes, I never did feel this way before

I never did get up and walk the floor

If this is love then give me more

And more and more and more and more.

You're as fine as anything's fine

I just want to watch you talk

With your memory on my mind

I can't sleep at night for trying.

You angel you

You're as fine as can be

The way you walk and the way you talk

Is the way it ought to be.

Hoe dicht(er) ik bij de huidige tijd kom – hoe meer ik ‘een-op-een’ moet schrijven – des te lastiger het wordt om niet te romantiseren, aan te dikken of af te zwakken. Ik heb óns verhaal opgeschreven tot het me op de hielen zat. Het is nu tastbaar.

‘Op school hebben we het een tijdje geleden over psychiaters gehad, weet je nog?’, vroeg Rebecca.

‘Ik heb een boekje meegebracht van een psychiater en ik wil je een paar regels voorlezen, mag dat?’

Je gezicht, sluimrend van tederheid en de lippen beven even
zichtbaar, tastbaar, binnen mij. en de ogen, met de wimpers,
O lief, lief, lief, zegt het, zeg ik gaan even dicht.

Wat zou ik nog meer kunnen schrijven als het door de dichters
reeds in zulke schoon klinkende regels is samengevat?

Mijn moeder is mijn naam vergeten.	Myn dreamen binne dea
Mijn kind weet nog niet hoe ik heet.	no't ik se tsjuttjen ha.
Hoe moet ik mij geborgen weten?	En de rigen fan myn waansin
	lizze kâld en bleat
Noem mij, bevestig mijn bestaan,	yn 'e dize fan myn ûnsin.
Laat mijn naam zijn als een keten.	Sinleas is myn sliepen en ûneindich fêst.
Noem mij, noem mij, spreek mij aan,	En yn folsleine rêst
o, noem mij bij mijn diepste naam.	dream ik de dream
Voor wie ik liefheb, wil ik heten.	dat ik noch dreamen ha.
	Myn dea
	hy wol it sa.

Om te zeggen, 'het is gedaan', nee, de nachtmerries verbleken.
Geen citaten en gedichten meer nodig nu mijn lief bij me is.

'Waar denkt mijn Sjitske aan?'

'We hebben niet alleen onze droom opgeschreven. Nu jij, mijn
Riwke, hier bij me bent weet ik het zeker. Onze droom is geen
bedrog, als ik in mijn arm knijp dan ben je er nog steeds.'

'Wij laten onze droom niet vervliegen, hè!'

'Zoete dromen in elkaars armen lieve, tevreden met elkaar.'

‘RIWKE, je vertelde me dat je een lichaam was, en dat de Rest niet echt bestond en ik voelde wel aan wat je daarmee bedoelde. Daarna ging je over op een verhaal over vulpenen. Ik wil graag met jou een vulpen uitzoeken en een vulpotlood. Die schrijven het fijnst maar dat gevoel van alleen een lijf te zijn, het woord grondeloos kwam toen in me op’.

‘Jij weet alles mooi in woorden te vangen, Jeltske.’

‘Het zijn beelden en gevoelens die ik verwoord Riwke, net als jij, en ik vond het een treurig en eenzaam beeld om zo van God los te zijn geen grond onder je voeten te voelen en nergens verbonden mee te zijn. Rintske heeft ooit gezegd: Je bent soms zo onbereikbaar, ik ben soms zo bang dat je verdwijnt. Kom terug! Dan kwam ik weer even terug maar het bekliefde niet. Het was een eenzaam gevoel en ik vluchtte ervan weg. Na zo’n periode zei ze: Us Jeltske is weer teruggekomen. Wanneer ben jij teruggekomen, Riwke?’

‘Rintske bedoelde dat jij iets met jezelf hebt waar ze niet bij kon en dat was een onverdraaglijke gedachte voor haar. Ik heb je verteld van de reis die ik heb gemaakt met mijn opa. Het was verwarrend en confronterend. Ik heb mezelf in vele gedaantes zien rondscharrelen tussen de marktkraampjes en opa vertelde me over de gruwelikheden van de strijd in Algerije waarvoor mijn oma misschien gevlucht was. En ik heb de mooie huizen gezien van de welgestelde joden in Marokko. Ik heb de geuren geroken en vanuit al die flarden heb ik mezelf geprobeerd te reconstrueren. Jouw woord grondeloos, ja, toen is er een basis is gelegd. Ik kreeg er de energie van om aan de HBO-studie te beginnen en daar heb ik jou ontmoet en het voelt alsof jij in mijn ver-

haal thuishoort, het voelt als een stroomversnelling waarin ik word meegesleurd. Het is heel veel tegelijk nu, maar de richting klopt, toch? Van woorden als zielsverwantschap kreeg ik altijd de kriebels en nu voelt het als grond onder mijn voeten.'

'Ik krijg de kriebels van jou, Riwke.'

'Ben jij wel eens door je bestaansgrond heengezakt, Jeltske?'

'God is mijn oergrond Riwke, hij laat me niet zakken.'

'Waarom was Rintske je dan kwijt? Of was God jou kwijtgeraakt, of jij hem? Je bent soms zo vaag in die dingen, Jeltske. Ik vraag het niet uit nieuwsgierigheid hoor, alsof het een weetje is dat ik wil leren kennen.'

'Waarom wil je het dan weten?'

'Het is zo aanwezig, Jel. Het is overal waar jij bent, in je lijf, in je woorden en alleen God mag het weten?'

'God mag en hoeft niks, Riwke.'

'Hoor je wat je zegt, Jel? Soms bekruipt me het gevoel dat je je achter hem verschuilt met mooie woorden en ik geloof best dat hij, zoals je zelf zei, je therapeut is en je uiteindelijk op de been gehouden heeft. Maar heeft hij je van je verdriet verlost?'

'Weennie'.

'Je deelt alles met me, behalve je tranen, Jeltske. Snap je?'

'Ik denk mijn angst weg, Riwke.'

'Je kent mijn verhaal van vluchten en wegwezen, Jeltske. Opa vertelde me dat het de bedoeling was om mij in Nederland een veilige plek te bieden en ik heb jou verteld wat een ravage dat werd. Opa vertelde dat het niet alleen de ziekte van mijn pleegmoeder was waardoor het misging. Achter die ziekte ging iets anders schuil waardoor ik heb meegekregen dat de wereld

geen veilige plek is. Ik had je verteld dat ik op aanraden van mijn baas hulp heb gezocht. Op een terrasje in Marseille, Oran of Algiers, dat weet ik niet meer, het was aan een haven, verklapte opa me dat hij niet alleen veel met mijn school had overlegd maar ook met Victor, de boekhandelaar in Coevorden. Hij voelde zich verantwoordelijk voor mij en dacht dat als hij zou zeggen dat ik hulp nodig had dit helemaal verkeerd zou kunnen uitpakken.'

'En toen?'

'Ik ben weggelopen, ik voelde me verraden en bevestigd in mijn mening dat niemand te vertrouwen is. Ik heb een uur of zo langs de haven gelopen en voelde eerst weer dat schuldgevoel dat ik alleen maar toestanden gaf en anderen belastte. Ik denk Jeltske, dat het door het lopen kwam dat het niet ging malen maar dat ik het op een rijtje kon zetten. Ik kreeg het met opa te doen en ben teruggegaan. Hij zat gelukkig nog steeds op het terras. We hebben er verder niet over gesproken maar de kou was uit de lucht. Weet je, ik zou het supercool vinden om zo'n reis ook eens met jou te maken, of naar Cordoba en Portugal. Maar nu ben ik hier, met jou in je boshuisje. Moet je eigenlijk huur betalen?'

'Jij bent zo'n acht jaar ouder dan ik, toch Riwke? Dan ben je dus acht jaar verder dan ik in sommige dingen. We zijn hier nu samen, en of we dat nou te danken hebben aan de God van Abraham of aan de Allah van Mohammed v of aan onze al of niet oneigenlijke opa's, we hebben het overleefd en we hebben aan elkaar genoeg en ik voel me heel gelukkig met jou op geurafstand. En nee, ik betaal voorlopig geen huur. Ik ben beschik-

baar als soort onbezoldigd boswachtertje dat rondleidingen geeft en fooien vangt.'

'Maar begrijp je lieve, dat het voor mij moeilijk is om aan te zien hoe achter al je woorden, achter al jouw enthousiasme, iets schuilt dat voor mij verborgen blijft? Dát is wat ik je wil zeggen. Ik begrijp heus wel dat zo iets niet van de ene dag op de andere tevoorschijn komt. Bij mij heeft het veel tijd en gesprekken gekost en ik moest weerstanden overwinnen en soms kon ik dat niet opbrengen. Wat ik bedoel Sjikse, geef me de kans om er voor je te zijn. Je mailde me dat je geraakt was door al die onverwachte aandacht op je verjaardag, dat je ontroerd was en dat je dat een nieuw en bevrijdend gevoel vond, best wel even wennen!, schreef je er nog vrolijk achteraan.'

'Riwke, voor wie ik liefheb, wil ik heten en ik heb je lief. Jij bent sterk genoeg om te dragen wat ik nergens kwijt kan. Rintske en Lukas kon ik het niet aandoen, alleen zo af toe, haast ongemerkt, heb ik wel eens wat laten zien in homeopathische verdunning. Ik kan je mijn bevroren tranen niet stante pede geven. Mezelf overgeven aan us Heit, dy't yn de himelen binne, gaat me makkelijker af. De sweltsjes kundigje de maitiid oan.'

'Ik begrijp je maar half, Sjikse.'

'Ik wil me graag door jou laten leiden Riwke, al heb ik een tegenstribbelende aard, en het is lente nu. Je bent binnenkort jarig en de zomer is in aantocht. Laten we onze zegeningen tellen.'

'We gaan genieten, Sjikse.'

'Ik ben een snelle leerling Riwke, dus wat ik nog niet geleerd heb, heeft kennelijk meer tijd nodig.'

Jij bent op zoek à la recherche du temps perdu, naar het gapende gat in je verhaal, het gedeelte dat door alle woelingen teloor is gegaan. Ik ben in mijn eigen verhaal verdwenen. Het dunne stemmetje van Rintske, dat bijna smekend vroeg: *ús Jeltske, waar ben je, wêr hast hieltyd sitten? En dan zei ik: wat er ook gebeurt Rintske, dû en ik hearre byinoar. Nu begrijp ik dat ze iets anders bedoelde, iets wat ze niet onder woorden kon brengen* zoals jij, iets vanzelfsprekends dat ik niet kon gebruiken en heb weggeduwd. Het is niet verdwenen, Riwke, het is verdord, en nu ik er zo niet je over praat, zo hardop over nadenk... je stuurde me die link met liedjes, weet je nog? Je zond ze als het ware vooruit, als een hartstochtelijk trompetterende heraut. Jij kwam er achteraan op je scooter en gaf jezelf. Ik heb je het hartverscheurende *A river for him* laten horen. We hebben allebei gehuild maar ik kwam er niet achteraan. Ik laat je niet in de steek, Riwke. Ik wil je niet afschepen met een heraut die mijn boodschap overbrengt. Ik wil me geven zoals het hoort: zonder gêne tot op het bot. 'Ik begrijp je Jeltske en zou nu kunnen zeggen: Ik ben teruggekeerd uit de woestijn zoals je terugkeert van een oord voorbij de herinnering. Ik wil in mijn verhaal stappen, misschien moet jij je ervan bevrijden.'

'Het is alsof mijn ziel, mijn gevoel ergens lang geleden uit mijn verhaal is verdwenen, er in ten onder is gegaan. Mijn verleden is duidelijker, ik woon op de plek van mijn voorouders. Weet je Riwke, jouw herinneringen zijn verloren gegaan, de mijne zijn verzwegen. Mijn vlucht uit de werkelijkheid is als het stoppen van een ontwikkeling. Het is me eerder gezegd en soms zie ik het even. Het is een hoge bulderende golf van aan-

zwellend verleden. Hou mij vast, laat me niet verzuipen, ik wil je vertrouwen Riwke, ik wil er doorheen. Blijf me vasthouden Riwke, een golf komt nooit alleen.'

'Jeltske, hoe zou ik je in hemelsnaam los kunnen laten? Ik wil er mét jou weer uitkomen.'

'Je vertelde me dat uit de geuren en geluiden, van de plaatsten waar je was, flarden van je verleden oprezen. Ikzelf rook toen even de vertrouwde stallucht van pakes overall die na het was-sen niet uit de verschraalde blauwe stof was verdwenen. Zo'n geurvlaag, zo'n kort moment is alsof de toekomst zich voor één ogenblik laat zien. Even valt alles weer samen. Ja, ik wil die reis met je maken. Bij jou is het een welhaast onachterhaalbaar verleden, maar we kunnen reconstrueren. We kennen het begin: Abraham, ga uit je land... Ik zal zegenen wie jou zegenen en vervloeken wie jou vervloekt... en Abraham ging. Hij had geen land, alleen een belofte en boven de sterren glimlachte God. En het zaad kroop waar het niet kon gaan, het verwekte onheil en een kind. Inacceptabel! Moeder en kind worden wegge-stuurd, brood en water krijgen ze mee. God hoorde de stem van het kind. Het deelt in de zegen, het water des levens is ook voor hem. Een echte vader laat zijn kinderen niet in de steek.

'Ik zal me eerder verliezen in je verhalen dan in je tranen, lieverd, we gaan elkaars verhaal ademen in nieuwe woorden. Sjikse, we gaan er in wonen en het ons eigen maken.'

'We hoeven het verhaal niet te voltooiën Riwke, het einde hoeft niet gevreesd te worden. We gaan alleen samen op zoek naar ontbrekende stukjes. We leven vooruit, achteraf begrijpen we iets, de ripsing leannet it wurk'

'Wat een visioen! We gaan er samen één geheel van maken.'

‘Ik wil er iets goeds van maken Riwke. We kunnen ons eigen leven vormgeven in een gezamenlijk kunstwerk.’

‘Weet je Sjikse, ik ben één keer smoorverliefd op een jongen geweest. Er klikte iets heel elektriserends en voor het eerst heb ik echte orgasmes gekregen en dacht mijn prins op het witte paard te hebben gevonden maar na een paar maanden begon het vies tegen te vallen. De hemel veranderde in een hel.’

‘Wat was die hel, Riwke?’

‘Het is steeds hetzelfde liedje, eerst het nieuwe gevoel dat ik welkom ben en daarna het oude gevoel van een ongewenste indringster die niets te bieden heeft. De hel Sjikse, is dat de illusie dat je je veilig waant? Ik voel me soms zo onmachtig, er gebeurt van alles wat ik niet wil en ik maak het zelf alleen maar erger. Ik word driftig, drink teveel, blow me suf. In de hel is het eenzaam, ik kan niets vasthouden, alles ontglipt me, het is een angstaanjagend gevoel en ik ben zo bang dat het me nu weer overkomt, dat ik het verpest en door de mand val. Ik ben niet altijd lief en leuk en doe soms dingen die ik niet wil maar toch niet laten kan om een of andere reden. Samen met jou te zijn Sjikse geeft me zo’n goed gevoel dat ik denk, ik bedoel, ik vind je mooi, je bent slim, alles lukt bij jou en ik breng alleen maar onheil, wat zie je eigenlijk in mij?’

‘Ik zie mijn roos van Jericho, taai en krachtig en opbloeiend als ik je water geef. En als ik je zo hoor Riwke, als je het niet zou zeggen, zou het er toch zijn en je weet maar half hoe ik jubelde toen je voor het eerst naar me toekwam en toen ik je voor het eerst zag gebeurde er iets fysieks en ook steeds het gevoel van dit kan niet waar zijn en dan beet ik op mijn tong om te kijken

of ik niet droomde. Je bent eerlijk tegen me en je daagt me uit en het voelt als een spannend avontuur en we houden elkaar toch niet voor de gek?’

‘Soms ben ik bang voor mezelf Sjikse, ik doe soms heel raar en weet niet waarom. Ja ik weet wel dat ik een ongeleid projectiel ben dat in toom wordt gehouden door de Ritalin en ik ben zo bang dat ik je teleurstel, dat ik je... Je bent zo kwetsbaar en ik voel me soms zo onwaardig.’

‘Je bent me veel waard Riwke. Ik wil je opa en oma leren kennen en jou ontdekken. Laten we elkaar op liefdevolle wijze niet sparen. We kunnen elkaar wel aan, toch?’

‘En als ik hysterisch word?’

‘Je gaat me toch niet in het openbaar voor schut zetten, of zo?’

‘Tuurlijk niet lieverd, ik bedoel dat ik heb moeten leren om, zoals dat heet, sociaal gewenst gedrag te vertonen en dat ik alert moet zijn op de fysieke signalen zodat ik merk wanneer ik getriggerd word en dan niet in oude patronen vervall en het zou mij geruststellen als je weet dat, als het mis gaat, mijn woede niet voor jou bedoeld is hoewel je hem wel over je heen krijgt.’

‘Wat kan jou triggeren, Riwke?’

‘Het gevoel dat ik niet serieus wordt genomen, dat ik badinerend word behandeld en dat is misschien niet zo bedoeld maar als ik het zo beleef dan gebeurt er iets buiten mezelf om, zo lijkt het en raak ik buiten mezelf.’

‘Je doelt op wat je eerder je tweede persoonlijkheid noemde, die je uit Marseille had meegenomen?’

‘Mijn therapeut had er een mooi beeld voor, je kunt de ping-pongballetjes wel onder water proberen te houden maar zo af

en toe plopt er toch eentje naar boven, snap je wat ik bedoel, me Sjikse?’

‘Als het alleen aan mij had gelegen ma Fransêze, dan zaten we hier nu niet. Jij volgde je impulsen en dat geeft mij een gevoel van trots. Je hebt het mij makkelijk gemaakt, ik hoefde alleen maar ja te zeggen en dat ja was niet impulsief, het was een diep gevoel. Ja ik wil dat je hebt aangeboord en als die impulsen met jou aan de haal gaan, hoe kan ik dan teleurgesteld worden als ik me bedenkt wat diezelfde impulsen mij gebracht hebben.

Jij moest de 21+ toets doen om op het HBO toegelaten te worden en dat is je gelukt en in de boekhandels heb je ook veel geleerd. Naast me zit een intelligente vrouw, iemand die ik liefheb en je bruine ogen, zo mooi... ja, ze kunnen vuur schieten en proef ik je fascinerende oerkracht, ik deins er niet voor terug, wil er door opgeslokt worden en als ik naast je lig, dan voel ik me zo tevreden. Ik geniet van je hartstocht al kan ik me er niet helemaal aan overgeven.’

‘Laten we even stoppen met praten Sjikselief, jouw taal maakt onze werkelijkheid. Ik wil samen met jou door het bos hollen nu.’

‘Ik ga je afmatten, je zweet ruiken, ús Riwke!’

We komen bij de grote poel, het is er stil en vertrouwd.

‘Ik kan niet meer’, puft Riwke.

‘Ik ga zwemmen en ben over een kwartiertje weer terug.’

Ik hol naar de boerderij in de buurt, kleed me uit in het schuurtje en ga zwemmen. Ik zie Riwke om zich heen kijken en zwem weer naar de kant. Ik spoel me af en droog me af met de handdoek die daar ligt.

‘De volgende keer gaan we samen zwemmen, oké?’

‘Je bent wel snel terug.’

‘Ik had het gevoel dat ik je achterliet.’

‘Ik moet meer bewegen Jelts, ik kan je niet bijhouden. Iets anders, zou jij kinderen willen krijgen?’

‘Die gedachte is nieuw voor mij Riw, het is een langlopende verantwoordelijkheid en wij kunnen veel, maar samen kindjes maken, volgens mij gaat dat niet lukken.’

‘Ik voel het als een risico, kinderen hebben er recht op om in rust het nest te verlaten en ik weet niet zeker of ik kan bieden wat ze nodig hebben en waar ze ook gewoon recht op hebben.’

‘Ik zie twee verontwaardigd vlammeende bruine ogen, Riw.’

‘Ik droom wel eens dat ik voor de klas sta en helemaal uit mijn dak ga en moet worden afgevoerd en nooit meer mag terugkomen.’

‘Jij bent je bewust van de risico’s die je met je meedraagt, Riw. Gevaarlijk zijn zij die hun risico’s niet onderkennen. Voor jou is het een aandachtspunt en terecht, want kinderen hebben er óók recht op om hun school in alle rust te verlaten. Je kunt je afrondende stage bij juf Nynke lopen en zij is een supercoach. Zelf doe ik mijn eindstage op een middelbare school maar we kunnen wel elkaars lessen observeren. Als jij voor de klas staat ben jij de baas, je bent je bewust van je professionaliteit en je laat je niet gek maken, en lastigheden die je tegenkomt houdt je niet voor jezelf.’

‘We maken elkaar gelukkig Sjikse, we laten ons dit niet ontglippen, hé?’

‘We houden elkaar vast ús Dûkdalfke, we ankerje dit gevoel.’

I watched you suffer a dull aching pain
Now you've decided to show me the same
No sweeping exit or offstage lines
Could make me feel bitter or treat you unkind'

REBECCA werkt een nieuwe verkoopster in en is van drie naar twee werkdagen gegaan. Het is een ritme met twee verlangende dagen.

Woensdagochtend om zeven uur zwaai ik haar uit en op donderdagavond rond half acht sta ik bij de kruising. Rebecca is een opvallende verschijning hier, zoals alles wat van buiten onze gemeenschap komt. In de grote stad zouden we ons wel wat vrijer gedragen, hier moet je altijd beducht zijn voor praotiesmaekeri'je – Op zondag gaat we samen met Rintske naar de kerk. We hebben daar niet over gesproken, het hoort er gewoon bij en de dominee gaat er elegant mee om. De eerste keer dat ze in de kerk was, heette hij 'onze gast' van harte welkom in zijn openingswoord. Na de dienst staat de dominee aan het eind van het gangpad en schudt hij de kerkgangers de hand met een vriendelijk woord. Toen wij aan de beurt waren zei hij tegen Rebecca: 'Wacht even, ik wil straks graag even kennismaken'. – Het was een leuk gesprekje:

'Rebecca, jouw naam is in het Hebreeuws Rivka, ik ben geen rabbijn maar een dominee en ik ben er ook voor jou'.

We zijn ook naar mijn oude basisschool geweest, gewoon het laatste uur binnenwandelen alsof er niks aan de hand was. En dat was ook zo: 'Rebecca, als je stage zou willen lopen op onze school, dan ben je van harte welkom'. Riwkes wow!-moment.

Waar ik een best wel onzeker over was, kwam niet uit. Rintske is geen kletsious, maar als het erop aankomt is ze duidelijk:

‘Weet je Jels, ik vind het super om te zien hoe blij je nu bent, het klinkt wat raar maar voor mij is dat een hele opluchting.’

Ja, dat klinkt wat vreemd, bedoelde ze dat ze blij was omdat ze van me af was? Rebecca begreep haar beter:

‘Je bedoelt dat er een druk van je is afgevallen?’

‘Jelsje hoort bij mij, zonder haar... en nu ben jij bij haar en volgens mij is dat goed, het voelt ook goed bij mij. Ik bedoel, het een sluit het andere niet uit, toch?’

‘Volgens mij hebben we alledrie een stap gezet’, zeg ik.

Weer voelde Rebecca het beter aan:

‘Jij kent Jeltske al je hele leven, jullie zijn hartsvriendinnen en dat we allemaal stappen zetten, verandert daar toch niets aan?’

‘Bij Jelsje voel ik me thuis Rebecca, en vaak was ik bezorgd. Ze doet alles in haar eentje, helpt iedereen en ik was haar enige vriendin. Nu ben jij er en ik zie hoe Jels daarvan opfleurt en dat is een pak van mijn hart. Daarom voel ik me opgelucht want jij kunt haar wel aan, Jelsje is mijn vluchtheuvel.’

‘Je kunt altijd bij ons terecht, Rins. Je kunt hier blijven slapen, in het vakantiehuisje, in een tentje of hier binnen’, zei ik.

‘Of naast Jeltske en als ik er ben, veilig tussen ons in’.

Ja, Rebecca heeft het goed door, thx! Haar komst is ook voor Rintske een hele verandering. Soms moeten vanzelfsprekendheden toch uitgesproken worden, opnieuw bevestigd, sasein en Rebecca heeft daar oog voor. Rintske en ik waren beiden opgelucht: Riwke zaait geen tweespalt. Ik had het kunnen weten.

Dat is sa wis as wat, it wurdt my waarm om it hert.

‘Ik zag op internet dat het vakantiehuisje tot twaalf uur morgenmiddag beschikbaar is’ zei Rintske, ‘whatsapp me morgenochtend, dan maak ik een lekker ontbijt voor ons klaar met rauwe geitenmelk door de muesli en verse jus.’

‘Voor mij liever een **geroosterde boterham**’ zei Rebecca.

‘Met verse **boter en frambozenjam**, zeker? Ik zal morgenochtend de **ontbijttafel** dekken, dat broodrooster **daar** heb ik zo vaak **schoongemaakt** dat we er nu ook weleens van mogen genieten, welterusten.’

‘Strak plan Rintsjen, de **charmes van verse geitenmelk** laat ik nog even aan mij **voorbijgaan**, jullie **frambozenbrouwsels** lust ik wél rauw, zeker op een **geroosterd boterhammetje**!’

De hartstocht van Rebecca is onstuimig, haar geluiden schommelen tussen het langgerekte nachtelijk gekir en gekus van de nachtegaal en de hartstochtelijke schreeuw als van een hert. We hebben altijd al van elkaar gehouden, hoe zouden wij elkaar anders herkend hebben alsof we, langs ondoorgroondelijke wegen, onze bestemming bereikt hadden? De herkenning van een droom, gefascineerd door elkaars wordingsgeschiedenissen die hier en nu samenvallen als een liefde tot het fatum. Een drang die ons naar buiten trekt als een uitverkozen worden. We geven elkaar onze oorspronkelijke waardigheid terug, bevrijd van tijd en grenzen in stille weidsheid en omsloten door de vleugels van de schitterende witgloeiende engel.

Voor we gaan slapen wip ik even het vakantiehuisje binnen. Rintske ligt vredig te slapen. Ik raak haar even aan en hoor de stem van ús pake: *Us Rintske is leaflyts bermtsje, Jeltske.*

Rebecca is verwekt in het brandende vuur van dierlijke begeerte die de menselijke verhoudingen elk lyrisme, elke glorie ontnemen. Als ik terugkom in ons huisje zingt de psalmdichter met schurende stem:

'Come in' she said: 'I'll give you shelter from the storm'.

Zijn we dan toch onder een gelukkig gesternte geboren? Het is lente en de overgang naar de zomer is voelbaar. De liefde hangt in de lucht en het vakantiehuis fungeert als een broedplaats waar in en uit wordt gefladderd.

De opa en oma van Rebecca huren het soms en het is mooi om te zien hoe Rebecca en haar opa steeds beter met elkaar omgaan. Er is alle tijd om te praten en alle ruimte om niet op elkaars lip te zitten en de boslucht doet iedereen goed.

Ik viel om van verbazing toen Rintske en Eefke er samen gebruik van gingen maken! Hun opgetogen gezichten straalden meer uit dan gezellig samen huiswerk maken. Lukas heeft het huisje ook voor een paar dagen gehuurd. Dat hij het goed kon vinden met Bente wist ik wel en dat Gods wegen ondoorgroen-delijk zijn ook. Het geeft me een fijn soort familiegevoel.

Rebecca's opa en ik kunnen het goed met elkaar vinden, hij is oprecht geïnteresseerd in het reilen en zeilen van de boerderij en heeft mijn bedrijfsplan serieus bestudeerd. De kijk van een buitenstaander is verfrissend.

Feike vertelde met een bezorgd gezichtje dat ús beppe geen trek meer heeft.

Us beppe ligt op bed. Bente, Feike en ik zitten naast haar. Ik pak haar hand en voel haar pols.

‘Der is in tiid fan kommen en in tiid fan gean’, zegt ze zachtjes, ‘God sil my útrêde’.

‘Mei God dy hoedzje ús leave beppe’, ik voel een zwak kneepje in mijn hand. Feike en Bente blijven bij oma in de buurt en Bente zal met de dokter overleggen voor als ze pijn krijgt. Rebecca en haar opa vinden dat de dokter meteen moet langskomen, maar dringen hun mening niet aan ons op.

‘Jeltske?’

‘Ja opa?’

‘Mag ik hardop nadenken over wat ik allemaal zie hier? Ik zie veel losse dingen en die heb ik op een rijtje gezet en toen waren het opeens geen losse dingen meer, ik zag allerlei verbanden en mogelijkheden.’

‘Nu moeten we oppassen Sjikse, als opa verbanden ziet, nou dat heb ik geweten maar ondertussen hebben we elkaar wel daardoor gevonden’, lacht Rebecca.

‘Omdat oma ons gaat verlaten, verandert de situatie’, zeg ik.

‘Ja Jeltske en daarom is er volgens mij een urgentie. Zal ik eerst zeggen wat ik allemaal zie?’

‘Dat kan wel even duren hoor!’, grinnikt Rebecca. Het is een zwoele avond en in de ijskast staat een fles wijn van laat geoogste Sémillon en Sauvignon waarvan ik vermoed dat ús Sjikse die lekker vindt. Er is een groot stuk Tynjetalier tsiis en toastjes.

‘Misschien is het goed als Rintske, Eefke en Bente ook meeluis-teren en meedenken?’

‘Hebben jullie samen soms iets bekokstoofd?’, vraag ik.

‘Nou dat ook weer niet, maar we horen nu allemaal wel wat bij elkaar, toch?’

‘Zeker weten, ik stuur ze een berichtje. Het lijkt me supergezel-
lig zo bij elkaar in ús húske fan hâld-oan!’

Het was een goed idee van Rebecca om de anderen er bij te betrekken. Ik voelde me op me gemak al was er de treurige achtergrond van beppe. Ze worstelde niet was mijn indruk, ze berustte op een waardige manier, zoals ik haar kende. Rebecca ziet mijn vochtige ogen, haar warme betrokkenheid ontroert me nog meer.

‘We gaan alvast de spulletjes halen’, zegt ze. Ik voel haar armen om me heen, ik huil. ’t Is niet alleen van verdriet. Ik druk Rebecca’s lijf tegen me aan en laat me gaan. Met natte wangen slaak ik een diepe, snikkende luchtgevende zucht. Rebecca dept met een washandje mijn gezicht en hals. Zonder iets te zeggen zetten we de wijn, toastjes en kaas met wat bordjes op het dienblad. Ik hoor in de verte al de stemmen van Rints, Eef en Bente. ‘Pake had niet veel op met de zomertijd, maar de lange avond komt ons nu wel goed te pas’, zeg ik tegen Rebecca. Als eerste schenkt ze mijn glas vol. Ik ruik de voorjaarsfrisse gekonfijt fruitige zoetigheid van de wijn.

‘Ik zet de fles weer in de koelkast’, zeg ik. ‘Deze moet je echt niet lauw drinken!’

We toasten onder het gekwetter en geritsel van de vogels in hun voorjaarsspits. Het is een wonderlijk deuntien. Hoe Rintske naar Eefke kijkt... Een blik om jaloers op te worden!

Ik proef de wijn en steek plagerig het puntje van mijn tong tussen mijn vochtige lippen uit naar Rebecca. *Gibjelje as grutfankes.* 'Ik vind het ongelooflijk wat jullie met elkaar presteren en hoe hard jullie werken', begint opa. Door de rechtstreekse verkoop komt er ook *best wat geld binnen*. Ik ben accountant geweest en heb daarbij ook te maken gehad met agrarische bedrijfsvoering. Nou heb ik jullie boekhouding niet gezien en dat zou ik ook niet willen want jullie hebben al een boekhouder, maar uit wat ik gezien en gehoord heb kan ik wel zeggen wat mij opvalt. Het meeste wordt verdiend aan arbeidsintensieve producten. Er is geïnvesteerd in de geitenboerderij maar de melk levert niet veel op. Als het omgekeerde het geval geweest zou zijn, dan zouden jullie een bedrijfseconomisch probleem hebben. Het is een gezond bedrijf en ik weet dat er geen kleine boerderijen zijn waar het inkomen in verhouding staat tot de hoeveelheid werk maar ik denk wel dat hier meer winst uit te halen valt. De boerderij van Rintske staat er een stuk minder florissant voor. Ik heb begrepen dat er schulden zijn die niet afgelost kunnen worden en dat er ook geen echte bereidheid is om zich in te passen in het bestemmingsplan waardoor er subsidies ongebruikt blijven liggen. Het aanbod van Staatsbosbeheer om de familie uit te kopen is onaantrekkelijk. De familie is dan wel verlost van de schuldenlast maar er blijft te weinig over om iets nieuws te beginnen of wat dan ook. Er is een patstelling die doorbroken zou kunnen worden door een bod dat wel aantrekkelijk is om op in te gaan. Als dat inderdaad zo is en jullie zouden dat ook willen, dan zou ik met Rintske's vader kunnen gaan praten en kijken of we eruit komen.'

Rebecca loopt naar het andere huisje en komt terug met drankjes en hapjes. *Us tsjeppe Riwke, no'tste hjir bist, sa yn ús sas wêze.*

'Dus als dat allemaal zo zou gaan, dan wordt u de nieuwe eigenaar?', vroeg Bente.

'Nee', zegt opa. 'Als het zover zou komen zou een vereniging of coöperatie die jullie oprichten meer voor de hand liggen. Ik wil dat proces wel begeleiden maar er niet in participeren. Jeltske heeft me verteld dat jij erover dacht om een sociaal-maatschappelijke studie te doen en dat zou mooi inpassen in de ideeën van een zorgboerderij.'

Rebecca, die Bente kent van hun gezamenlijke pafje zoals ze hun dzjointsjessesys noemt, zegt: 'Je moet begrijpen dat opa mogelijkheden noemt, jij bent een vrij man die zijn eigen keuzes maakt en als het allemaal inderdaad zo zou gaan dan heb je er een keuzemogelijkheid bij. Het is de wijze van spreken van opa dat het lijkt alsof hij het wel even zal bedisselen. Dat is niet zo, hij heeft geld waarmee hij goede dingen wil doen. Dat geld is hem door treurige omstandigheden ten deel gevallen en hij wil er goed mee doen. Dankzij hem krijgt mijn arme tante Rachel een maandelijks toelage waardoor haar leven minder moeilijk wordt.'

Rintske kijkt me aan: 'Wat denkt ús Jeltske?'

'Ik denk dat de Tynjetaler kaas goed combineert met deze wijn en onze eigen frambozenbrouwsels en dat we onze camping-gasten straks nog beter kunnen bedienen maar ik weet het even niet. Ik zie jou en Eefke, Bente en Lukas kunnen ook zomaar uit het vakantiehuisje komen, zelf zit ik hier samen met mijn roos van Jericho en haar opa is op bezoek en schetst ons een per-

spectief waarvan we nooit hadden kunnen dromen. Amke en Fenna hebben trouwplannen en als Djurre zijn medicatie niet vergeet, is hij ook op zijn eigen wijze goed bezig. Feike en Bente zorgen voor ús beppe, de anderen zijn ook zoveel mogelijk bij haar, maar waar is heit, bekommert hij zich niet om zijn mem? Ik denk dat we ons allemaal moeten afvragen: wat zou ik willen, waar ben ik goed in en waar ben ik nu mee bezig. Ik denk dat een HBO-diploma wel belangrijk is maar je kunt zo'n studie ook later doen, en ik ben superbenieuwd naar de mening van Lukas die straks net zo goed opgeleid en gekwalificeerd is als de de hoge heren van Staatsbosbeheer.'

'Dat jout stof ta tinken', zegt Eefke terwijl hij Rintske aankijkt. 'Lit ús tankje'. Yn 'e fierte ús hiemhûn gong oan, it rint my kâld troch de lea. 'Us Heit yn de himel, lit Jo namme hillige wurde...' Achter mijn ogen wordt het licht. In het witte licht een glans helderder dan op klaarlichte dag, een zekerheid van geluk, haast te groot... 'Want Jowes is it keninkryk en de kreft en de hearlikheid oant yn ivichheid.' De telefoon van Bente brengt me terug in het hier en nu. 'Us beppe wacht op ons', zucht Bente.

'Wij ruimen hier wel op', zegt Rebecca's oma.

Het vogelgekwetter versterft in de donker wordende duisternis. We lopen stevig door, mijn rechterarm om Rintske, haar rechterarm om Eefke, haar linkerarm om mijn middel, Rebecca aan mijn andere kant, haar armen om mij en Bente. Ik begrijp waarom Rebecca en Bente zo goed met elkaar kunnen opschieten. Lukas en ik voelden elkaar ook aan.

Feike houdt ús beppes hand vast. Aan de andere kant zitten Djurre, Amke en Fenna. Ik vraag me niet af waar heit is.

Feike bet beppes mond met een vochtig washandje. Een voor een pakken we beppe's hand en kussen haar voorhoofd. Niks geen gerochel en gegorgel, geen ijzingwekkende geluiden zoals bij mem. Beppes lippen trillen in een zwakke glimlach. Feike drukt zich tegen Eefke aan. Hij duwt haar niet weg, zoals toen. 'Lit jo wil dien wurde op ierde likegoed as yn'e himel', prevel ik. Beppes laatste levensles is een les in waardig sterven. Beppe kijkt voor de laatste keer om zich heen. Haar laatste zucht is een zucht van verlichting, we houden onze adem in. Het is doodstil in de kamer. Een zachte snik van Feike. Ik pak haar hand en fluister: zullen we ús beppes ogen sluiten Feike, ús beppe heeft het gezien. Voorzichtig sluit ik ús beppes ene oog en met trillende hand sluit Feike haar andere oog en legt beppes handen mooi neer: 'Slaap zacht, ús beppe, slaap zacht'.

Je stem was bijna niet meer te horen. Je hoorde het geluid van de vogels niet meer. Je verlangde nergens meer naar. Nu ben je dood en wordt er om je gehuild. Mijn paradijsvogel in lange zwarte rok. Je sprak niet veel maar pakte mijn hand, nu pak ik jouw hand voor de laatste keer, we hearre byinoar.

We sluiten de deur een briesje loom wuivende gordijnen. Feike steekt een kaars aan. Ze gaat naast ús beppe zitten, vouwt haar handen en buigt haar hoofd. Fenna blijft met Djurre en Feike bij beppe. Amke, Bente, Eefke en ik overleggen in de keuken. Morgenochtend zal Bente tante Aukje, de dokter en de dominee bellen. Rintske blijft bij Eefke in mijn oude kamertje slapen en heit slaapt zijn roes uit. Ik loop weer naar boven, er heerst een verdrietige en vredige rust. Ik vertel dat morgen de dominee en de dokter komen. Het is warm in de kamer.

Ik ga naar beneden en overleg met Bente. Ik bel met het boswachtershuis en leg de situatie uit. Een uur later draait de jeep van de boswachterij het erf op. Reina en Ymke nemen afscheid van ús beppe en Amke en Djurre sjouwen de mobiele airco die Ymke had meegenomen de trap op. Reina, Bente, Fenna en Feike wassen ús beppe en Feike zoekt haar zondagse kleren uit. Het bed wordt verschoond en voorzichtig en liefdevol leggen Reina en Feike ús beppe weer terug op het schone witte laken. Feike legt haar armen mooi en gaat weer naast haar zitten. Ik zie haar gevouwen handen en gebogen hoofd in het flakkerende kaarslicht en de airco doet zijn zoemende werk. 'Hâld dy margoed Feike', zegt Reina.

't Is na middernacht. Het is een uitzonderlijk warme lentednacht. 'Ik ga niet hardlopen nu Rebecca, zullen we gaan zwemmen? Mijn lijf wil bewegen.'

We lopen naar de poel. De bewolking houdt de warmte vast en verzwakt het schijnsel van de maan. Het water is koud. We zwemmen rondjes en zo af en toe breek ik uit met een sprintje om de spankracht van mijn lijf te voelen. Daarna pakken we onze kleren en in een drafje lopen we naar de boerderij. Als kinderen spuiten we elkaar schoon. Het doet me goed. We drogen elkaar af, kleden ons aan en lopen terug naar ons huisje.

'Je tu assure que ç'a été une mort très douce, ma biche.' Ja, het was een zachte dood in de armen van ús Bente. Ik sla mijn armen om Rebecca heen en druk haar tegen me aan. Uitgeput en uitgevloerd, ik voel haar liefkozende handen, ruik haar zwoelzuidelijke geur en nestel me in haar lijf. Er is droefheid, de vertrouwd klinkende woorden komen weer op.

Een mens gaat naar zijn eeuwig huis, een klaagzang vult de straat wanneer de adem van het leven weer naar God gaat, die het leven heeft gegeven.

Ik voel Rebecca's adem tegen mijn wang. Ik sla de laatste bladzijde van het boek Prediker om en het mooiste lied, het Lied der liederen zingt me tegemoet. Mijn lief ligt tussen mijn borstjes als een bundeltje mirre. Ik droom dankbaar weg in de bedwelmende warmte van mijn roos van Jericho. Tibi gratias.

Meisje met je donkere teint, je bent zo mooi! Vriendin van mij, wat ben je knap! Je ogen zijn zo zacht. Als een lelie tussen de distels lig je in het groene gras. De bomen zijn de muren van ons huis, de bladeren zijn het dak boven ons hoofd.

De winter is voorbij, het regent niet meer. Buiten bloeien de bloemen al, de vogels gaan weer zingen. De bomen krijgen vruchten en op de akkers groeit het goud, het ruikt heerlijk. Verberg je niet, laat me je mooie gezicht zien. Laat me je stem horen, want die klinkt zo prachtig! Wie is die vrouw die daar uit de woestijn komt, met al die geuren van heerlijke kruiden om zich heen? Je lippen zijn rood, ze lijken op een donkerrood lint. Je stem klinkt als muziek, zo mooi. Ik zie je mond lachen, je mond lijkt op een rode vrucht. Je borsten lijken wel twee druiventrossen tussen de bloeiende lelies.

Straks wordt het licht, dan gaat het zachtjes waaien en zal het donker verdwijnen, dan kom ik naar je toe. Zalig is de geur van je huid, zoeter dan alle andere geuren. Ik proef de honing van je lippen, de melk en de honing onder je tong. Alles aan jou is mooi, je bent volmaakt! Je liefde is beter dan wijn.

De liefde is zo sterk als de dood, niemand houdt de liefde tegen. De liefde lijkt op een vuur, een vuur dat hevig brandt. Geen zee of rivier kan dat vuur ooit blussen, want de liefde houdt nooit op. Ik wil je kussen en je liefde proeven met mijn lippen. Want je adem is zo zoet als een appel en je tong smaakt naar zoete wijn,

Zoete dromen, ontwaken in de armen van mijn woestijnroos.

HOOFDSTUK 25 POSTLUDIUM

MIJN BOEK IS GESCHREVEN TOT AAN het vervliedende moment. Dat heden, die sfeer van het nu, is al mijn hoop. Om nu te zeggen: 'It is folbrocht', dan soe ik it te heech yn it krop hawwe en 'e goaden fersykje. Ik ga het noodlot niet tarten. Om 'e duvel net.

Lukas vergeleek het vervliedende aspect met het minuscule contactmoment van het draaiend treinwiel met de rail. Een trein wordt door mensenhand bewogen en tot stilstand gebracht. Ik wil graag geloven dat mijn leven van hogerhand, mij van Godswege is toegefallen. – In het stilstaande moment sta ik met mijn klompen op de grond van mijn voorvaderen, mijn oergrond en de kiem noem ik God. EN-THEOS.

Geloof & ongelooft, verlos mij van kwade geesten Ivige, help me mijn ongelooft te overwinnen!¹

Hoger licht verlicht mijn geest, hoger honing, ja! Ik erken het licht dat mijn zielenroerselen in al zijn schrilleheit blootlegt. Het doet het pijn en het is waarnaar ik mij richt: FORTITUDO.

Als het woord van Vondel: Der eeuwigheden glans en ader, het vergankelijke dat de ofglans draagt, in de liefde ervaren als stil ontvangen geluk, in de dood als een hoogheit, niet met mensenhand te vatten, in mijn verdriet waarvoor geen ruimte was.

De vulkaan trilt, mijn woestijnratje kijkt vriendelijk omhoog. – Het verhaal gaat... Er is een hartsrochtelijk feest van herkenning en ontdekking, de gelukzaligheid van elkaars roeze te wêze. Geen strijd meer op Gods lân met verdriet als enige winnaar. Wel droefheit, hjoed ferstoar sêft en kalm ús leave beppe. Snok.

¹ It Evangelje fan sa't Markus dat beskreaun hat 9:24.

‘Het was een goed idee van je gisternacht om nog even te gaan zwemmen Jeltske, je sliep meteen als een roos.’

‘Riwke, mijn roos van Jericho opende zich zo groots, ik nestelde me in haar hart en ze omsloot me. Ik heb je lief, zo lief.’

We ontbijten gezamenlijk. Rebecca vertelt haar opa en oma wat er gebeurd is. Ze kan het mooi zeggen en heeft oog voor het kleine. Ik luister aandachtig, haar woorden helpen me om het op een rijtje te krijgen.

‘Heb je nog wat kunnen slapen Jeltske, na zo’n enerverende nacht?’

Rebecca bevrijdt me uit mijn benarde positie:

‘Jeltske viel als een blok in slaap en heeft geslapen als een roos.’

‘En dermei út!’, denk ik er achteraan.

Rebecca en ik lopen door het bos naar de boerderij. De vogels voeren hun rituelen op, verleiden hun jongen om uit te vliegen, God zegene de greep, hun goede moed kwettert tot in de hoogste toonaarden.

Feike zit aan de keukentafel: ‘Us beppe is er niet meer’.

‘Wat bedoel je, Feike?’

‘Toen het weer licht werd, was ús beppe weg. Toen ze pas dood was, was ze er nog, nu is ze bij God en moeten wij haar lichaam gaan begraven, toch? En dan zeg ik het gedichtje dat je me geleerd hebt. Beppe’s mond staat open en het ruikt niet fris.’

‘Beppe’s ziel heeft haar lichaam verlaten Feike, en wat over is gebleven gaan we straks teruggeven aan de aarde.’

‘Beppe woont nu in mijn hart, ús Jeltske.’

‘Ja beppe’s ziel woont bij alleman die haar liefheeft, ze woont ook in mijn hart ús Feike, soks ferjit noait’.

Na de dokter en de dominee komt de begrafenisondernemer die beppe weer toonbaar maakt en haar in een kist legt. Ze ligt er mooi bij. Als de koeling onder de kist aanslaat trillen haar wenkbrauwen even maar Feike heeft gelijk: het is haar zielloos lichaam, mijn oma is niet meer. Us beppe gaat naar haar eeuwig huis en de roukleijers scille de bårren oansizze.

Twee dagen later gaat de voordeur open om de kist uitgeleide te doen. Zal de volgende keer de deur opengaan om Amke en Fenna als bruidspaar te verwelkomen?

Kerkklokken en psalmen begeleiden oma naar haar rustplaats.

Us helper is de Heare dy't himel en ierde makke hat. God, dy't himel en ierde makke hat, de see en al wat dêryn is. Dy't trou bliuwt oant yn ivichheid.

De Heare sil it foar my folbringe, jo geunst, Heare, duorret ivich. Lit it wurk fan jo hannen nei farrel.

Bij het graf spreekt de dominee: 'Nu voor Aachje de dagen van haar jaren zijn vervuld, vertrouwen wij haar lichaam toe aan de schoot van de aarde, en gedenken wij het woord dat tot de mens gesproken is: Stof zijt gij en tot stof zult ge weerkeren.'

Daarna leest Feike haar gedicht, stilte. De dominee richt zich op voor de volgende stap maar Feike is hem voor: 'Us beppe wil dat we Wat de toekomst brengen moge zingen', ze opent haar handen en strekt haar armen uit. Er vormt zich een kring en Feike zet loepzuiver in: 'Lizze ek dizzen om my hinne, oan Gods hân mei wisse tred gean ik út dit Ian fandinne nei in ûnbekende Stêd'.

Dit overstijgt elk wow!-moment. De jongens laten de kist zakken. Ik zeg: 'Us beppe hebben wij van God ontvangen, ús beppe wij geven je aan God terug in het vertrouwen dat y't yn de Ivige leaut, scil libje, ek al wier er stoarn'.

Feike legt bloemen uit haar tuin op het graf, een boeketje voor ús mem, voor ús pake, en voor ús Hiltsje. Ook ik leg vers geplukte bloemen neer. Rebecca en Bente weten dat er een boeketje voor ús Himke bij is. Moge ook zijn ziel in vrede rusten. Wy slaan ús dertroch in ús ierdske bestean, hân yn hân en mei-elkoar.

‘Wat een kanjer die Feike’.

‘Het zijn allemaal kanjers Riwke. En Feike is als een tere korenbloem midden in ’t veld, prachtig en eenvoudig. De smearlappen, haw it lef net – ik spies ze desnoods op de oude door Amke geslepen drietand van pake.’

‘Ik proef oud zeer, Jeltske.’

‘De dominee vroeg me na afloop of ik de bijbeltekst uit Johannes speciaal voor jou – hij noemde je Rieuwka – had aangepast en toen heb ik gezegd dat het mij zo ingeblazen is.’

‘En wat had hij daarop te zeggen?’

‘Hij gaf, en je kunt hem dat nageven, een verantwoord antwoord zoals een godgeleerde betaamt.’

‘Religie is echt jouw ding, he Jeltske?’

‘Ik zeg er veel over en tegelijkertijd zeg ik er niets over, behalve dat het door mijn bloed stroomt. Net als de dominee citeer ik graag en dat is niet uit gemakzucht maar uit onmacht. Heilig is wat geheilgd wordt en God troont op de gezangen van de mensen en dat heb ik ook tegen de dominee gezegd en die zei toen dat we er geen steekspel van moesten maken en dat beaamde ik want religieuze gevoelens laten zich eerder uitdrukken door dichters dan door theologen.’

‘Ik hoor die gedichten graag uit jouw mond, Jeltske’.

‘Riwke, van ús Feike heb ik geleerd om signalen op te vangen, haar stille verdriet had ik niet opgemerkt. Het is op die wonderbaarlijke verjaardag allemaal goedgekomen. Het zal me toch niet weer gebeuren dat ik mezelf achteraf moet afvragen wat ik over het hoofd heb gezien? Zal mijn fundament het houden als de wind der verandering aanzwelt?

Der by wêze, famke en bliuwe, hou ik mezelf voor. Hoe innig ons verbond, Rebecca, hoe gezamenlijk het feest ook is, zullen we ooit tot Gods levende akker afdalen om er arm in arm langzaam in te verdwijnen, opgeslokt en onoplosbaar verenigd? Si dis placet, als het de goden behaagt dan ben en blijf ik erbij.’

‘Ik voel wat je bedoelt Jeltske maar ik begrijp er geen snars van.’ ‘Opgetild uit de beperkingen, genezen van eenzaamheid, een te samen in een zekerheid van geluk, haast te groot. Wat zal er uiteindelijk overblijven van de melancholia? Is het geluk voor ons weggelegd? Zal onze laatste zin luiden: ‘Voorwaar, we zijn zo gelukkig geweest?’

Rebecca, je bent mijn leven binnen gekomen en deel van mijn verhaal geworden, mijn reisgenoot – op reis leren Sjikse en Riwke elkaar kennen. Er komen momenten van vertwijfeling. Ideaalbeelden worden ontluisterd, kwetsuren zullen littekens teisteren. Ik weet dondersgoed dat ik mij geen illusies moet maken. No do hjir bist, it snijt neat as roazen en anjellieren, mar der is altyd wolris in kink yn ‘t tou. Mei ús Rieuwkje is ‘t swietroasjerook fan Jericho by ljochtmoannewaar. En God seach dat it ljocht goed wier.’

‘Jeltske kom terug, ik wil je vasthouden, laat je ongrijpbaarheid los. Let it blossom, let it flow. Ik heb een mediterrane hart voor jou!’ ‘Set my yn fjoer en flam en ferwaarmje myn hert, pak me dan als je kan Rieuwertsje, zullen we naar de poel rennen en een duik nemen?’

Rebecca zegt: 'Ja, ik wil je pakken, maar nu je niet meer sport via school, is het dan een idee om op een club te gaan?'

Jeltske weet het niet: 'Sport heeft geen woorden nodig, is lijfelijk hè?' Ja, er is oud zeer en gestolde agressie en sporten is makkelijker dan vergeven. Als het haar lukt, zou ze vast zeggen dat het haar dan geen fuck meer interesseert. Je hoort het haar zeggen: *It leit my wol flak*. Verbloemen lijkt haar hobby en Rebecca heeft gezegd dat zij graag gedichten uit haar mond hoort:

'Het raadsel ligt doodstil,
want iedere beweging
verraadt ons iets ervan.

'Daarom houdt het zich stil,
zodat het – authentiek –
een raadsel blijven kan.'

'Laten we gaan rennen, Sjitske. Ik ben het die naar de sport-school moet om je bij te kunnen houden en je te pakken.'

Jeltske is blij: 'Ik zal m'n sprintjes blijven trekken tot het uiterste, net zolang dat ik hijgend in jouw armen kan vallen en me uitgeput kan overgeven.'

'Laat je bewegingen je verraden, hou je niet stil en wees niet bang. We laten elkaar intact, *promise*?'

'We zijn er niet zonder slag of stoot doorheen gekomen, Riwke. Om herboren te worden, moesten we eerst een wereld vernietigen. Dát heeft ons bij elkaar gebracht. Ons lot was bezegeld vanaf het moment dat we elkaar voor het eerst zagen, *promise*!'

'Je bent een raadsel om lief te hebben Sjitske, maar nu nemen we eerst een duik in het water en daarna duiken we lekker in bed.'

'Ik laat me graag pakken Riwke, maar alleen door jou. Laten we gaan, pak me dan als je kan en geef me je hart!'

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

WURD FAN TANK

Al dy minsken wol ik fan herten tanksizze foar de help en de ynspiraasje.

PERSONAGES

- 1 AMKE (1988), BENTE (1992) en DJURRE (1995): oudere broers
AUKJE: oudtante, zuster van opa
CLAUDIA: empathische klasgenoot
DURK NIJHÛS: godsdienstleraar en mentor
EEFKE (1999) en FEIKE (2002): jonger broertje en zusje
HILTSJE (1987-2008): halfzus; HIMKE († 1987): tweelingbroer van Hiltse
HYLKE: allround boerenknecht en tijdelijk huisgenoot
JOP KOALBETTE: bevindelijk gereformeerde dominee, godgeleerde
FRITZ LJOCHTWELLE: veehandelaar
LUKAS HEITINGA (1994): klasgenoot en later ook vriend van Bente
NELIS: systeembeheerder
NYNKE: juf op de basisschool
RINTSKE (1999): buurmeisje en later ook vriendin van Eefke
TIALDA KEAPMAN: wiersister, coach
YMKE EN REINA: boswachtersechtpaar en voogden
- 2 ATTENOJE (jidd.): addenoj: *Heer, mijn Heer* (adonaj; אָדוֹנָי)
ESTHER: pleegmoeder
SEBASTIAN FLYTE: in *The sacred and profane memories of Charles Ryder*
JEHANNE (Fr.): God is verzoenend....
LEA: moeder
RACHEL:) tante
REBECCA (1987): (Riwke, Rieuwertsje) dochter
SJITSKE: koosnaam van Jeltske
TIRZA: oma
VICTOR: boekhandelaar
ZELAFEAD: overgrootvader

FRYSK WURDLIST

ÂLDERWENST: traditiegetrouw	FAMKE/FANKE: meisje
ÂLDFAARS: van onze voorvaderen	FEMINISTYSK: fenimisme
AN MOSTER FALLE: aan gruzelemen- ten slaan	FERBÛN (<i>alliaansie</i>): verbond
AS JO WOLLE: <i>please...</i>	FERFELEND: onaangenaam
AŠT NET KIN SÀT IT MOAT, DAN MOAT	FERKEARING:
IT MAR SÀT IT KIN:	vriendinnetje, verkering
Als het niet gaat zoals het moet, dan moet het maar zoals het gaat.	FÊSTELÂN: vasteland
BASISSKOALLE: basisschool	FOARSIZZEN: voorspelbaar
BERNTSJE: kindje	FOARSIZZING: voorspelling, profetie
BERNEBESKERMING:	FOARSJENNICHHEIT: voorzienigheid
Kinderbescherming	FROU: vrouw, echtgenote
BEUKERKE: kindje van onder de 7	FUOATDWEIL: voetveeg
BEWÂLDFIERDER: bewindvoerder	GLÛPERTS: gluiperds/geniepers
BEPPE: oma	GODTANK: god(zij)dank
BREA: BROOD	GOUDBEKSANG: merelgezag
BUORFANKE: buurmeisje	GRIEMERICH: motregen, druilerig, bemorst
BUORKERIJ SPUL: boerenbedrijf	GRUTFANKE: ouder maar nog onvol- wassen meisje
BYINOAR HEARRE: bij elkaar horen	GRUTFEINT: allround boerenknecht
DAT IS MY ÚT IT ÛNTHÂLD GONGEN:	GRUTSK: hoogmoedig, parmantig
Dat weet ik niet meer.	GUOZZEBRIEF: ganzenbord
DE KOP IN DE GOEZE: in de war zijn	HÂLD DY MAR GOED!:
DEI-ÓFSKRIFTEN: dagafschrift	hou je taai! (blijf gezond.)
DÊR IS HONGER BAKKER EN TOARST	HANNELWIZE: manier van doen, handelswijze
BROUWER:	HARNS: Lahringen
Schraalhans is er keukenmeester.	HAST (<i>benao</i>): bijna, vrijwel
FALKÛLE: valkuil	

LIJST VAN FRIESE WOORDEN

HAWWE GJIN WEET FAN:	manenschijn
Weet ik veel!	LÚKHYNDER: trekpaard
HEIT: vader	MEM: moeder
HIELENDAL: helemaal	NACHTSIZE:
HILLICH: heilig	goedenavond/welterusten
HIMELING: hemeling, engel, zalige	NEISTE: naaste
HJA HAWWE IN BULTE DROKTE MEI	NEAT: niets
HARSELS.: Ze vinden zichzelf erg	NO: nu
belangrijk.	NUVERE HISTOARJE:
HYNDER EN WEIN: paard en wagen	vreemde geschiedenis
IT IS GOED BETEARD: Het is goed	OANFOLJEN: aanvullen
gekomen.	OANT STRAK: tot straks
IVICHHEID: eeuwigheid	'E OAREN BÛTEN ÚS BEPPE IS NET
JILDKISTKE: geldkistje	GOED BY:
JIM, JIMME: jouw, jullie	behalve oma is niemand goed snik
JOUT STOF TA TINKEN:	OBSKUER: obscuur, amper bekend
geeft stof om over na te denken	ODELETTE: kleine lofzang
JÛN JIMME: goedenavond samen	PAKE: grootvader
KIIFSTEAN: onzeker zijn	PAREARJE: pareren
KONTINT: content, inhoud	PITERTUERLIK: wonderlijk, apart
KONVINSJONEEL: conventioneel	POCHE EN BLAZE: bluffen
KREAS: netjes, proper	POLLE: (Stw.) kleine boerderij,
IN KREAS DING: een knap meisje	keuterij
KWIER: keurig, netjes, bevallig	POSTRINDER: postbode
LIEPERT: slimmerik	PÛDSJEPLAKKER: koppelaarster
LEAFLYTS: klein en aardig	DE RISPING LEANNET IT WURK:
LISTICHHEID: listigheid	de oogst loont het werk
BY LJOCHTMOANNEWAAR: in de	RÛS (roeze): roes

LIJST VAN FRIESE WOORDEN

SA GRIEN AS GERS: zo groen als gras, jong en onervaren, verliefd	TASTIMMING SÛNDER BETINGSTEN: onvoorwaardelijke overgave
SA LISTICH AS DE DUVEL: zo listig als de duivel	TINKEN: denken
SASEIN: als het ware, zogezegd	TOPPIK: gespreksonderwerp
SEGRINICH: chagrijnig	IN TOSKEKNARSEND BESTEAN: een tandenknarsend bestaan
SE IS SA PLAT AS IN DÛBELTSJE: Zij is zo plat als een schol.	TREURICH: treurig
SILLICHMEITSJEND: zalmakend	TRIJE TINEN: drietand, hooivork
SKYLGE: Terschelling	TRYSTICH: triestig
SKIE: schede	TSIIS: kaas
SNEINSKE TSJERKGONG: zondagse kerkgang	TWASPJALT: tweespalt
GJIN SPIER FERLÛKE: geen spier vertrekken	TWEI KLAMME, TWEI SKULD!: waar twee kijken, twee schuld
SNOAD OPTINKSEL: slim bedenkssel	ÛNTHÂLD: geheugen
SPITIGERNÔCH: tot mijn spijt	ÛNWEARDICH, ûnwurdich: onwaardig
SPUL: (rûzje), mot	WAAR: weer (klimaat)
STAF EN AF: als bij toverslag, plompverloren	WÂLDGRÛN: zanderige, lossige aarde van de Friese Wouden
STAZJÊR: stagiair	WÂLDSPULTSJE: woonhuis met een kleine stal
STALVERWIKSELING: gedaanteverandering	WRACHTICH WIER: wis en waarachtig
STINS: stenen huis, burcht	DE WJIRMEN FUORJE: zo dood als een pier
STOFLIKENS, stofflikheid: stoffelijkheid	WRÂLD: wereld
STRIIDPETEAR: twistgesprek	WÛNDERMINSKEN: bijzondere men- sen
SWIETROASJEROOK: rozengeur	YN BETROUSUMENS: te goeder trouw.
TASJEND FÂD: toezienend voogd	

BIJ WIJZE VAN SPREKEN

- 11 Ik moat nedich ris mei dy prate. Ik moet nodig iets met je bespreken.
- 13 It sit my oan 'e kiel ta. Ik ben het zat, ik heb er schoon genoeg van. Do moatst dy net sa oanstelle. Stel je niet zo aan. Sy stiet boppe ús. Zij is de baas.
- 14 Wy wiene elkoars kammeraatskes yn tiden fan ûnrêst en roerje.
Wij waren elkaars steun en toeverlaat in verwarrende tijden.
Jeltske en ik hearre byinoar. Jeltske en ik hóren bij elkaar!
- 15 Do bist seker in wâldpyk ohnet? Dat jher ik wol oan dyn geëamel. Jij bent een woudkip toch? Ik hoor dat heus wel aan jouw praat. It is my sa pestlik yn de wei. Het irriteert me mateloos.
- 30 Soks set my op it sin. Van zoiets krijg ik de pest in.
- 33 Dyn beppe hawwe de kop in de goeze. Je oma is in de war.
As't net kin sa't it moat, dan moat it mar sa't it kin.
- 38, 79 God jout elk kjeld nei't er klean hat. God geeft kracht naar kruis.
Als het niet kan zoals het moet, dan moet het maar zoals het kan.
- 41 Oer it wetter wenje ek minsken, úteinlik. Gezond verstand is overal, toch? lett. Over het water wonen ook mensen, tenslotte.
- 45 Allinne tsjin immen dy te fertrouwen is, moatst dû earlik wêze.
Alleen tegen iemand die te vertouwen is, moet je eerlijk zijn.
- 51 Wat sy by it iene sintúch mist, dat wint sy by it oare. Luisteren vindt ze pret-tger dan praten.
- 53 Vae kin him oan in strie stjitte, dat it hiele hûs davert. Vader kan ontzettend veel misbaar maken; lett. Vader kan zich zó stoten aan een strootje dat het hele huis staat te schudden.
Mannichien moat dea wêze om libben foar ús te wurden. Velen moeten uitgewoed zijn om iets voor ons te betekenen; lett. Menigeen moet dood zijn om voor ons te gaan leven. (Vgl. het contrast, p. 82: *Stirb und Werde er sterre en wêze? – Wie sterft voordat hij sterft, zal niet sterven als hij sterft.*)

BIJ WIJZE VAN SPREKEN

- 56 Wy hawwe gjin wurden mear fan ús mem hân. Ze ging zonder iets te zeggen.
- 59 Fljoch-om-'t-hear. Wild loszinnig meisje; iemand die thuis rust noch
duur heeft. Hja eat meie as slaad. Ze lustte er wel pap van. Hiltsje is skjin
op 'e húd. Hiltsje tref geen blaam.
- 60 Dy't in oar syn lek en brek oplêze wol moat sels skjin op 'e húd wêze. Wie over een
ander wil oordelen moet zelf wel heel zuiver van geest zijn.
Zoals pake zei: Wa't fan jimme noch nooit wat ferkeards dien hat, mei de earste
wêze om in stien op har te smiten (Joh. 8:7).
- 63 Requiem aternam dona eis, Domine. Geef hun de eeuwige rust, Heare.
- 69 Hy hâldt myn boarne om't yn it oanbigjin skoep 'e Libbene ek my neffens syn byld.
Hij blijft de bron van mijn bestaan want de Levende schiep ook mij
naar zijn evenbeeld. *Ἀἴν* = Adam = mens.
- 76 Flean yn 'e loft. Sodemieter op!
- 96 Lit dizze lijensbeker rêstich oan jo foarbygean, sa't jo wolle. Laat u deze lij-
densbeker gerust passeren.
- 98 Horror vacui. De afschuw voor het ledige.
- 101 Horripilaasje. Koude rillingen, kippenvel, griezelen & gruwen en sa mear.
- 103 It is net mear as it plichte. het is niet meer zoals vroeger.
Mozes hebben: geld zat.
- 135 Panacee, ik sis it sûnder ien spier te ferlûke.
Wûndermiddel, ik zeg het zonder een krimp te geven.
- 188 Elk hat genôch oan syn eigen tún te wjudzjen.
Verbeter de wereld begin bij jezelf.
- 189 Quot linguas quis, tot homines valet. Zoveel talen als iemand spreekt,
zoveel malen is hij mens (Karel v). Verba volant, scripta manent. Woorden
vervliegen, het geschrevene blijft.
- 230 Tadium vitæ. het leven moe
- 252 Grutskens stiet in hynder goed, mar in minske beroerd. trots is een paard, een
mens staat het slecht.

BY WIZE FAN SPREKKEN

- 256 Ik besau my. Ik kan geen woord meer uitbrengen. *Tastimming sūnder betingsten. Onvoorwaardelijke overgave.*
- 256 *It leit my nei (oan it hert). Het ligt me na aan het hart.*
- 263 *Der is altyd wolris in kink yn 't tou. 't Is niet altijd rozengeur en maneschijn*
- 264 *Amicus tamquam alter ego. Een vriend is als een tweede ik.*
- 264 *Æquum est peccatis veniam poscentem reddere rursus. Het is niet meer dan redelijk dat als je vergeving verlangt, je dit ook aan anderen schenkt.*
- 277 *Procul hinc, procul ite profani. Donder op, jullie hellegebroed.*
Dow hast de goaden yn jow stik, hier: Je zet iedereen naar je hand.
- 285 *De sweltsjes kundigje de maitiid oan. De zwaluwen kondigen de lente aan.*
- 293 *Dat is sa wis as wat. Ik twijfel er niet aan.*
It wurdt my waarm om it hert. Ik krijg warme gevoelens.
- 295 *Soene wy dan doch ûnder in lokkich stjerre berne wêze?*
Zijn we dan toch onder een gelukkig gesternte geboren?
- 303 *Tibi gratias. U dank ik.*
- 308 *Set my yn fjoer en flam en ferwaarmje myn hert. Zet me in vuur en vlam en verwarm mijn hart.*

UNIVERSALIA

Horrent admotas vulnera cruda manus:

Verse wonden huiveren voor aanraking met de handen.

Horresco referens: Ik huiver bij het vertellen.

Horrible dictu: Afschuwelijk om te zeggen.

It bekrûpt my: Het wordt mij bang om het hart.

Natura abhorret vacuum: De natuur verafschuwt het ledige.

Potius mori quam foedari: Liever sterven dan bezoedeld worden.

VREEMDE WOORDEN

Achenebbij	(jidd.) Och arme; jammer genoeg
Beschrieen	(jidd.) De goden verzoeken
Calcinatio	(It.) Reinigend uitgloeingsproces
Certificat d'origine	(Fr.) Herkomstverklaring
Chronos	(Gr.) Kwantitatief uiterlijk moment (kloktijd)
Gloire Immarcescible	(Fr.) Eeuwigdurende roem
Euphoria	Gevoel van welbehagen
Goochem	(jidd.) Slim, handig
Immaculé	(Fr.) Onbezoedeld
Immarcescible	(Fr.) Onverwelkelijk
Inconnu	(Fr.) Onbekend; duister
Kairos	(Gr.) Kwalitatief innerlijk (het juiste) moment
Mère Adoptive	(Fr.) Pleegmoeder
Mesjogge	(jidd.) Dwaas
Myron	(Gr.) Aromatische zalf (van de Myricastruik)
Oxymoron	(Gr.) Stijlfiguur, tegenovergestelde begrippen
Roesje, het	(Ned.) Lichte narcose (blz. 37)
Registre De Population	(Fr.) Bevolkingsregister
Sjikse	(jidd.) Niet-joods meisje
Sjmoezen	(jidd.) Zacht praten
Tempérament Ardent	(Fr.) Licht ontvlambaar temperament
Thoracaal	(Lat.) M.b.t. de borst
Thumos (126)	(Gr.) Thymos; polyinterpretabel, bv. borstklieren
Tremendum	(Lat.) Huiveringwekkend, angstaanjagend
Unbeschrieen	(jidd.) Afkloppen, roep maar niet te hard!
Vervlieden	(Ned.) Voorbijgaan (van tijd)
יִשְׁעֵי	(Hebr.) Over de brug komen, verlossen

BOARNEN FAN KWOTAASJEN & YNSPIRAASJE

Willem Abma: *Dieden*, 1987. Theo van Baaren: *Trommels van marmer*, 1986.
Nicolaas Beets: *Niet klagen*, 1892, *Dennenaalden* 1900. A. Camus: *De pest*, 1947; *L'Été* 1954.
Elias Canetti: *Stemmen van Marrakesch*, 1967, *Die gerettete Zunge, Geschichte einer Jugend*, 1977. J. Corporaal: *Grimmig eerlijk*, 2009.
Daniël Daen: *Op libben en dea*, 1970. Frederik van Eeden: *Van de koele meren des doods*, 1900, *Pauls ontwaken*, 1913. Goethe: *Faust*, 1887. G. I. Gurdjieff: *Ontmoetingen met bijzondere mensen*, 1990. Jan Hanlo: *Niet ongelijk*, 1957. A. J. Heschel: *De betekenis van tijd*, 1938.
William James: *Is life worth living?* 1895. Esther Jansma: *Bloem, steen*, 1997.
Elizabeth Jennings: *The Collected Poems*, 2012. Frans Kellendonk: *Geschilderd et* 1988. Ischa Meijer, *Sonnet* 1972. Neeltje Maria Min: *Voor wie ik liefheb wil ik heter* 1966. R. Otto: *Das heilige*, 1917. G. K. van het Reve: *De avonden*, 1947. Rilke: *Was mich bewegt*. H. Roland Holst: *Tussen tijd en eeuwigheid*, 1934. Peter Sloterdijk: *Chancen im Ungeheuren*, 1997. A. C. W. Staring: *Aan een' navolger*, 1789. Vasalis: *Vergezichten en gezichten*, 1966. S. Wâldman: *Veel meer dan tien geboden*, 1989. Joost van den Vondel: *Kinder-lyck*, 1632. Franz Werfel: *Das Lied von Bernadette*, 1941. Kateb Yacine, *Nedjma* 2013.

Dank! Het is niet uit luiheid dat ik uw woorden heb gebruikt.
U kunt het zo mooi zeggen!

RÂNESTÊDLIKE PRACHTÚTJEFTEN

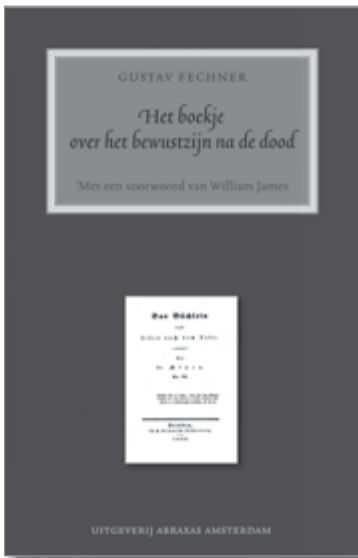
'Onze kinderen zijn de toekomst. – Straks, wanneer ze volwassen zijn en wijzelf in onze laatste levensfase verkeren, gaan zij verder. Dan zullen ze de problemen aan moeten kunnen die wij en onze voorouders hebben achtergelaten. Dan zullen we het beste van onszelf moeten hebben gegeven zodat ze goed voorbereid zijn en grip op hun eigen levens hebben om de vaak niet geringe situaties aan te kunnen die op hen afkomen.'

Het is echt een belangrijke taak om kinderen te mogen opvoeden. Zo geven we nu vorm aan de toekomst. Het is onze taak om ze met zoveel liefde en aandacht op te voeden als we maar kunnen.'

E. K.

In *De kleine Johannes* worden de ontwikkelingsstadia geschetst van de levensfasen: de tijd van de *fantasie* en *liefde*, de periode van *vragen stellen* en *onderzoek*, het *religieuze stadium*. Johannes ervaart het conflict tussen *gevoel* en *calculerend denken*. Het gevoel overwint, de *esthetiek* wordt erkend en de *ethische levenswandel* aanvaard. In dit laatste stadium keert hij zich, na een moeilijke ontwikkelingsgang, tot de *humaniteit*.

'Had hij niet in *De kleine Johannes* een demonstratie gegeven van de autonome gevoels- en ervaringswereld van bloemen en planten? Had hij niet zijn bekende gedicht over de *waterlelie* gemaakt waarin deze bloem badend in het licht en het water aan zichzelf genoeg heeft?

✍ In Fechners *Büchlein* kwam de *spiritist* Van Eeden aan zijn trekken, in *Nanna* de *natuurliefhebber*. Fechner had in hoofdstuk 4 van *Nanna* verteld hoe hij op een zomerdag aan een vijver stond en peinzend naar een *waterlelie* keek die haar bladeren over het water had gespreid en *mit offener Blüte sich im Lichte sonnte*. Hoe uitzonderlijk gelukkig zou die waterlelie zijn, had Fechner gedacht, om van boven in het zonlicht te baden en van onderen in het water. Waarom zou een waterlelie niet kunnen voelen? Zo'n schepsel kon niet gemaakt zijn om uitsluitend voorwerp van nutteloze bespiegeling te zijn. Het was zo gebouwd dat het dat baden in zonlicht en water kon voelen.'

J. Fontijn: *Trots verbrijzeld* 1996, p. 96.

Geheimenis en betovering
Wellend vanuit een onbekende diepte
Naar de diepten van je hart –
zwijg en wacht.

Komend uit de duisternis
Ophloeiend in je ziel,
Vraag schuchter –
wacht en luister.

Bloeiend vanuit onzekerheid
Vorgevoel van samenklank,
Rust vervangt weerbarstigheid –
luister en zwijg.

R.O.

('Klassiek is wat levenskrachtig blijft.')

HET ONKRUID WINT HET LAATST GEVECHT.

FAMILIEGESCHIEDENIS

*Is altijd triest. Je gaat
Ver, ver terug en daar,
Rijker dan herinnering,
Vind je een voorouder
Vanwaaruit je verder groeit.*

*Wie kan het waarmaken
De belofte uit het verleden?
Wie is het waard om een
gezicht te vinden dat bij je past,
Of ontroeren in je geest
Een hoeder of een gast?*

*We zeggen 'Verborgen achter deze ster
Of dat ik mijn weggetje vindt.'
Maar we zitten fout. Onze wil
Die een pas genezen kras laat zien
Bepaalt onze daden elke dag
En dempt het heden nog steeds.*

Naar Elizabeth Jennings
Extending the territory 1985

LOF VAN HET ONKRUID

*Godlof dat onkruid niet vergaat.
Het nestelt zich in spleet en steen,
breekt door beton en asfalt heen,
bevolkt de voegen van de straat.*

*Achter de stoomwals valt weer zaad:
de bereklauw grijpt om zich heen.
En waar een bom zijn trechter slaat
is straks de distel algemeen.*

*Als hebzucht alles heeft geslecht
straalt het klein hoeftblad op de vaalt
en wordt door brandnetels vertaald:*

*'gij die miljoenen hebt ontrect:
zij kómen-uw berekening faalt.'
Het onkruid wint het laatst gevecht.*

Ida Gerhardt
Vijf vuurstenen 1974

Ook de gedichten op blz. 61, 96, 97, 192, 226 en 231 zijn vrij naar Elizabeth Jennings.
TERZIJDE: Hier ter lande is nog geen echte aandacht aan besteed deze dichteres.
Ik trek haar binnen mijn gevoelsgebied en ben benieuwd naar de tegenzang.

VERANTWOORDING

Deze derde druk is gewijzigd. Het archaïsme uit de *Wumkes-Bibel* is vervangen aan de hand van NBC-uitgaven, citaten uit de *Nije Fryske Bibeloersetting* zijn vertaald evenals Friese citaten en gezegden en niet-functionele Friese woorden, het beeldmateriaal is gesaneerd en overbodige tekstgedeelten zijn geschrapt. In de voetnoten is het mes gezet waardoor de lijst met bronvermeldingen langer is geworden. Dank aan alle critici, al het was soms even slikken. De toegankelijkheid is verbeterd waardoor de eigenheid van de teksten beter tot zijn recht komt, dank!

Komplimintsjes streak myn idelheid, it is ek 'e falkûle.

Ondanks de mededeling op bladzijde vier blijft de vraag naar de identiteit van Jeltske Nijeholt, Jultsje Lycklama, Lukas Heitinga, Rebecca Zavrany, Rintske Teakes *et al.* prangen. Reïteratyf, het zijn geen personen, het zijn personages en toch is het allemaal echt gebeurd. *It bliuwt in nuvere histoarje & it bliuwt behelpe, mar it is wrachtich wier gjin snoad optinkse!*

SIGERSWÂLD, maityd 2014

DE GEEST VAN DE FRIESE Wouden

DE GEEST VAN DE FRIESE WOUDEN

© 2014 by *Suder-Æmstel*

Neat út dizze útjefte mei fermannichfâldige wurde en/of iepenbier makke troch
printsjen, fotokopy, digitaal of op hokker wize ek, sûnder skriftlik goedfinen fan de
útjouwer.

IMPRINT: *Zuider-Amstel*, Amsterdam

REDACTIE, TYPOGRAFIE EN PREPRESS: *Uitgeverij Abraxas*, Amsterdam

AUTEURSONDERSTEUNING: Tjitske Bianchi, Ibearân

TEKSTCORRECTIE: Nienke Lantman, Erm

LETTERS: TEFF *Trinité 2 & 4*, TEFF *Lexicon*, ITC *Bodoni 72* en DTL *Documenta*

PRODUCTIE: CPI *Koninklijke Wöhrmann*, Zutphen/*Scan Laser*, Zaandam

PAPIER OMSLAG: 240 g/m² *sulfaat-karton*

PAPIER BINNENWERK: 100 g/m² *Biotop 3*

YLLUSTRASJE blêdside 278: Winona Nelson

© 2011 by *Wizards of the coast*, Pennsylvania

OMSLACHYLLUSTRASJE: *Wâldfamke mei appelsjes F-I-D*

© conform de *Digital millennium copyright act* DMCA, 1998

Eerste proefdruk lente 2014
Tweede herziene proefdruk zomer 2014
Derde revisie herfst 2014

EAN e-BOEK 9789079133130

EAN PRINT 9789079133109

versie 3,7|11124